

İBN HALDUN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KUTSAL KİTAP ARKEOLOJİSİ:
WILLIAM FOXWELL ALBRIGHT ÖRNEĞİ

ASLAN BİLKAY

TEZ DANIŞMANI
DOÇ. DR. BETÜL AVCI SEBETCİ

İSTANBUL, 2024

İBN HALDUN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KUTSAL KİTAP ARKEOLOJİSİ:
WILLIAM FOXWELL ALBRIGHT ÖRNEĞİ

ASLAN BİLKAY

TEZ DANIŞMANI
DOÇ. DR. BETÜL AVCI SEBETCİ

İSTANBUL, 2024

TEZ ONAY SAYFASI

Bu tez tarafımızca okunmuş olup kapsam ve nitelik açısından, Din Bilimleri alanında Yüksek Lisans Derecesini alabilmek için yeterli olduğuna karar verilmiştir.

Tez Jürisi Üyeleri

Unvan – Ad Soyad

Kanaati

İmza

_____	_____	_____
_____	_____	_____
_____	_____	_____

Bu tezin İbn Haldun Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü tarafından konulan tüm standartlara uygun şekilde yazıldığı teyit edilmiştir.

Teslim Tarihi

Mühür/İmza

AKADEMİK DÜRÜSTLÜK BEYANI

Bu çalışmada yer alan tüm bilgilerin akademik kurallara ve etik ilkelere uygun olarak toplanıp sunulduğunu, söz konusu kurallar ve ilkelerin zorunlu kıldığı çerçevede, çalışmada özgün olmayan tüm bilgi ve belgelere, alıntılama standartlarına uygun olarak referans verilmiş olduğunu beyan ederim.

Adı Soyadı: Aslan BİLKAY

İmza:

ÖZ

KUTSAL KİTAP ARKEOLOJİSİ:
WILLIAM FOXWELL ALBRIGHT ÖRNEĞİ

Bilkay, Aslan

Din Bilimleri Yüksek Lisans Programı

Öğrenci Numarası: 194016012

Open Researcher and Contributor ID (ORC-ID): 0000-0002-2021-1169

Ulusal Tez Merkezi Referans Numarası: 10591754

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Betül Avcı Sebetci

Nisan 2024, 64 Sayfa

Bu tez, interdisipliner bir çalışma örneği olarak arkeoloji ve dinler tarihi bilimlerini ortak paydada buluşturan Kutsal Kitap arkeolojisini ve yapmış olduğu önemli çalışmaları ile bu alana “altın çağını” yaşatan William Foxwell Albright’ın (ö. 1971) metodist bakış açısı ile Tell el-Fûl’de/Gibeah of Saul’da (1922-23 ve 1933) gerçekleştirdiği arkeolojik kazıları konu edinmektedir. Çalışmanın amacı, Albright’ın koyduğu bir metodist bakış açısıyla Kutsal Kitap anlatısının doğruluğunu ortaya koymak için arkeoloji biliminden nasıl yararlandığını Tell el-Fûl’de/Gibeah of Saul’da gerçekleştirdiği arkeolojik kazılar örneğinde ortaya koymaktır. Nitekim dinler tarihi disiplininin, bilgi birikiminden en fazla istifade ettiği bilimlerin başında arkeoloji gelmektedir. Arkeoloji, geçmişte yaşamış insan topluluklarına ait sosyal, kültürel ve toplumsal yaşayış ve düzenlerini, yaşadıkları dönemden günümüze kadar gelen maddi kalıntıları merkeze alarak araştıran, kayıt altına alan ve yorumlamaya çalışan bilim dalıdır. Kutsal Kitap terimi en genel haliyle Yahudi ve Hristiyanlar tarafından kutsal sayılan Eski Ahit ve Yeni Ahit kitaplarıdır. Kutsal Kitap arkeolojisi terimi ise Eski ve Yeni Ahit metinlerinde geçen anlatıların tarihsel, coğrafi gibi daha pek çok alanın arkeoloji bilimi ile olan ilişkisini ifade etmektedir. Kutsal Kitap arkeolojisine, sıkı bir metodist dini arka plan hazırlandığında arkeoloji disiplininin maksimum düzeyde nasıl kullanıldığını Albright’ın Tell el-Fûl’de/Gibeah of Saul’da yapılan arkeolojik kazılarla gündeme getirmeyi amaçlayan bu çalışma, bir giriş, iki ana bölüm ve sonuç olmak üzere toplamda dört bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümü, tezin amacını, önemini,

metodunu, sınırlılıklarını ve kaynaklarını konu edinmektedir. Birinci bölümde Kutsal Kitap arkeolojisinin Albright merkezli arkeolojisi anlatılmaktadır. Başka bir ifadeyle bu bölüm, Kutsal Kitap arkeolojisi kavramının Albright merkezli tarihsel gelişimini, isimlendirme sorununu ve önemli ekollerini ele almaktadır. Tezin ikinci ve en önemli bölümünde ise William Foxwell Albright'ın metodist dini arka planını, Kutsal Kitap anlatısında geçen Gibeah'ı, Albright'ın bu anlatının doğruluğunu ortaya koymak amacıyla Tell el-Fûl/Gibeah of Saul örneğinde gerçekleştirmiş olduğu arkeolojik kazıları ve daha sonra bu arkeolojik çalışmalara yöneltilen eleştirileri konu edinmektedir. Çalışmanın son bölümünü ise sonuç kısmı oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Arkeolojik Kazı, Gibeah, Kutsal Kitap Arkeolojisi, Metodist, Tell el-Fûl, William Foxwell Albright.

ABSTRACT

BIBLICAL ARCHAEOLOGY: THE CASE OF WILLIAM FOXWELL ALBRIGHT

Bilkay, Aslan

MA in Religious Studies

Student ID: 194016012

Open Researcher and Contributor ID (ORC-ID): 0000-0002-2021-1169

National Thesis Center Reference Number: 10591754

Thesis Supervisor: Assoc. Prof. Betül Avcı Sebetçi

April 2024, 64 Pages

This thesis focuses on biblical archaeology as an example of an interdisciplinary study that brings together the sciences of archaeology and the history of religions, and the archaeological excavations at Tell el-Fül/Gibeah of Saul (1922-23 and 1933) by William Foxwell Albright (d. 1971), who gave the field its “golden age” with his important studies in this field, from a methodist perspective. The study aims to demonstrate how Albright, from a strict methodist perspective, utilized the science of archaeology to verify the accuracy of the biblical narrative in the case of the archaeological excavations at Tell el-Fül/Gibeah of Saul. As a matter of fact, archaeology is one of the sciences from which the discipline of the history of religions makes the most use of its knowledge. Archaeology is the branch of science that investigates, records, and tries to interpret the social, cultural, and social life and order of human communities that lived in the past by focusing on the material remains that have survived from the period they lived in to the present day. The term Bible, in its most general form, refers to the Old Testament and New Testament books considered sacred by Jews and Christians. The term biblical archaeology, as the name implies, refers to the historical, geographical, and other aspects of the narratives of the Old and New Testaments in relation to the science of archaeology. This study, which aims to bring to the fore how biblical archaeology can maximize the use of the discipline of archaeology when one has a strict methodist religious background through Albright’s archaeological excavations at Tell el-Fül/Gibeah of Saul, consists of four chapters: an

introduction, two main chapters and a conclusion. The introduction deals with the purpose, significance, methodology, limitations, and sources of the thesis. The second chapter is an Albright-centered archaeology of biblical archaeology, so to speak. In other words, this chapter deals with the Albright-centered historical development of the concept of biblical archaeology, the problem of nomenclature, and its major schools. The third and most important chapter of the thesis deals with William Foxwell Albright's methodological religious background, the biblical narrative of Gibeah, Albright's archaeological excavations at Tell el-Fūl/Gibeah of Saul to verify the accuracy of this narrative, and the subsequent criticisms of these archaeological studies. The fourth and final section is the conclusion.

Keywords: Archaeological Excavation, Biblical Archaeology, Gibeah, Methodist, Tell el-Fūl, William Foxwell Albright.

İTHAF

Bu tez, yüksek lisansta tanıştığım, kendisinden çokça istifade ettiğim ve aramızdan 4 Mart 2021 yılında ayrılan rahmetli hocam Prof. Dr. Ömer Faruk Harman'ın aziz hatırasına ve onurlu Filistin halkının özgürlüğüne ithaf olunmuştur.

TEŞEKKÜR

Bu tezin ortaya çıkmasında beni destekleyen, yönlendiren, karşılaştığım zorlukları bilgi ve tecrübesi ile aşmamda yardımcı olan değerli danışman hocam Doç. Dr. Betül Avcı Sebetci'ye teşekkürlerimi sunarım. Bu konuyu çalışmak istediğimde tavsiye ve önerileri ile beni daha da cesaretlendiren değerli hocalarım Dr. Öğr. Üyesi Bilal Toprak ve Öğr. Gör. Dr. Elif Tokay'a teşekkürü bir borç bilirim.

Tezimle alakalı olarak arkeoloji alanındaki bilgi ve birikimlerinden istifade ettiğim Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Arkeoloji bölümündeki değerli hocalarım Prof. Dr. Zeynep Erel'e, Dr. Öğr. Üyesi Özel Teraman Hepdinçler'e, Doç. Dr. Kenan Eren'e, Doç. Dr. Bülent Öztürk'e, Doç. Dr. Elif Koparal'a ve Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin Murat Özgen'e tüm desteklerinden dolayı teşekkürlerimi bir borç bilirim.

Literatür araştırmalarımında yardımlarından dolayı Dr. David E. Graves'e, Arş. Gör. Abdullah Rıdvan Gökbel'e, Arş. Gör. Ali Ekber Çınar'a, Arş. Gör. Ali Sever'e, Ramazan Akgül'e ve Tugay Taşçı'ya teşekkür ederim. Tezimin yürütülmesinde maddi ve manevi yardımlarını gördüğüm Furkan Aktaş'a, Arş. Gör. Furkan Gan'a Arş. Gör. Hasan Kamil Genç'e, Arş. Gör. Muhammed Hamza Çoban'a, Arş. Gör. Mücahid Şamil Gürel'e, Arş. Gör. Selçuk Gezgin'e ve üzerimde çok emeği olan İSAR Vakfı ve tüm çalışanlarına teşekkürü bir borç bilirim.

Tezimin her aşamasında beni yalnız bırakmayan aileme ve ismini burada sayamadığım değerli dostlarıma sonsuz sevgi ve saygılarımı sunarım. Son olarak hayatıma girdiği andan itibaren beni yalnız bırakmayan, maddi ve manevi hiçbir desteğini esirgemeyen ve bu tezin ortaya çıkmasında bana ilham kaynağı olan kıymetli eşim Betül Bilkay'a sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

Aslan BİLKAY

İstanbul, 2024

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iv
ABSTRACT	vi
İTHAF	viii
TEŞEKKÜR	ix
İÇİNDEKİLER	x
SEMBOLLER VE KISALTMALAR LİSTESİ	xii
BÖLÜM I GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi.....	4
1.2. Araştırmanın Metodu	4
1.3. Araştırmanın Sınırlılıkları	5
1.4. Araştırmanın Kaynakları	7
BÖLÜM II KUTSAL KİTAP ARKEOLOJİSİ	9
2.1. Tarihsel Gelişim	9
2.1.1. Müttekaddimûn Dönem: William Foxwell Albright Öncesi Kutsal Kitap Arkeolojisi	10
2.1.2. Altın Çağ Dönemi: William Foxwell Albright Dönemi Kutsal Kitap Arkeolojisi	11
2.1.3. Müteahhirûn Dönem: William Foxwell Albright Sonrası Kutsal Kitap Arkeolojisi	14
2.2. Kitap Arkeolojisi Ekolleri/Yaklaşımları	17
2.2.1. Maksimalist Ekol.....	18
2.2.2. Minimalist Ekol.....	20
2.2.3. Merkezi/Orta Ekol	26
2.3. İsimlendirme Sorunu	28
2.3.1. Kutsal Kitap Arkeolojisi/Kitap-1 Mukaddes Arkeolojisi (Biblical Archaeology)	32

2.3.2. Suriye-Filistin/Yakın Doğu Arkeolojisi (Syro-Palestinian/Near Eastern Archaeology).....	33
2.3.3. Levant Arkeolojisi/Levanten Arkeolojisi (The Archaeology of the Levant/Levantine Archaeology).....	35
BÖLÜM III WILLIAM FOXWELL ALBRIGHT.....	39
3.1. Kutsal Kitap Arkeolojisine Yeni Bir Yaklaşım: Metodist Yaklaşım.....	39
3.2. Kutsal Kitap Anlatısında Gibeah.....	42
3.3. William Foxwell Albright'ın Arkeolojik Kazıları.....	46
3.3.1. Tell el-Ful/Tell el-Fûl/Gibeah of Soul Kazıları (1922-23,1933).....	47
3.4. Albright'a Yöneltilen Eleştiriler.....	54
BÖLÜM IV SONUÇ	56
REFERANSLAR.....	60
ÖZGEÇMİŞ.....	64

SEMBOLLER VE KISALTMALAR LİSTESİ

ASOR	American Society of Overseas Research
Bkz.	Bakınız
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
Hak.	Hakimler
İEEK	İsrail Eski Eserler Kurumu
İSAR	İstanbul Araştırma ve Eğitim Merkezi
M.Ö.	Milattan Önce
M.S.	Milattan Sonra
PEF	Palestine Exploration Fund
s.	Sayfa
Yar.	Yaratılış
1. Kr.	1. Krallar
2. Kr.	2. Krallar
1. Ta.	1. Tarihler
2. Ta.	2. Tarihler

BÖLÜM I

GİRİŞ

Dinler tarihi alanı, muhtevası gereği birçok bilim dalı ile sıkı ilişkiler içerisinde olmuştur. Bu durum hem dinler tarihinin hem de bu disiplinin etkileşim içerisinde olduğu arkeoloji, antropoloji, filoloji, sosyoloji gibi daha pek çok alana katkı sağlaması açısından son derece önemlidir. Bu etkileşimin en yoğun olduğu disiplinlerin başında arkeoloji gelmektedir. Arkeoloji, geçmiş toplumların sosyo-kültürel faaliyetlerinin günümüze kadar nasıl bir evreden geçtiklerini, maddi kalıntılarla destekleyerek oluşturduğu bu çalışmaları bilimsel olarak ortaya çıkaran bir bilim dalıdır. Kutsal Kitap, en yalın hali ile Yahudilerin ve Hristiyanların kutsal saydıkları *Eski Ahit ve Yeni Ahit*'i ifade etmektedir. Arkeoloji sadece dinler tarihi ile değil; aynı zamanda disiplinin diğer alt branşları ile de yakından ilişkilidir. Bunların başında dinler tarihinin en temel konularından olan Kutsal Kitap çalışmaları gelmektedir. Bu etkileşim sonucunda da *Kutsal Kitap arkeolojisi* ortaya çıkmıştır. Arkeoloji ve Kutsal Kitap disiplinlerinin imkânlarını kullanarak gelişen ve bu iki sahayı buluşturan Kutsal Kitap arkeolojisi - ortaya çıkışı çok daha eskilere götürülebilse de- bir disiplin olarak 19. yüzyılda bilimsel bir hüviyete kavuşmuştur.

Adından da anlaşılacağı üzere *Eski ve Yeni Ahit* metinlerinde geçen anlatıların tarihsel, coğrafi ve daha pek çok açıdan arkeoloji bilimi ile olan ilişkisini ifade eden Kutsal Kitap arkeolojisi, tarihsel süreç içerisinde farklı evrelerden geçmiştir. Bu sahaya altın çağını yaşatan William Foxwell Albright öncesinde Kutsal Kitap arkeolojisinin ilk saha araştırmalarının ve ilk arkeolojik keşiflerin yapıldığı dönemdir. Başka bir ifadeyle bu dönem, Kutsal Kitap anlatısının anlatıldığı toprakların haritası oluşturulmuştur. Bu durum olabildiğince fazla alanın keşfi ve daha çok arkeolojik kazıların yapılması anlamına gelmektedir. Ancak bu ilk keşifler alanda uzman olmayan, acemi arkeologlar tarafından yürütülmüştür. Her ne kadar bu ilk kazılar profesyonel olarak yapılmassa da daha sonra yapılacak sistematik kazılara öncülük etmiştir.

İkinci Dünya Savaşı öncesinde şartların iyileşmesi ve alanda uzman arkeologların da yetişmesiyle birlikte Kutsal Kitap arkeolojisinin “altın çağı” başlamıştır. Bu dönemde kutsal topraklarda gerek arkeoloji için gerekse de Kutsal Kitap adına uzman arkeologlar tarafından bilimsel sayılacak son derece önemli keşifler yapılmıştır. Bu uzman arkeologların başında alana “altın çağını” yaşatan Albright gelmektedir. 1920’lerden itibaren Albright gibi akademisyen arkeologlar, Kitab-ı Mukaddes anlatısının anlatıldığı yerlere ilişkin önemli arkeolojik çalışmalar yapmışlardır. Bu arkeolojik çalışmalar üniversitelerin bünyesinde profesyonel arkeologlar tarafından gerçekleştirilmiştir. Böylece Kutsal Kitap arkeolojisi adına üniversitelerin bünyesinde yapılan arkeolojik kazılar daha sistematik bir hal almıştır. Albright gerçekleştirmiş olduğu arkeolojik kazılarında Filistin çanak çömleği ve stratigrafi analizleri neticesinde son derece önemli sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Albright maddi kalıntılara, özellikle de çanak çömleklere etno-kültürel kimlik atfederek “İsrailli” ve “Kenanlı” şeklinde bir ayrıma gitmiştir. Albright’ın ve diğer yabancı arkeologların çalışmaları, ilk nesil İsrail asıllı ve Amerikalı akademisyenleri etkilemiş ve onlar Kutsal Kitap arkeolojisinde kapsamlı bir temelin nasıl olması gerektiğine dair rol modeller olmuşlardır. Bunun yanında 1948 yılında İsrail devletinin kurulmasıyla Kutsal Kitap arkeolojisi yeni bir boyut kazanarak politik bir role bürünmüştür. Bu dönemin temel felsefesi, bağımsızlığını yeni ilan eden İsrail devletinin Kutsal Kitapta yer alan anlatıların doğruluğunu ispat ederek milli bir kimlik anlatısı oluşturma çabasıdır. İsrail varoluşunun meşrulaştırılması anlatısı, İsrailoğulları ile modern İsrail devleti arasında var olan ya da var olması muhtemel olan olay ve anlatılar arasında bir bağ kurmak kaydıyla daha önce incelemeleri yapılan arkeolojik alanların yeniden incelenmesi ve yeni kazı alanlarını oluşturmasını ifade etmektedir. Böylece milli bir kimlik oluşturma eğiliminde olan İsrail devleti, Kutsal Kitap anlatısını arkeolojik kazılarla ortaya çıkaran veriler ışığında ispatlayarak işgal ettiği topraklarda hak sahibi olduğunu da kanıtlamış olmaktadır.

Albright sonrası dönem “modern dönem” olarak adlandırılmıştır. Modern dönem, arkeoloji ve Kutsal Kitap arkeolojisi için yeni arayış ve yaklaşımların ortaya çıktığı bir dönemdir. Bu dönemde Kutsal Kitap arkeolojisinin temel paradigmaları üzerinde etkili olan çok sayıda önemli yaklaşım ortaya çıkmıştır. *Yeni Arkeoloji* ya da *Süreçsel Arkeoloji* bunların başında gelmektedir. Yeni arkeolojinin temel iddiası, kalıntıları tanımlamaktan çok açıklamaya dayalıdır. Dolayısıyla söz konusu tanımlamayı iyi

yapabilmek için de başka disiplinlerinden faydalanmayı zorunlu kılmaktadır. Bu durum da arkeolojinin paleoetnobotanik, fiziksel antropoloji, paleontoloji ve arkeozooloji gibi pek çok disiplinle yapılmasını zorunlu kılmıştır. Ayrıca bu dönemde ikinci nesil İsraili arkeologlar da yetişmiştir. Bu ikinci nesil İsraili arkeologlar, hem alandan daha baskın hale gelmişler hem de önceki dönemlerden farklı olarak Kutsal Kitapta isimleri geçen pek çok yerde geniş çaplı yüzey araştırmaları ve bir dizi arkeolojik kazılar yapmışlardır. 1990'lara kadar Kutsal Kitap arkeolojisi adına ibre sürekli artı yönünü gösterirken bu dönemden sonra Kutsal Kitap arkeolojisi oldukça ciddi eleştirilere maruz kalmıştır. Birçok arkeolog tarafından Kutsal Kitap arkeolojisine, isimlendirmesine ve sınır problemleri noktasında büyük tenkitler yapılmıştır.

Kutsal Kitap arkeolojisine yönelik yapılan bu eleştiriler zamanla birikerek bir dizi farklı ekolün ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu ekoller, Kutsal Kitap anlatısının gerçek olduğunu, tarihsel gerçekliği dışında arkeolojik kazılarda ortaya çıkarılan verilerle desteklenmesinin mümkün olduğunu savunun *maksimalist ekol*, diğer taraftan bunun aksini iddia eden *minimalist ekol* ve son olarak bu iki uç ekolün ortasını bularak arkeoloji ağırlıklı bir eğilimi benimseyen *merkezi/orta yol ekolüne* mensup araştırmacılar etrafında şekillenmiştir.

Methodist bir gelenekten gelen Albright, yaşamı boyunca gerek annesi gerekse babası tarafından koyu bir metodist olarak büyütülmüş ve bu dini arka plan üzere yaşam sürmüştür. Nitekim bu yaşantı daha sonra farklı alanlarda yapacağı çok sayıda akademik çalışmaları da şekillendirmiştir. Dolayısıyla bu metodist bakış açısı, onu Kutsal Kitap anlatısının sarsılmaz olduğuna ikna ettirmiştir. Kutsal Kitap anlatısının doğruluğuna olan bu tam inancı, dini referanslar dışında daha somut olan arkeoloji bilimini bir araç olarak kullanmaya sevk etmiştir. Bu doğrultuda Albright, Kutsal Kitap anlatısını ispat etmek amacıyla çok sayıda arkeolojik kazı yapmıştır. Bunların başında 1922-23 ve 1933 yıllarında belli periyotlarla yapmış olduğu Tell el-Fûl/Gibeah of Soul Kazıları gelmektedir. Albright'ın, Gibeah antik kentinde gerçekleştirmiş olduğu bu kazılar Demir Çağı'nın maddi kültürü hakkında bilinenlerin şekillenmesinde ve antik İsrail tarihinin yeniden yapılandırılmasında merkezi bir rol oynamıştır. Albright, Kutsal Kitaptaki Gibeah ile özdeşleştirdiği alanın tarihinin, Demir Çağ'dan Helenistik döneme kadar uzanan dört kaleden meydana geldiğini ileri

sürmüştür. Kutsal Kitap anlatısında farklı yerlerde farklı önemli olaylara tanıklık eden Gibeah antik kentini Albright, kazı yaptığı Tell el-Fûl ile özdeşleştirmiştir. Albright arkeolojik kazılarında Gibeah antik kentinin Saul'un Gibeah'ı olarak okunması gerektiğini ileri sürmüştür. Buranın, tarihi açıdan çok önemli bir yer olduğuna dikkat çeken Albright, İsrailoğulları topraklarındaki Yahudi işgalinin neredeyse tamamı boyunca Kral Saul döneminde zirvede güçlü bir kale ya da gözetleme kulesi olarak var olduğunu, dini kanıtların dışında arkeolojik verilerle de ispatlamıştır. Albright bu çıkarımları yaparken sahip olduğu metodist bakış açısıyla Kutsal Kitap anlatısını arkeolojik bulgularla desteklemiştir.

Albright'ın, Kutsal Kitap anlatısının doğruluğunu ispatlamak amacıyla arkeoloji bilimini bir araç olarak kullanması, daha sonraki dönemlerde çok sayıda Kutsal Kitap arkeoloğu tarafından eleştirilmiştir. Bu eleştirilerin odağı, salt Kutsal Kitap anlatısının doğruluğunu ortaya koymak amacıyla arkeolojik kalıntıları da bu anlatıya uygun bir biçimde yorumlamasına dayanmaktadır. Tell el-Fûl'da yapmış olduğu arkeolojik kazılar da bu eleştirilerden nasibini almıştır.

1.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu tezin amacı, metodist bir bakış açısına sahip William Foxwell Albright merkezli bir Kutsal Kitap arkeolojisini ve Tell el-Fûl'da gerçekleştirmiş olduğu arkeolojik kazılarda ortaya çıkardığı bulguları Kutsal Kitap anlatısına göre bu bakış açısı ile nasıl yorumladığını ortaya koymaktır.

Tezin önemi dinler tarihi ve arkeolojiyi ortak bir paydada buluşturan Kutsal Kitap arkeolojisini interdisipliner bir metot ile ele alınmasından gelmektedir. Ayrıca dinler tarihinin önemli konularından biri olan metodizmin bir arkeolog için arkeolojik kazılardaki bulguları, Kutsal Kitap anlatısını yorumlarken ki bakış açısını ortaya koymak açısından oldukça önemlidir.

1.2. Araştırmanın Metodu

Bu çalışma, dinler tarihinin önemli yöntemlerinden birisi sayılan karşılaştırmalı/mukayeseli metodu interdisipliner bir çalışma örneği olarak ortaya

koymaktadır. Başka bir ifadeyle tezde, Kutsal Kitap arkeolojisinin tarihsel gelişimini, evrelerini ve ekollerini ele alırken Albright'ı merkeze koyarak öncesini ve sonrasını temel alan bir mukayese yöntemine başvurulmuştur. Nitekim konuları ele alırken Albright'ın özellikle arkeolojik çalışmalarında sık kullanmış olduğu karşılaştırmalı metodolojik yaklaşıma başvurulmuştur.

Kutsal Kitap arkeolojisi kavramı, tarihsel serencamını izlemek adına dönemsel olarak Albright merkezli incelenmiş ve alanın önemli meselelerine de dikkat çekilmiştir. Bunun yanında Albright, Tell el-Fûl'da yapmış olduğu arkeolojik kazılarda ortaya çıkarılan veriler ışığında Kutsal Kitap anlatısı ile olan ilişkisi ya da arkeolojik verilerin Kutsal Kitap anlatısını doğrular nitelikte olup olmadığı şeklinde bir yaklaşımı benimsemektedir. Böylece çalışmada gerek teorik gerekse pratik bilginin birlikte ele alınabileceğine dair bir yöntem izlenmiştir. Bu yöntem, Albright'ın arkeolojik kazıları sonucunda ortaya çıkan akademik çalışmaların sonuçlarını Kutsal Kitap anlatısı ile karşılaştırarak hem arkeolojiyi hem de dinler tarihi disiplinlerini mukayeseli bir şekilde ele alma olanağı tanımaktadır.

1.3. Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu tezi hazırlamaya başladığımda Kutsal Kitap arkeolojisinin gerek dinler tarihi gerekse arkeoloji biliminin birikimine sahip olunması gerektiğine dair bir beklentim bulunmaktaydı. Bu beklentinin, çalışmanın zorluğuna işaret etmek için yeterli sebep olabileceğini düşünüyorum. Nitekim Kutsal Kitap arkeolojisi disiplini 19. yüzyıldan sonra bilimsel olarak ortaya çıkmasından günümüze kadar muazzam bir literatüre sahip olmuştur. Bu durum konuyu ele alırken belirli sınırlamalar getirmeyi ve durum çalışması yapmayı zorunlu kılmıştır. Bunun yanında çalıştığım konunun hem arkeolojik arka plan bilgisi hem de Kutsal Kitap literatürü hakkında bilgi gerektirmesi, çalışmanın sınırlılıklarını belirleme noktasında bir zorluğu beraberinde getirmiştir. Bu zorluğu, çalışmayı belli bir sınırlar içerisinde ele alma ve iki alanın bilgi birikimine sahip olma ile aşmanın mümkün olabileceğini öngörüyorum.

Çalışmanın giriş bölümü tezin amacını, önemini, metodunu, sınırlılıklarını ve kaynaklarını konu edinmektedir. Çalışmanın birinci bölümünde Kutsal Kitap arkeolojisinin Albright merkezli bir tarihsel serencamı, bu sahanın nasıl adlandırılması

gerektiği ve Kutsal Kitap arkeolojisi alanında oluşan ciddi bilgi birikiminden hareketle ortaya çıkan temel ekollere yer verilmiştir. Aslında birinci bölümde ele alınan konulara ikinci bölümü daha iyi anlamak adına yer verilmiştir. Dolayısıyla ncelikli olarak Kutsal Kitap arkeolojisinin tarihsel serüvenine yer verdikten sonra bu kavramın arkeolojik çalışmalarla nasıl mezcedildiği bir sonraki bölümde örneklendirilmiştir. Birinci bölümde Kutsal Kitap arkeolojisini ele alırken önemli gördüğümüz bazı dönemlerde sahanın nasıl ele alındığını görmenin yanında bu dönemlerde önde gelen Kutsal Kitap arkeologları ve arkeolojik çalışmalarına da yer verilmiştir. Dahası Albright'ın tarih sahnesine çıktığı andan itibaren gerek kendi döneminde gerekse de sonraki dönemlerde Kutsal Kitap arkeolojisi üzerinde nasıl bir etkisinin olduğu, kendisinin alandaki konumunun tespit edilmesi açısından son derece önemli bir husustur. Bu husus Albright merkezli bir Kutsal Kitap arkeolojisinin serencamını görmemize yardımcı olacaktır. Bunun yanında, Kutsal Kitap arkeolojisini tanımlamak üzere farklı adlandırmalar yapılmışsa da çalışmada en yaygın kullanılanlara yer verilmiştir. Bu tanımlamaların arkasındaki temel felsefeyi görmek ve anlamak adına Kutsal Kitap arkeologları tarafından tartışılan konular ekseninde meydana gelen ekollere de yer verilmiştir. Burada Kutsal Kitap arkeolojisi merkezli  önemli ekol ve temsilcileri ele alınmıştır.

nc bölümde ise ikinci bölümle alakalı olarak Kutsal Kitap arkeolojisinin pratik boyutunu göstermek amacıyla Albright'ın gerçekleştirmiş olduğu arkeolojik kazıların dini arka planında benimsemiş olduğu dini gerekçelerin önemli bir rol olduğu ortaya konulmak istenmiştir. Bu dini arka plan ise koyu bir metodist olmasıdır. Dolayısıyla metodist olmasının doğal bir sonucu olarak arkeolojik kazılarını yaparken ortaya çıkarılmış olduğu verileri Kutsal Kitap anlatısını doğrular mahiyette yorumlamıştır. Bunun pratik boyutunu göstermek için sadece Albright'ın Tell el-Fl antik kentinde yapmış olduğu arkeolojik kazılar üzerinden örneklendirme yapılmıştır. Elbette Albright'ın arkeolojik kazıları sadece kazıdan ibaret değildir. Çalışmamızın bu önemli kazıyı konu edinmesinin sebebi Albright'ın bu antik kentte yapmış olduğu kazılarda metodist bakış açısını net bir şekilde görebilme imkânı sağlamasıdır.

1.4. Araştırmanın Kaynakları

Çalışmamızın kaynaklarını Kutsal Kitap arkeolojisini ele alırken başvurulan temel kaynaklar ile Albright'ın Kutsal Kitap arkeolojisini ele alırken kullanılan temel kaynaklar şeklinde ikili tasnifle ele almak mümkündür. Bunların yanında yine tezimiz ile doğrudan veya dolaylı olarak alakalı başka kaynaklar da kullanılmıştır. Ülkemizde bu alanda neredeyse hiç çalışmanın bulunmaması söz konusu kaynaklarımızın ağırlıklı olarak İngilizce olmasını zorunlu kılmıştır. Bunun yanında tezimizde Türkçe literatürde konumuz açısından önemli gördüğümüz bazı kaynaklardan da yararlanılmıştır.

Kutsal Kitap arkeolojisinin tarihsel serüvenini ele alırken başucu kaynağımız Eric H. Cline'nin kaleme aldığı *Biblical Archaeology: A Very Short Introduction*'ı (2009), John Laughlin'in *Archaeology and the Bible*'ı (2002), Thomas Evan Levy'nin *Historical Biblical Archaeology and the Future: The New Pragmatism*'i (2016), Davies, Philip R. Davies'in *The History of Ancient Israel: Guides For The Perplexed Series*'i (2015), Matthieu Richelle'nin *The Bible and Archaeology* (2022) ve daha pek eser almaktadır. Bu eserden hareketle Kutsal Kitap arkeolojisinin Albright merkezli tarihsel arka planı gösterilmeye çalışılmıştır. Bunun yanında ülkemizde bu alanda yapılmış ilk çalışma olan Halil Temiztürk'ün kaleme aldığı *Kitab-ı Mukaddes Arkeolojisinin Ortaya Çıkışı ve Metodolojik Tartışmalar* isimli makalesi son derece önem arz etmektedir. Tezde Kutsal Kitap arkeolojisine dair yaklaşım ve ekolleri ele alınırken Marc Brettler'in "The Copenhagen School: The Historiographical Issues (2003)", Thomas L. Thompson'un *The Mythic Past: Biblical Archaeology And The Myth of Israel* (2000) ile *The Historicity of the Patriarchal Narratives: The Quest For The Historical Abraham* (1974) isimli eserleri ve Salime Leyla Gürkan'ın *İbrahim'den Ezra'ya İsrailoğulları Tarihi* (2020) isimli eserleri temel kaynaklar olarak kullanılmıştır. Kutsal Kitap arkeolojisinin isimlendirme sorunu ele alınırken ise John Laughlin'in *Archaeology and the Bible* (2000), Thomas Evan Levy'nin *Historical Biblical Archaeology and the Future: The New Pragmatism* (2010), Aaron A. Burke'nin *The Archaeology of the Levant in North America: The Transformation of Biblical and Syro-Palestinian Archaeology* (2010) ve Volkmar Fritz'in *An Introduction to Biblical Archaeology* (1994) isimli eserlerinden çokça istifade edilmiştir.

William Foxwell Albright'ın metodist arka planını anlamak adına Peter Feinman'ın "Methodism and the Origins of Biblical Archaeology: The William Foxwell Albright Story (2009)" isimli makalesi ve Leona Glidden Running - David Noel Freedman'ın *William Foxwell Albright: A 20th Century Genius*'i (1975) önemli iki eser olarak karşımıza çıkmaktadır. Daha sonra Albright'ın bu metodist arka planının pratik boyutunu görmek amacıyla Tell el-Fûl (Gibeah of Saul)'da gerçekleştirmiş olduğu arkeolojik kazıları anlamak için Albright'ın "Excavations and Results at Tell el-Fûl (Gibeah of Saul)", "The Excavation of Tell Beit Mirsim" isimli uzun soluklu yazılarının yanında *From the Stone Age to Christianity: Monotheism and the Historical Process* (1940), *The Archaeology of Palestine* (1949), *The Biblical Period from Abraham to Ezra: An Historical Survey* (1963), *The Archaeology of Palestine and the Bible* (2009), *Archaeology and the Religion of Israel* (1956), *Yahweh and the Gods of Canaan* (1968) eserlerinden çokça istifade edilmiştir. Bunun yanında, Patrick M. Arnold'un *Gibeah: The Search for a Biblical City*'i (1990), William G. Dever'in *What Did the Biblical Writers Know, and When Did They Know It?: What Archaeology Can Tell Us about the Reality of Ancient Israel*'i (2001) ve Lawrence A. Sinclair'in "An Archaeological Study of Gibeah (Tell el-Fûl)"i (1950)', Frank M. Cross'un "W. F. Albright's View of Biblical Archaeology and Its Methodology"si (1973)", Aaron Demsky "Geba, Gibeah, and Gibeon: An Historico-Geographic Riddle"ı (1973), Israel Finkelstein "Tell El-Ful Revisited: The Assyrian and Hellenistic Periods (With a New Identification)"u (2011) ve Peter Feinman'ın "Canaanites, Catholics, and Chosen Peoples: William Foxwell Albright's Biblical Archaeology (2012) isimli makaleleri önemli başvuru kaynakları arasında zikredilebilir.

Bunun yanında çalışma boyunca yer yer istifade ettiğimiz kaynaklar da olmuştur. Bu kaynaklar daha çok temel kaynaklardan ziyade çalışmamıza dolaylı olarak bilgi sunan ve kapalı kalan bazı yerleri açıklığa kavuşturmak amacıyla başvurulan kaynaklardır. Bunlar arasında *Türkiye Diyanet Ansiklopedisi (DİA)* ve *Yeni Yaşam Yayınlar Kutsal Kitap* çevirisinden istifade edilmiştir.

BÖLÜM II

KUTSAL KİTAP ARKEOLOJİSİ

“Aptallar meleklerin cesaret edemeyeceği konularda kitaplar yazarlar. Bunu söylüyorum çünkü arkeoloji ve Kutsal Kitap konusundaki konular, özel çalışmalar, sorular, tartışmalar, yöntemler, sonuçlar ve yayınlar o kadar çok ve karmaşıktır ki, bugün hiç kimse bunların hepsine hâkim olmayı umut edemez. Bu nedenle, “Arkeoloji ve Kutsal Kitap” başlığı korkutucu olduğu kadar cüretkâr, eksik olduğu kadar da umut vericidir.” John Laughlin

2.1. Tarihsel Gelişim

Kutsal Kitap arkeolojisi, Kutsal Kitap anlatısının anlatıldığı bölgelerin, kültürlerin ve dönemlerin arkeolojik kalıntılarının incelenmesi olarak tanımlanabilir. Başka bir Kutsal Kitabın meydana geldiği ya da Kutsal Kitap anlatılarında yer alan kültürlerin arkeolojik olarak incelenmesi, Kutsal Kitap metinlerinin maddi ve düşünsel bağlamının daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır. Bununla beraber Kutsal Kitap arkeolojisi, Kutsal Kitap anlatısını kanıtlamayı, doğrulamayı ya da çürütmeyi de beraberinde getirmektedir. Çünkü temel amacı Kutsal Kitap ile ilişkilendirilen bu bölgelerin, dönemlerin ve kültürlerin arkeolojisini incelemektir. O yüzden Kutsal Kitabın bağlamı birincil, arkeolojinin ise ikincildir. Bu doğrultuda Kutsal Kitap arkeolojisi öncelikli olarak Güney Levant bölgesine ve kültürlerine, özellikle de günümüz İsrail, Filistin, Ürdün, Lübnan ve Güney Suriye bölgesine odaklanmaktadır. Bu bölgelerin yanı sıra Mısır, Kuzey Suriye, Mezopotamya, Anadolu, Kıbrıs ve Ege gibi yakın bölgeler de Kutsal Kitap arkeolojisinin ilgi alanına girmektedir.

Kutsal Kitap arkeolojisi bilimsel bir disiplin olarak 19. yüzyılın ortalarında, Avrupa ve Kuzey Amerika'nın çeşitli ülkelerinden gelen bilim insanlarının Kutsal Kitabın geçtiği toprakların tarihini, kültürlerini ve arkeolojik kalıntılarını incelemesiyle başlamıştır. Söz konusu bu disiplinin, aydınlanma düşüncesi ve aromantizmin etkisiyle

antik dönem ilgisi artmış, antik döneme olan bu ilgi de Avrupa'nın ikiz kökeni olan Yahudi-Hristiyan dini geleneğine ve Grek-Roma mirasına odaklanmıştır (Toprak, 2020, s. 101). Kutsal Kitap anlatısının anlatıldığı kutsal topraklara olan bu ilgi ve köken arayışları, Kutsal Kitap arkeolojisinin bir disiplin olarak ortaya çıktığı andan itibaren günümüze kadar devam etmektedir. Bu doğrultuda Kutsal Kitap arkeolojisine yönelik arkeolojik çalışmaları farklı dönemlendirmelere ayırmak mümkündür. Söz konusu dönemlendirmeler belli önemli tarihi olaylara, şahıslara, ekollere, yöntemlere, teorilere ya da kavramlara ilişkin yapılabilir. Bu çalışmada, Kutsal Kitap arkeolojisine “altın çağım” yaşatan William Foxwel Albright'ı (1891-1971) temel alan tarihsel bir dönemlendirme yapılmıştır. Çünkü Albright'sız bir Kutsal Kitap arkeolojisi çalışmasının yapılmasının mümkün olmadığı Kutsal Kitap arkeologları tarafından da ifade edilmektedir. Dolayısıyla bu çalışmanın tarihsel taksimi Albright'ı temel odak noktası kabul eden “altın çağ dönemi”, “mütekaddimun dönemi” ve “müteahhirun dönemi” şeklinde üçlü bir tasnif şeklinde yapılmıştır.

2.1.1. Mütekaddimûn Dönem: William Foxwell Albright Öncesi Kutsal Kitap Arkeolojisi

Kutsal Kitap arkeolojisi bir bilimsel disiplin olarak 19. yüzyılın ortalarında, Avrupa ve Kuzey Amerika'nın çeşitli ülkelerinden gelen bilim insanlarının- profesyonel arkeolog olma dışında her meslek grubundan- Kutsal Kitabın geçtiği toprakların (antik Yakın Doğu bölgesi) tarihini, kültürlerini ve arkeolojik kalıntılarını incelemesiyle başlamıştır. Amerikalı bilim adamı Edward Robinson, İngiliz mühendisler Charles Warren ve Charles Wilson, Fransız diplomat Charles Clermont-Ganneau ve Alman mimar Conrad Schick gibi kâşifler bu alandaki öncüler arasında yer almaktadır. Söz konusu ilk kâşifler, Kutsal Kitap arkeolojisinin ilk keşiflerini yapmışlardır. Bu keşiflerin arkasındaki temel düşünce siyasi olmakla beraber Yahudi-Hristiyan gelenekleri ve kültürü bağlamında Kutsal Kitabın kültürel arka planını ortaya çıkarması açısından dini düşünceyi de amaçlamaktadır. Bu amacı gerçekleştirmek amacıyla bu ilk Kutsal Kitap arkeologları gerek siyasi otoriterler tarafından gerekse farklı özel kurumlar tarafından da desteklenmişlerdir. İngiliz Filistin Keşif Fonu/The Palestine Exploration Fund (PEF) bu arkeolojik kazıların önde gelen ilk önemli kurumudur. Daha sonrasında Fransız, Alman, Amerikan ve Rus topluluklarının da erken dönem Kutsal Kitap arkeolojisi sahasına dâhil olmalarıyla birlikte Kutsal Kitap

anlatısının geçtiği kutsal topraklardaki arkeolojik çalışmalar büyük bir alana yayılmaya başlamıştır. 19. yüzyılın sonlarına doğru bu kutsal topraklarda -hem İsrail/Filistin’de hem de komşu ülkelerde- arkeolojik kazılar yoğun bir şekilde başlamıştır. Albright üzerinde ciddi etkileri olan bu dönemin önde gelen arkeologları Petrie, Bliss, Macalister, Reisner, Schumacher ve Vincent gibi isimler yer almaktadır. Bu isimlerin gerçekleştirmiş oldukları ilk arkeolojik kazılar Kudüs, Gezer, Tell es-Safi, Tell el-Farah, Eriha ve Megiddo gibi Kutsal Kitabın önemli antik kentlerinde yapılmıştır. Bunun yanında eşzamanlı olarak Mısır ve Mezopotamya’daki keşif ve kazılar ile eski Mısırca ve Akadca alfabelerinin deşifre edilmesi, Kutsal Kitap dönemlerinin incelenmesiyle ilgili Kutsal Kitap dışı önemli kaynaklar eklemiştir.

Bu dönemin temel felsefesi, Kutsal Kitap anlatısının anlatıldığı kutsal toprakların haritasını oluşturup onu gün yüzüne çıkartmaktır. O yüzden olabildiğince çok sayıda antik kentin keşfi ve bunların tespitinin yapılması esas alınmıştır. Bu arkeolojik keşifler ve kazılar profesyonel olmayan arkeologlar tarafından tabiri caizse bir elinde Kutsal Kitap diğer elinde balta ile yürütülmüştür (Richelle, 2022, 91). Dolayısıyla bu dönem arkeologların birçoğunun temel amacı Kutsal Kitabın doğruluğunu kanıtlamak ve birçok keşfin bu eğilime sahip olduğunu ortaya koymaktır. Acemi arkeologlar tarafından yapılan ve saha araştırması olarak da tanımlanması mümkün olan bu ilk arkeolojik çalışmalar, daha sonraki dönemlerde yapılacak büyük çaplı arkeolojik çalışmaların ön zeminine kaynaklık etmesi bakımında son derece önemlidir. Diğer bir deyişle kutsal toprakların coğrafyasına ilişkin yapılan saha araştırmaları Kutsal Kitabın ilk adımını oluştururken, antik kalıntılar ve esas olarak merak edileni bünyesinde saklayan kazılar ise ikinci adımı oluşturmaktadır (Cline, 2009, s. 20). Sonuç olarak geniş çaplı keşif ve haritalama çalışmaları ile sistematik kazılara yönelik ilk girişimler ancak 19. yüzyılın sonlarında başlamıştır (J. T. Thompson, 2003, s. 4).

2.1.2. Altın Çağ Dönemi: William Foxwell Albright Dönemi Kutsal Kitap Arkeolojisi

I. Dünya Savaşı’nın patlak vermesiyle birlikte kutsal topraklarda gerçekleştirilen arkeolojik keşif ve kazılara bir süreliğine ara verilmiştir. Ancak bu ara çok uzun sürmemiş; savaşın ardından Filistin’deki İngiliz Mandası döneminde (1922-1948), İsrail/Filistin ve komşu topraklardaki arkeolojik araştırmalar önemli ölçüde artmıştır.

Bu araştırmalar özellikle İngilizlerin sahada daha fazla görünür olmalarıyla birlikte daha önceleri özel kurum ve kuruluşların fonladığı arkeolojik kazılar artık niversiteler bünyesinde yapılmaya başlanmıştır. Bu durum artık kutsal topraklarda yapılacak arkeolojik kazıların üniversitelerin arkeoloji kürsülerinden mezun olan profesyonel arkeologlar tarafından yapılacağı anlamına gelmektedir. Kutsal Kitap arkeolojisi adına üniversitelerin bünyesinde yapılan arkeolojik kazılar daha sistematik bir hal almıştır. Karbon 14 ynteminin¹ bulunmasıyla yapılan arkeolojik çalışmaların niceliğinin yanı sıra niteliğinde de önemli bir ilerleme meydana gelmiştir. William Foxwell Albright, Eleazar Sukenik, C. S. Fischer, Nelson Glueck, Roland de Vaux ve Martin Noth gibi akademisyenler bu dönemde ortaya çıkan önemli isimler arasında yer almaktadır. 1920’lerden itibaren Albright gibi akademisyen arkeologlar, Kitab-ı Mukaddes anlatısının sözünü ettiğı yerlerle ilgili önemli arkeolojik çalışmalar yapmışlardır (Toprak, 2020, s. 102). “Kutsal Kitap Arkeolojisinin Altın ağı” (1925-1948) olarak adlandırılan dönemi temsil eden Albright, 1919’da Filistin’e yaptığı ilk ziyaretten sonra ömrü boyunca tarih, arkeoloji, eski Yakın Doğu alışmaları, epigrafi ve daha pek çok konuda arkeoloji ve Kitab-ı Mukaddes araştırmaları disiplinlerini birbirine bağlayan çok sayıda çalışma yapmıştır. (J. T. Thompson, 2003, s. 8). Albright bu çalışmalarının çoğunda Kutsal Kitap anlatısının getiğı topraklarda yapılan her türlü arkeolojik keşif ve kazının, doğrudan veya dolaylı olarak Kutsal Kitaba ışık tuttuğunu ifade etmektedir. Albright bu arkeolojik kazılarında Filistin anak mleği ve stratigrafi analizleri neticesinde Kutsal Kitap ile yakından bağlantılı dönemler olan Orta Tunç, Geç Tunç ve Demir ağlar’ının kronolojisini tespit etmiştir (Cline, 2009, s. 32). Albright’ın maddi kalıntılara, özellikle de çanak çömleklere etno-kültürel kimlik atfederek onları “İsraili” ve “Kenanlı” şeklinde tanımlaması hiçbir şekilde arkeolojik kanıtın kendisinden değil bizzat Kutsal Kitap metninden hareketle yapılmıştır (Piterberg, 2020, s. 262). Albright’ın yapmış olduğu bu önemli çalışmalar, ilk nesil İsrail asıllı ve Amerikalı akademisyenler üzerinde etkili olmuş ve Kutsal Kitap

¹ Radyokarbon ya da literatürdeki adıyla C14 lm, Amerikalı kimyager ve Nobel dl sahibi Willard Libby tarafından 1949 yılında icat edilen bir süreçtir. O zamandan beri arkeologlar için giderek daha faydalı olduğu kanıtlanmıştır ve 1950’den beri Kutsal kitap arkeolojisini etkileyen en önemli teknolojik gelişmelerden biridir. Arkeologlara, kazılan kalıntılarda hala mevcut olan C14 miktarını ölçerek belirli organizmaların (insan, ağaç, bitki veya hayvan) ldğu veya büyümeyi bıraktığı bir tarih sağlar. Bu nedenle, bu tür kalıntıların bulunduğu bir alandaki stratigrafik seviye veya bağlam için bir tarih önerir. Ancak kesin bir tarih veremez (rneğin M.Ö. 1005); bunun yerine tarihin belirli bir yıl aralığına denk geldiğine dair istatistiksel bir olasılık sunar (rneğin M.Ö. 1005 + 15 yıl 1/4 M.Ö. 1020-990). Daha fazla ayrıntı için bkz: Mustafa zbakan, “Radyokarbon Yöntemi ve Orantılı Karbondioksit Gaz Sayımı ile Tarihlendirme”, I. Arkeometri Sonuçları Toplantısı, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü (Ankara – 20-24 Mayıs 1985), s.13.

arkeolojisinde kapsamlı bir temelin nasıl olması gerektiğine dair bir rol model olarak ortaya çıkmıştır.

Arkeoloji, İsrail devletinin kuruluşundan bu yana İsrail kimliğinin oluşumunda merkezi bir rol oynamıştır. 1948 yılında İsrail devletinin kurulmasıyla beraber Kutsal Kitap arkeolojisi yeni bir boyut kazanarak yeniden ve daha güçlü bir şekilde politik bir rol üstlenmiştir (Toprak, 2020, s. 102). İsrail devleti, kurulacak bu yeni devletin meşruiyetini ortaya koymak için Kutsal Kitabın anlattığı Eski İsrail ile bir bağlantı kurma gayretinde bulunmuştur. Arkeoloji disiplini bu amaca hizmet ederek veya siyasi otorite tarafından kullanılarak yeni bir zeminde ortaya çıkmıştır. Modern İsrail'in ilk başbakanı David Ben-Gurion anılarında Yahudilerin Filistin üzerindeki haklarının "toprağı kendi ellerimizle kazmaya dayandığını" iddia ettiğinde bilinmeyen bir Filistin'in yüzeyinin büyük bir kısmına yerleşen Siyonizm, vaat edilmiş topraklara yönelik dikey arayışını aşağıya doğru sürdürmeye devam etmiştir (Weizman, 2012, s. 40). Siyasi güç arkeolojiye ulusal bir rol vererek görünür katmanı kaldırmış, eski İsrail anlatısını ve bununla birlikte Yahudi mülkiyetinin kanıtını ortaya çıkarmayı amaç edinmiştir. Bu amacı gerçekleştirmek için arkeoloji, kutsal mirasa geri dönüş miti olarak tartışılabilir yeni kolonizasyon ürünü ya da milli bir kimliğin inşası olarak görülmüştür. Bu miras, daha önce Amerikalı ve İngiliz arkeologlar tarafından arkeolojik kazılar çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Ancak bu süreç, yetişen ilk nesil İsrail asıllı arkeologlar tarafından başka bir boyuta evrilmiştir. Seleflerinin aksine, İsraili Kutsal Kitap arkeologları dini olmaktan ziyade ulusal amaçlar etrafında şekillenmiştir. Böylece arkeolojik kazılar genellikle Ben Gurion gibi, Kutsal Kitabı ulusal bir kimliğin devletle ilişkisini kaynaştırabilecek tarihsel bir ulusal metin olarak gören laik arkeologlar tarafından yürütülmüştür (Weizman, 2012, s. 40). Ben-Gurion'un genel olarak Kutsal Kitabı ve özel olarak da Yeşu Kitabını nasıl okuduğunu anlamak için farklı şekillerde önemli olan iki temaya dikkat çekmiştir. Bunlardan ilki, İsrail arkeolojisinin Yahudi ulusunun yaratılışı, vaat edilmiş toprakların fethi ve yerleşimi ile ilgili Kutsal Kitap anlatısı üzerine yaptığı açılım; ikincisi ise Yeşu Kitabının içine yerleştirilmesi gereken Tesniyeci Tarih olarak bilinen konudur (Piterberg, 2020, s. 259).

Milli kimliğin inşasında önemli rol oynayan ilk kuşak İsrail asıllı akademisyen arkeologlar arasında Benjamin Mazar, Yigal Yadin, Nahman Avigad ve Yohanan

Aharoni gibi isimler yer almaktadır. İsraili Kutsal Kitap arkeolojisinin kurucuları, arkeolojinin Kutsal Kitap tarihi ve tarihi coğrafya ile bütünleşik disiplinler olarak ilişkisi konusundaki yaklaşımlarında büyük ölçüde Albright'ın takipçileridir (Mazar, 1993, s. 15). Söz konusu arkeologlar Hazor, Megiddo, Tel Qasile, Kudüs, Arad, Masada ve İsrail'in pek çok bölgesinde yüzey araştırmaları ve arkeolojik kazılar gerçekleştirmişlerdir. Bu arkeolojik kazılar bizzat İsrail devleti tarafından İsrail Eski Eserler Kurumu/Israel Department of Antiquities (İEEK) bünyesinde desteklenmiştir. Sonuç itibariyle İngiliz ve Amerikalı arkeologların Kutsal Kitap arkeolojisini bir sömürü ürünü olarak kullanmaya başladıkları süreç daha sonra İsrail asıllı arkeologların ortaya çıkmasıyla beraber milli bir kimliğin inşası için politik amaçlı olarak devam etmiştir. Bu şekilde arkeolojik verilerin İsrail halkının tarihsel bilinç algısına sunulması, ülke ile millet arasındaki bağın güçlendirilmesi çabasına işaret etmekle birlikte uluslararası düzeyde de bu algının propagandası yapılmış olmaktadır (Olgun, 2014, s. 12). Kutsal Kitap arkeolojisi, siyasi amacın dışında dini amaçlara hizmet etmek amacıyla da sadece Yahudi kutsal metinleri üzerinde değil, aynı zamanda Hristiyan geleneğin Protestan -Albright için Metodist- yorumu üzerinden yürütülmüştür.

2.1.3. Müteahhirûn Dönem: William Foxwell Albright Sonrası Kutsal Kitap Arkeolojisi

Gerek arkeoloji için gerekse Kutsal Kitap arkeolojisi için Albright sonrası dönemi “modern dönem” (1960’ların başı 1970’lerin sonu) olarak tanımlamak mümkündür. Bu dönemin “modern” olarak tanımlanmasının sebebi sadece Kutsal Kitap arkeolojisi için değil aynı zamanda diğer sosyal bilimlerin çoğunda bazı önemli gelişmelerin ve kırılmaların meydana gelmesidir. Arkeolojik kazı yapan arkeologların görevinin sadece kazı yapmak ve bulduklarını analiz edip raporlamaktan ibaret olmadığı düşünülmeye başlanmıştır (Toprak, 2020, s. 42). Kutsal topraklardaki höyük ve antik kentlerde yapılan arkeolojik kazılarda Kutsal Kitap arkeologları tarafından en çok başvurulan stratigrafik yöntemler yerini daha yeni ve daha analitik yöntemlere ve kuramlara bıraktırmıştır.² Bunun en bariz sonucu modern Kutsal kitap arkeolojisinin

² Kazı malzemelerini analiz etmek için kullanılan yeni teknikler arasında şunlar yer almaktadır: Radyo karbon ve diğer kronometrik tarihlleme yöntemleri; çanak çömlek yapımında kullanılan killerin kaynaklarının “parmak izini” almak ve böylece ticaret modellerinin izini sürmek için nötron aktivasyon

artık disiplinler arası bir yaklaşıma doğru evrilmesinde görülmektedir. Tüm modern kazılarda yaygın olan bu yaklaşım, jeomorfoloji ve jeoloji, paleo-botanik ve paleozooloji, klimatoloji ve paleo-ekoloji, hidroloji, fiziksel ve kültürel antropoloji, teknoloji tarihi ve doğa ve sosyal bilimlerin diğer uzmanlık dalları gibi disiplinleri içermektedir (J. T. Thompson, 2003, s. 13-14).

Modern dönem, arkeoloji için olduğu kadar Kutsal Kitap arkeolojisi için de yeni arayış ve yaklaşımların ortaya çıktığı bir dönemdir. Bu dönemde ortaya çıktığı ilk andan itibaren günümüzde de çokça tartışma konusu olan ve hem arkeolojinin hem de Kutsal Kitap arkeolojisinin temel paradigmaları üzerinde etkili olan çok sayıda önemli yaklaşım ortaya çıkmıştır. Bunlar arasında en çok başvurulan ise “Yeni/Süreçsel Arkeoloji” yaklaşımıdır. Bu yeni akımın öncülüğünü Amerikalı arkeolog Lewis Binford (ö. 2011) ve öğrencileri oluşturmaktadır. Geleneksel arkeolojinin üslup ve biçimsel sınıflandırmaya dayalı bakış açısı bir tepki olarak ortaya çıkmış; önceleri ABD’nin Michigan ve Chicago, hemen ardından da İngiltere’de Anglosakson arkeolojisi içinde bir ortam bularak hızla gelişim göstermiştir (Özdoğan, 2011, s. 139-141). Binford ve destekçileri³, Yeni Arkeoloji’yi, geçmişten radikal bir kopuş ve arkeolojik kazı yapmanın en iyi yolu olarak takdim etmişlerdir. Binford, Yeni Arkeoloji’nin temelini *Archeology as Anthropology/Antropoloji Olarak Arkeoloji (1962)* ve *Archeological Systematics and the Study of Culture Process/Arkeolojik Sistemler ve Kültür Sürecinin İncelenmesi (1965)* adlı iki makalesinde genel hatlarıyla ortaya koymuştur. (Trigger, 2014, s. 370-372).

analizi; mevcut kalıntıları belirlemek için gaz kromatografi analizi; üretim tekniklerini, işlevini ve yeniden kullanımını tanımlamak için yüksek güçlü elektron mikroskopları kullanarak nesnelerin “kullanım-aşınma” analizi ve son zamanlarda, eski nüfuslar arasındaki ilişkileri ve hatta muhtemelen uzun mesafeli göçlerini belirlemek için DNA analizi. Saha kazılarına ve yayınlanacak materyallerin incelenmesine büyük ölçüde yardımcı olan teknik cihazlar artık şunları içermektedir: fotoğraflama ve haritalama; antik peyzajları ayrıntılı olarak modelleyebilen coğrafi bilgi sistemleri; elektrik-direnç ölçümü ve zemine nüfuz eden radar; yüzey araştırmasını büyük ölçüde kolaylaştıran lazer geçişleri; dijital sistemler de dâhil olmak üzere bir dizi fotoğraf tekniği ve çok çeşitli bilgisayar tabanlı kayıt, veri alma, modelleri işleme, grafik hazırlama ve hatta nihai yayınlama sistemleri yer almaktadır.

³ Söz konusu bu destekçiler, J. A. Brown, Geoff Clark, James Deetz, Kent Hannery, James Hill, Frank Hole, Stephan LeBlanc, Mark Leone, William Longrace, Fred Plog, William Rathje, Charles Redman, Sally Schanfield (daha sonra Sally Binford), Michael Schiffer, Stuart Struever, Patt Jo Watson, Fred Wendorf, Robert Whallon ve Howard Witners’in de içlerinde yer aldığı genç Amerikalı bir grubu temsil ediyordu. Bu destekçiler yeni hareketlerini dünyaya duyurmak için çok sayıda toplantı düzenlediler ve çok sayıda taraftar da topladılar. Tüm bunların yanında çoğu destekçinin Chicago Üniversitesi ile bağlarının bulunması, ileri sürdükleri yeni hareketi tanıtmaya hususunda daha rahat bir alan bulmalarına imkân sağlıyordu. Daha fazla detaylı bilgi için bkz: Bruce G. Trigger, *Arkeolojik Düşünce Tarihi*, çev. Fuat Aydın (Ankara: Eskiye Yayınları, 2014), 370-420.

1967 yılında meydana gelen Altı Gün Savaşları ve sonrasındaki dönem, büyük anlamda İsrail devletinin Filistin'in merkezi yerlerinde ve dışındaki komşu ülkelerde -Ürdün, Suriye ve Mısır gibi- arkeolojik kazılar yapma eğilimine dayanmaktadır. Yeni nesil İsraili arkeologlar önceki dönemlerden farklı olarak Kutsal Kitapta isimleri geçen Yehuda ve Samariye gibi önemli antik kentlerde geniş çaplı yüzey araştırmaları ve arkeolojik kazılar gerçekleştirmişlerdir. Özellikle Batı Şeria ve Sina'da, İsrail Eski Eserler Dairesi tarafından çok sayıda arkeolojik kazı yürütülmüştür. Bu büyük yüzey araştırmalarının en bilinenleri, 1968'de başlayan ve İsrail Keşif Derneği adına Moshe Kochavi (ö. 2008) tarafından yönetilen "Yahuda, Samarya ve Golan Acil Yüzey Araştırması" ile 1978'den 1988'e kadar Rudolph Cohen (ö. 2007) tarafından yönetilen "Negev Acil Yüzey Araştırması" yer almaktadır. Bu yüzey araştırmaları neticesinde İsraili arkeologlar, Kutsal Kitap dönemine ait ve daha önce hiçbiri tespit edilmemiş yüzlerce yerleşim yeri keşfetmişlerdir.

Altı Gün Savaşları sadece Batı Şeria ve Sina'daki geniş toprakların ele geçirilmesiyle değil, aynı zamanda savaş sırasında Kudüs'ün eski yerleşim yerlerinin İsrail devletinin askeri güçleri tarafından ele geçirilmesi ve işgal edilmesiyle sonuçlanmıştır. Arkeolojiyi bahane ederek şehirde gerçekleştirilen yıkım ve inşaat projeleri sayesinde yeni nesil İsraili arkeologların daha önce erişemedikleri alanlara erişebilme ve arkeolojik kazı yapma imkânı tanımıştır. Örneğin Nahman Avigad (ö. 1992) ve Benjamin Mazar (ö. 1995) gibi önemli arkeologların Kudüs'ün Yahudi Mahallesi'nin yanı sıra Tapınak Tepesi ve Davut tarafından inşa edildiği düşünülen şehirde arkeolojik kazılar yaparak M.Ö. altıncı yüzyılın başlarında şehirde büyük bir yıkımın yaşandığına dair kanıtlar ortaya çıkarmışlardır. Kazılarda özellikle M.Ö. altıncı yüzyılda Yeni Babiller tarafından kullanılan ok uçlarına rastlanılmıştır. Bu bulgular, Kutsal Kitabın II. Krallar 24-25, II Tarihler 36, Yeremya 39 ve 52, Hezekiel 4 gibi pasajlarda ve yüzyıllar sonra Roma tarihçisi Flavius Josephus'un kaleme aldığı *Antiquities of the Jews* adlı eserde Kudüs'ün M.Ö. 586 yılında Babil kralı Nebukadnezar tarafından yıkılmasına ilişkin anlatımları destekler niteliktedir (Cline, 2009, s. 52-53).

1980'lere gelindiğinde ise David Ussishkin, Israel Finkelstein, Amihai Mazar, Roni Reich, Adam Zertal ve aralarında başka arkeologların da bulunduğu ikinci nesil İsrail asıllı Kutsal Kitap arkeologlarının arkeoloji sahasında daha baskın oldukları dönemdir.

Bu dönemde söz konusu arkeologlar ya bağımsız olarak kendi arkeolojik kazılarını ya da Avrupalı arkeolog ya da özel kurum ve kuruluşlarla birlikte bazı ortak kazı projeleri yürütmüşlerdir. Bu geniş çaplı arkeolojik çalışmalar Shiloh/Şilo⁴, Izbet Sartah⁵ ve Gilan/Gilo⁶ gibi Kutsal Kitapta ismi geçen önemli alanlarda yürütülmüştür. Örneğin Kudüs İbrani Üniversitesi'nden Trude Dothan ve Kudüs'teki Albright Enstitüsü'nden Seymour Gitin başkanlığında 1981'den 1996'ya kadar Tel Miqne'de yürütülen kazılar, Amerikalı, İsraili ve uluslararası gönüllüler tarafından yürütülmüştür. Yeni arkeolojinin kazı ekibi, kazıdan çıkarılan küçük parçaların incelenmesinin antik dönemdeki günlük yaşama dair daha fazla ışık tutacağını düşündüğü için paleoetnobotanik⁷, fiziksel antropoloji, paleontoloji⁸, arkeozooloji ve diğer disiplinlerdeki uzmanlarla birlikte çalışılmasının zorunlu olduğunun farkına varmıştır (Cline, 2009, s. 55). Çünkü geleneksel arkeolojinin aksine süreçsel arkeolojinin temel iddiası, kalıntıları tanımlamaktan çok açıklamaya dayalıdır. Dolayısıyla söz konusu tanımlamayı iyi yapabilmek için de başka disiplinlerden faydalanmayı zorunlu kılmaktadır.

2.2. Kitap Arkeolojisi Ekolleri/Yaklaşımları

Kutsal Kitap arkeolojisi diğer bilimler gibi kendi içerisinde farklı ekollere sahiptir.⁹ Nitekim bu ekollerin oluşmasında birçok sebep sıralamak mümkündür. Bunların

⁴ Yeremya 7:12, "Daha önce adımı yerleştirmiş olduğum Şilo'daki yerime gidin. Halkım İsrail'in kötülüğü yüzünden ona ne yaptığımı görün". Daha fazla bilgi için bkz: <https://armstronginstitute.org>.

⁵ I. Samuel 4:1, "İsraililer Filistlilerle savaşmak üzere yola çıktılar. İsraililer Even-Ezer'de, Filistliler de Afek'te ordugâh kurdu". Daha fazla detaylı bilgi için bkz: William H. Shea, "The Izbet Sartah Ostrakon", *Andrews University Seminary Studies* 28:1 (Spring 1990), 59-86.

⁶ Yeşu 15:51, II. Samuel 15:12.

⁷ Paleoetnobotanik terimi ilk defa 1959'da 1959 yılında Helbaek tarafından ortaya konulmuştur. Helbaek'e göre, Paleoetnobotanik "Arkeolojik bitki kalıntıları sayesinde insan-bitki ilişkisini açıklayan bilimdir ve arazi çalışmasının bir parçasıdır". J. Renfrew'e göre ise "Arkeolojik alanlardaki eski zamanda yaşayan insanların yetiştirdikleri, kullandıkları bitki kalıntılarının araştırılmasıdır." Daha fazla ayrıntı için bkz: Meltem Ağcabay-Kırnak, "Paleoetnobotanik Biliminin Tarihçesi ve Çalışma Yöntemleri: Anadolu'daki Paleoetnobotanik Çalışmalarına Genel Bir Bakış", *ÇÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 15/3 (Ocak 2006), 199-214.

⁸ Paleontoloji, yerküre üzerinde bulunmuş olan, geçmiş dönemlerde yaşamış canlıların taşlaşmış iskelet veya iz fosillerini inceleyen bilim dalıdır. Kelime anlamı Yunanca'dan (palaios, onto ve logos) türetilen eski varlık bilimidir. Daha fazla ayrıntı için bkz: Özge Kahya, "Türkiye Omurgalı Paleontoloji Çalışmaları Tarihçesi", *Antropoloji Dergisi* 45 (30 Haziran 2023), 54-63.

⁹ Kutsal Kitap arkeolojisine yönelik yaklaşımlar ya da ekol olarak isimlendirilmesi mümkün olan farklı gruplandırmalar bulunmaktadır. Daha fazla ayrıntı için bkz: Walter C. Kaiser Jr.-Paul Wegner, *A History of Israel*, s. 18-23, Israel Finkelstein ve Amihai Mazar, *The Quest For The Historical Israel: Debating Archaeology and the History of Early Israel* "Digging for the Truth: Archaeology and the Bible", s. 9-20, ve "Patriarchs, Exodus, Conquest: Fact or Fiction?", s. 41-56.

başında belki de Kutsal Kitap arkeologlarının yapmış oldukları arkeolojik çalışmaların bilimselliği üzerine meydana gelen farklılıklar gelmektedir. Daha doğrusu bu farklılaşma ya da ekolleşme olgusu bir bilim olarak kabul edilen arkeolojinin, modern dönemde farklı eleştirilere maruz kalan kutsal kitap -kutsal kitap eleştirisi/biblical criticism- ile olan ilişkisi üzerine kuruludur. Bu doğrultuda Kutsal Kitap arkeolojisi üç ana akım etrafında şekillenmiştir.

2.2.1. Maksimalist Ekol

William Foxwell Albright kurucu figür olmasından “Albright ekolü” diye bilinen bu grup, kutsal metin anlatımını esas kabul etmek suretiyle Eski İsrail tarihine, bilhassa krallık dönemi ve sonrasına yönelik Eski Ahit bilgilerinin büyük ölçüde doğruluğunu kabul etmiş ve genellikle arkeolojik bulguları da bu anlatımları destekleyecek şekilde yorumlamıştır (Gürkan, 2018, s. 16). Aynı zamanda Albright ekolü, Baltimore’daki Johns Hopkins Üniversitesi’ndeki ana üssü nedeniyle Baltimore ekolü olarak da adlandırılır (Sherrard, 2011, s. 5). Albright’ın yanı sıra bu ekole mensup kişiler arasında John Bright (ö. 1995), George Ernest Wright (ö. 1974) ve Rolan de Vaux (ö. 1971) gibi önemli Fransız ve Amerikalı Kutsal Kitap arkeologları ve Eski Ahit uzmanları bulunmaktadır. Bunları daha sonraları Yigael Yadin (ö. 1984) ve Yehezkel Kauffman (ö. 1963) gibi önemli İsraili Kutsal Kitap arkeologları ve tarihçileri takip edecektir. Bazı araştırmacılar tarafından Albright’ı daha farklı bir ekole -örneğin Baltimore ekolünün kurucusu olarak bilinir- mensup olarak göstermektedirler (Toprak, 2023, s. 170). Nitekim bu, Albright’ın hangi açıdan ele alınmasına göre değişeceği gibi ele alınan konunun Albright ile olan bağlantısına göre de değişebilmektedir.

Arkeoloji ve bilim alanında Kutsal Kitabın otoritesi ve doğruluğu konusunda oldukça düşük bir görüşe sahip olan, Tevrat’ı sürgün sonrası bir belge olarak gören ve bu nedenle Tevrat’ı sürgünden çok önce meydana gelen olayların doğru bir kaynağı olarak kabul etmeyen, aynı zamanda doğrudan veya dolaylı yolla Belgesel Hipotez’e inanan minimalistlerin aksine maksimalist ekol, Kutsal Kitabı tarihsel açıdan doğru olarak görmekte ve Kutsal Kitap ile arkeolojik veriler arasında önemli bir uyum olduğunu ileri sürmektedirler. Örneğin bu ekole mensup Kutsal Kitap arkeologlarına göre Mısır’dan Çıkış’ın tarihsel olduğuna inanılmalıdır, çünkü tarihsel olarak bu

bilgiyi bizzat Kutsal Kitap sunmaktadır. Kutsal Kitabın otoritesine ve kutsal metinlerin kutsallığına inanan her insanın bu sonuca varmasının gerekliliği üzerinde durmaktadırlar. Ancak bu tarz dinî ön kabullere sahip olmayanların daha fazla ikna edilmeye ihtiyacı olduğunda arkeolojik kazılar sonucu ortaya çıkarılan verilerin ışığında arkeoloji burada devreye girmektedir. Bu arkeolojik veriler sayesinde hem arkeoloji ve Kutsal Kitap arasındaki doğrulama sağlanmış olmakta hem de Kutsal Kitap ve anlatısının tarihsel açıdan güvenilir olduğu kanıtlanmış olmaktadır.

Maksimalist ekolün Kutsal Kitap üzerinden ortaya konan metin tenkidinin/biblical ciriticism sonuçlarını da bertaraf etmeyi amaçlayan yönelimi için, muhalif araştırmacılar tarafından, “Bible Plus Biblical Archeology” nitelemesi yapılmıştır (Gürkan, 2018, s. 17). Dahası bu ekolün temel argümanı Kutsal Kitabın tarihle ilgili olmadığını, yani sadece propaganda olduğunu ilan eden minimalistlerin aksine, Kutsal Kitabın arkeolojik kanıtlarla birlikte görüldüğü gibi çok fazla tarih içerdiğiidir. Örneğin İsraili arkeologlar, (Razor da dâhil olmak üzere) birkaç bölgede yapılan derinlemesine arkeolojik kazılarla birlikte, Eski İsrail’in kalbinde M.Ö. 13.-12. yüzyılların sonlarında yaklaşık 300 küçük tarım köyünün varlığına dair kalıntılar elde etmişlerdir. Bu köyler esas olarak orta tepe bölgesinde yer almakta ve aşağı Celile tepelerinden güneye, Negev’e kadar uzanmaktadır (J. T. Thompson, 2003, s. 70). Bu köylerin yerleşim yerlerinin büyüklüğüne dayanan nüfus tahminleri, Geç Tunç Çağı’nın sonunda (13. Yüzyıl) merkezi tepe ülkesi nüfusunun yalnızca on iki bin civarında olduğunu, daha sonra hızla artarak 12. yüzyılda yaklaşık elli beş bine, 11. yüzyılda ise yaklaşık yetmiş beş bine ulaştığı ifade edilmektedir. Dolayısıyla bu köylerde yaşayan halklar için ileri sürülen, göçebe toplumlar yahut göçebe toplumlar tarafından oluşturulduğu savı da çürütülmüş olmaktadır. Yine aynı şekilde arkeolojik kazılardan ortaya çıkarılan nesnelere yola çıkarak bu köylerin neredeyse tüm özellikleri, köy ekonomisinin karma tarıma, kuru tahıl tarımına ve tarımsal fazlalıkların ve diğer ürünlerin yerel olarak takas edilmesine dayandırıldığı ileri sürülmektedir. Nitekim arkeolojik veriler bu tarz yerleşim yerlerinin çok kuşaklı büyük aileler tarafından ancak böyle bir ekonominin temel dayanağı ve odak noktası olabileceğini göstermektedir. Söz konusu bu köylerdeki tarımsal faaliyetlerine benzer tarımsal yaşam tarzları, M.S. 20. yüzyılın ortalarında bile, çeşitli dönemlerde Eski Filistin’i karakterize eden unsurlar -örneğin kazılan kalıntılarda domuz kemiklerinin tutarlı bir şekilde yokluğu- olarak karşımıza çıkmaktadır (J. T. Thompson, 2003, s. 70). Dolayısıyla bu köylerin Eski İsrail

toplumuna ait olduğunu savunanların aksine Filistinlilerin yaşadığı köyler olduğunu arkeolojik veriler ortaya koymaktadır.

Ancak bu görüşün tam tersi, başka bir ifadeyle bu köylerde İsraililerin yaşadığını ortaya koyan, bu köylerdeki kalıntıların dışında başka arkeolojik veriler de mevcuttur. Bunlardan biri Hanedanlar dönemi Mısır firavunu Memeptah'ın yaklaşık üçüncü yılında (yaklaşık M.Ö. 1210) Teb'de dikilen ve Kenan'daki bir dizi gerçek ya da algılanan düşmana karşı kazanılan zaferleri kutlayan ünlü Zafer Steli'dir. Steli'nde mağlup edilen birkaç halk sıralandıktan sonra İsrail'den "Harap oldu, soyu tükendi" şeklinde bahsedilmektedir. Bu stel İsrail ve İsrail tarihine dair elimizdeki en eski ve en sağlam Kitab-ı Mukaddes dışı metin referansını temsil etmektedir (J. T. Thompson, 2003, s. 70). Her ne kadar minimalistler Kutsal Kitap dışı somut bir arkeolojik nesnenin sunmuş olduğu bu İsrail'den bahsedilmesinin bize onun doğası ya da konumu hakkında hiçbir şey söylemediğini iddia etseler de Merneptah Steli bize Kenan diyarında kendilerine İsrail diyen ve dolayısıyla Mısırlılar tarafından İsrail olarak adlandırılan bir halkın var olduğunu kesin bir dille anlatmaktadır. Sonuç olarak maksimalistler bu bölgede ya da köylerde yaşayan halkların Kenanlılar ya da Filistinliler olmasının da ötesinde Kutsal Kitap ile paralel olsun veya olmasın Kutsal Kitap ve anlatısını doğrulayacak Kutsal Kitap dışı çok sayıda arkeolojik materyalin varlığını ileri sürerek temel argümanlarını desteklemiş olmaktadır.

2.2.2. Minimalist Ekol

Kutsal Kitap arkeolojisinin ağırlıklı bir kısmını oluşturan minimalist ekol, kendilerini aynı zamanda "revizyonist" olarak da isimlendirmektedirler. Minimalist olarak isimlendirmelerinin temel gerekçesi, maksimalistler tarafından bu isimle tanımlanmalarıdır. Çünkü bu ekole mensup Kutsal Kitap uzman ve arkeologları Kutsal Kitap anlatısına ve bu anlatının doğruluğuna minimal bir şekilde itibar etmektedirler. Kutsal Kitabı İsrail krallıkları dönemleri için tarihsel bir kaynak olarak görmeyi reddeden bu ekol, Kutsal Kitabın büyük bir bölümünün Helenistik dönemde, yani metinlerde çağrıştırılan ana dönemlerden yüzyıllar sonra yazılmış bir kurgu olduğunu düşünmektedir (Richelle, 2022, s. 93). Thomas L. Thompson, Neils Peter Lemche, Philip R. Davies (ö. 2018) ve Keith Whitelam gibi Danimarkalı ve Britanyalı Eski Ahit ve eski İsrail uzmanlarıyla ilişkilendirilen bu -sözde- grup, ilk iki ismin Kopenhag

Üniversitesi'nde görev yapması sebebiyle, "Kopenhag ekolü" diye de nitelendirilmektedir (Gürkan, 2018, s. 17). Söz konusu bu arkeologlardan Thomas L. Thompson, Albright ve ekolüne radikal bir saldırı niteliğindeki *The Historicity of the Patriarchal Narratives* adlı çalışmasıyla kendisini minimalist düşünce ekolüne dâhil edecek çeşitli sert açıklamalarda bulunmuştur (Brettler, 2003). Bu açıklamalar şu şekilde sıralanabilir:

- i. Bronz Çağı'nın merkezinde (Razor dâhil) gerçek şehirlerden bahsetmek mümkün değildir.
- ii. Arkeoloji, İsrail kültürünü Kenan kültüründen ayırma noktasında yeterli veri sunmamaktadır.
- iii. Albright'ın üzerinde durduğu Kenanlılar, sadece onun zihin dünyasında vardı.
- iv. Demir Çağı'nın I. döneminde (12.-11. yüzyıllar) yerli bir İsrail kavramı ortaya çıkmıştır ve bu kavram tarihsel olarak anlamsızdır.
- v. Kutsal Kitabın Saul ve Davut hakkındaki anlatıları Kral Arthur'un hikâyelerinden daha gerçekçi değildir.
- vi. 7. yüzyıla kadar bir Yahudi devletinden bahsetmek mümkün değildir, çünkü tüm Yahudiler, Yehuda'nın dağlık ve ova bölgelerinde sadece birkaç düzine köylü çiftçi olarak yaşıyorlardı.
- vii. Kudüs ancak M.Ö. 2. yüzyılda siyasi ve dini bir merkez ya da başkent haline gelmiştir.
- viii. Bir sürgün döneminin varlığına dair anlatılar ciddi şekilde tartışmaya açıktır.
- ix. İsrail kavramı Helenistik dönemin, değilse bile en kötü Pers döneminin edebi ve teolojik bir yaratımıdır.
- x. Arkeolojik veriler sayesinde yeni bilgilerimiz Tevrat'ın geç bir Yahudi kurgusu olduğunu kanıtlamaktadır.
- xi. M.S. 2. yüzyıla kadar Yahudilik yoktu ve aksi yöndeki iddialar edebi bir kurgudur (Thomas. L. Thompson, 2016).

Thompson, *The Mythic Past: Biblical Archaeology and the Myth of Israel* isimli son eserinde ise biraz daha ileri giderek minimalist açıklamalarını derinleştirmekte ve şu önemli açıklamalarda bulunmaktadır;

- i. Bilinen sadece bir Kutsal Kitap vardır. Bu da Helenistik dönemde yazılmıştır. Başka bir ifadeyle ilk olarak Kumran bölgesi yakınlarındaki Ölü Deniz el yazmaları arasında bulunan metinlerdir.
- ii. Kutsal Kitap kimsenin geçmişinin tarihi değildir.
- iii. Hiçbir zaman Yahudiler için birleşik monarşiden bahsetmek mümkün değildir.
- iv. Tanrılar yaratılmıştır, ancak gerçek Tanrı bilinmemektedir.
- v. Kutsal kitap metni bizimle konuşmaz ve bize hitap etmez. Öyle olduğunu iddia etmek teolojinin en az eleştirel ve en çok kendine hizmet eden yalanları arasında yer alır (T. L. Thompson, 2000).

Aslında mevcut tartışmaların çoğu Sheffield Üniversitesi'nden Philip R. Davies'in *In Search of Ancient Israel* adlı kitabıyla başlamıştır. Davies burada, daha sonraki tartışmaların çoğunun temelini oluşturan ve yukarıda belirtilen temel revizyonist önermeleri ortaya koymuştur. Davies, "eski" ya da "Kutsal Kitaptaki" İsrail'in var olmadığını ve arkeolojinin teoride ortaya çıkarabileceği "*tarihsel İsrail*"in, arkeolojinin eksiklikleri nedeniyle ulaşamayacağımız bir yerde olduğunu iddia etmektedir (J. T. Thompson, 2003, s. 65). Ancak Davies, ana görüşünün dayandığı temel önermeyi -Tevrat'ın mevcut haliyle tüm literatürünün olaydan çok sonra oluşturulduğunu ve dolayısıyla gerçek bir "tarih" vermediğini- hiçbir yerde belgelememektedir (Dever, 2001, s. 29-30). Bu ekolün önde gelen isimlerinden Philip R. Davies' e göre günümüzde, arkeolojik araştırma ve kazılar ile eserlerin bilimsel analizi, eski Filistin tarihini yeniden inşası giderek daha fazla kabul görmesiyle beraber bu bilgi külliyyatının Kutsal Kitap anlatılarının yanında nasıl durması gerektiği ve iki tür malzemenin tarihçi tarafından nasıl birleştirileceği bir yüzyıl boyunca akademik tartışmaların ana temasını oluşturmuştur. Bu iki türün birleşiminden doğan Kutsal Kitap arkeolojisi, dini, özellikle de Hristiyan bir otorite gücüyle ortaya çıkmıştır. Öncüleri, Kutsal Kitap tarihinin maddi kanıtları için Levant'ı araştırmak, Kutsal Kitap dünyasını maddi varlığa getirmek ve dolaylı olarak İsrail'in kökenleri ile ilgili olarak Kutsal Kitap anlatısının çoğunu hüsnü kuruntu ya da kasıtlı yaratım kategorisine indirgeyen yukarıda bahsedilen eleştirel tarihsel yeniden yapılanma türünü zayıflatmak için kurulan kuruluşlar tarafından desteklenmiştir (J. T. Thompson, 2003, s. 67-68). Bu arkeologların amacı, Kutsal Kitaptaki öykünün tarihsel gerçekliğini maddi kalıntıları ortaya çıkararak bu tür bir yeniden yapılandırmaya karşı koymaktır.

Yirminci yüzyılın neredeyse tamamında karşılıklı olarak birbirini doğruladığı varsayılan Kutsal Kitap ve arkeoloji arasında değil, Kutsal Kitap ile Kutsal Kitap arkeolojisinin kombinasyonu ile arkeolojinin sonuçlarını kullanmaya çalışan Kutsal Kitap eleştirisi arasında gerçekleşmiştir. Bu kombinasyon da ancak geçmişin kendisini yeniden inşasını ve Kutsal Kitap metinlerine ilişkin anlayışını iyileştirmek için bir mücadele olarak yaşanmıştır. Yirminci yüzyılda çok sayıda yarı akademik çalışma da arkeolojinin Kutsal Kitabın doğruluğunu kanıtladığını ilan etmiştir. Ancak bugün internette yapılacak herhangi bir arama, sitelerin çoğuna göre Kutsal Kitabın tarihsel olarak doğru olduğunu ve arkeolojinin bunu kanıtladığını görecektir. Her ne kadar bazıları öyle olmasını istese de her iki ifade de doğru değildir. Çünkü Eski İsrail tarihine ilişkin akademik ve popüler görüşler hala birbirinden oldukça farklıdır. İki yaklaşım arasındaki en hararetli tartışma, literatür-tarih eleştirisinin şüphe uyandırdığı durumlarla ilgilidir.¹⁰ Dolayısıyla Kutsal Kitap arkeolojisi anlatısını esas almak kaydıyla söz konusu bu anlatıyı olduğu haliyle kabul eden Maksimalist ekol taraftarlarını ideolojik davranışlarıyla eleştirmektedirler.

Daha sonraları minimalist ekole dâhil olan Keith W. Whitelam, Robert B. Coote ile *The Emergence of Early Israel in Historical Perspective* başlıklı bir antik Filistin yerleşim tarihi çalışması yapmıştır. Konu ile alakalı ilk kapsamlı çalışması *The Invention of Ancient Israel: The Silencing of Palestinian History* ismiyle yayınlanmıştır. Whitelam'ın temel tezi, ufak bir farklılık dışında aslında Davies ve Thompson'ın temel argümanlarına benzemektedir. Bu farklılığı ise bu alandaki akademisyenlerin hayali, bir eski İsrail'i yeniden inşasıyla meşgul olmakla kalmamış, aynı zamanda Amerikalı ve İsrailli Kutsal Kitap uzmanları ve arkeologlar da modern Filistinlileri tarihlerinden mahrum bırakmak için komplo kurmuşlardır (J. T. Thompson, 2003, s. 67-68). Başka bir ifadeyle Whitelam'e göre, arkeoloji ve Kutsal Kitap çalışmalarının Filistin tarihini gasp etmek için komplo kurduğu ve bu komplonun Avrupa ve Amerikan biliminin eski İsrail konusundaki önyargılarının yanı sıra modern İsrail arkeolojisiyle birleşen Siyonizm programından kaynaklandığını ileri sürmektedir.

¹⁰ Philip R. Davies'in konu hakkındaki açıklamalarına ilişkin daha fazla ayrıntıları için bkz: *The History of Ancient Israel, In search of "Ancient Israel": A Study in Biblical Origins*.

Minimalist ekolün önemli bir diğer temsilcisi Kopenhag Üniversitesi'nden Niels Peter Lemche, 1986 yılında -o zamanlar devrim niteliğinde yeni bir sosyo-antropolojik tarih olarak görülen- *Early Israel: Anthropological and Historical Studies on the Israelite Society Before the Monarchy* adlı çalışmasıyla uluslararası üne kavuşmuştur (J. T. Thompson, 2003, s. 68). 1996'da Almanca olarak kaleme aldığı tam kapsamlı çalışması 1998'de İngilizce olarak *Prelude to Israel's Past: Background and Beginnings of Israelite History and Identity* adıyla yayımlanmıştır. Bu kitapları 1998'de *The Israelites in History and Tradition* takip etmiştir. Özellikle son dönemdeki çalışmaları, tarihinin hiç olmadığı kadar minimal olduğu konusunda hiçbir şüpheye yer bırakmamaktadır. Örneğin, Davut, Süleyman ve Birleşik Krallığı meydana getirmiş ve Davut imparatorluğu olmadan Kutsal Kitaptaki anlatımda bir İsrail'in varlığından söz edilemez. Lemche'nin görüşüne göre Kutsal Kitap metinleri sadece bu anlatıyı kaleme alan insanların -ki bunlarda Pers dönemindeki sürgünde (6.-5. yüzyıllar) yaşamış olan insanlar- kendi algılarını ortaya koymaktadır. Dahası İsrail'in tarihine dair bu gerçek tarihsel hatıralar Eski Ahit'in tarihsel anlatısında bulunmamaktadır. Dolayısıyla diğer minimalistler gibi Lemche için de Tevrat ve anlatısı çoğunlukla tarih değil, sadece hikâyeden ibarettir (J. T. Thompson, 2003, s.69).

Minimalist ekol, Kutsal Kitabın bir tarih kitabı olduğunu savunmakla birlikte birbiriyle çelişen başka görüşlere de sahiptir. Çelişkili olarak ifade edilmesi mümkün gözükken bu ifadeler şu şekilde sıralanabilir:

- i. Mevcut haliyle Tevrat ve tüm metinleri Helenistik dönemin bir ürünüdür. Bu nedenle tarih dışıdır ve her ikisi de modern Yahudi ve Hristiyan edebi yapıları olan bir Kutsal Kitap ya da eski İsrail'i yeniden inşa etme değerleri yok denecek kadar azdır.
- ii. Kutsal Kitap metinlerinin yorumlanması tarihsel değerlendirmelerden arındırılmalıdır. Bu yorumlamalar Kutsal Kitapta yer alan ve esas olarak anlatıcıların kendi algılarını ortaya koyan öykülerin edebi analizi dikkate alınarak yapılmalıdır.
- iii. Eski İsrail tarihi çalışmalarındaki radikal tarih karşıtı hareket sonunda bize öyle bir yeni bilgi getirmiştir ki, diğer tüm yaklaşımları geçersiz, hatta gayrimeşru kılmaktadır. Bu nedenle geleneksel yaklaşımlarda

ısrar edenler ya da dini kuruluşun hizmetkarları ya da basitçe kripto-Fundamentalistler/köktendincilik olarak görülebilir.¹¹

- iv. Daha fazla İsrail tarihi yazma girişiminden vazgeçilmelidir. Bunun yerine Kutsal kitap ve milliyetçi önyargıları bastırmak amacıyla Amerikalı ve İsraili Kutsal Kitap uzmanları ve arkeologlarının ortaklaşa hazırladıkları Filistin tarihi yeniden yazılmalıdır.

Görüldüğü üzere minimalist ekol, arkeoloji ile Kutsal Kitabın uyumlu bir şekilde yürümesi şeklindeki maksimalist görüşe sahip Kutsal Kitap arkeologlarını ciddi şekilde eleştirmektedirler. Nitekim bu durum daha önce -özellikle de William Foxwell Albright ile- altın çağını yaşayan Kutsal Kitap arkeolojisinin ciddi bir eleştiriye maruz kalarak temelden sarsılmasına ve daha sonraki dönemlerde ibre ucunun bu sefer Minimalist ekole doğru kaydığının da göstergesidir. Davies'in "Üç İsrail" teorisini (Eski Ahit'in İsrail'i/Biblical Israel, Tarihi İsrail/Historical Israel ve Eski İsrail/Ancient Israel) kendilerine dayanak olarak kullanan minimalist ekole mensup arkeolog ve tarihçilerin aslında İsrail'den tam olarak ne kastettikleri açık değildir. Nitekim bilindiği üzere Kutsal Kitabın anlatısından tek bir İsrail portresinden bahsetmek mümkün gözükmemektedir. Her ne kadar Demir Çağı'nda bir İsrail'in varlığını (Davies'in Tarihsel İsrail'i) kabul etseler de ileri sürdükleri görüşler en nihayetinde minimaldir (Thompson, 2003, s. 69-70). Davies'in İsrail'e ilişkin üçlü ayrımında kelime oyunu oynadığını ileri süren William Gwinn Dever'e göre, "eski" ve "tarihi" İsrail terimleri, ne kadar yetersiz bilinirse bilinsin, açıkça tek bir varlığa, yani geçmişin somut İsrail'ine atıfta bulunmasının gerekliliğine vurgu yapmaktadır. Dolayısıyla minimalistlerin belki de maksimalist ekole mensup kişileri eleştirirken gözden kaçırdıkları ya da görmezden geldikleri noktalar; arkeolojiyi ve onun ürettiği

¹¹ Fundamentalizm kelimesi, Latince temel anlamına gelen fundamentum kökünden türemiştir. Bu kavram ilk olarak 20. yüzyılın başlarında Amerika'da Evanjelik Protestanlar tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Daha sonra *The Fundamentals (esaslar)* adlı kitapçık serisi yayımlamaya başlayan Evanjelikler, Kitab-ı Mukaddesin modern yorumları yerine esasını, gerçek anlamını ön plana çıkarmaya çalışmışlardır. Zaman içerisinde değişime uğrayan bu kavram, dinî metinlerin doğru okunmasından çok, dinî-kültürel hareketlerin bir türü olarak görülmeye başlanmıştır. Kısa süre sonra yalnızca Protestan düşüncede değil, seküler ve liberal düşünme ile demokrasi karşıtı takındığı politik tavır dolayısıyla genişleyerek batı dünyasında birçok kurum ve kuruluşu etkileyen köktenci bir harekete dönüşmüştür. Bu hareket günümüzde de "Muhafazakâr Hıristiyanlık", "Evanjelizm", "Yeni Evanjelizm" ve son yıllardaki politik çağrışım yapan tanımıyla "Hıristiyan sağ" gibi çeşitli isimlerle de nitelendirilmektedir. Daha fazla ayrıntı bilgi için bkz: Mahmut Aydın "Hıristiyan Fundamentalizmi", İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 5/2 (Güz 2014).

zengin verileri görmezden gelmeleri, seçerek ve kayıtsızca alıntı yapmaları, yanlış yorumlamaları, çarpıtmaları veya başka şekillerde kötüye kullanmalarıdır.

2.2.3. Merkezi/Orta Ekol

Bu ekol ise maksimalistlerle minimalistler arasında orta bir yaklaşım benimseyerek Tevrat'ın büyük bir bölümünü ve Tesniyeci (Deuteronomist) kaynağa atfedilen Tesniye, Yeşu, Hakimler, I-II Samuel ve I.II. Krallar'daki tarih anlatımını geç Krallık ya da Babil Sürgünü dönemlerine (M.Ö. VII-VI. yüzyıllar) tarihlendirilen ve söz konusu kaynaklarda yer alan bilgilere, konu ettiği dönemden ziyade yazıldığı dönem itibariyle, yani yazıldığı dönemin kısmen tarihi, daha çok da siyasi-ideolojik atmosferini yansıtması bakımından kaynak değer atfetmektedir (Gürkan, 2018, s. 19). Aynı zamanda bu ekole mensup arkeologların çoğunun Tel Aviv Üniversitesi ile yakın ilişkileri bulunması sebebiyle "Tel Aviv Ekolü" olarak da bilinmektedirler. Çoğunluğunu İsraili Kutsal Kitap arkeologlarının oluşturduğu merkezi ekolün önde gelen isimleri arasında Israel Finkelstein, Neil Asher Silberman, Anihai Mazar, Zeev Herzog, Nadav Na'aman gibi önemli isimler bulunmaktadır.

Bu ekolün önde gelen isimlerinden İsraili arkeolog Israel Finkelstein gerek minimalistlerin gerek maksimalistlerin ileri sürdükleri düşünceleri eleştirmekle beraber yer yer savundukları görüşlerde isabet ettiklerini de dile getirmektedir. Örneğin minimalistlerin temel tezinin aksine İkinci Mabet döneminde (M.Ö. V-II. yüzyıllar) Yehuda'da yaşamış Mabet merkezli müstensih grubun, Birleşik İsrail Krallığı dönemi (M.Ö. X-IX. yüzyıllar) ve daha öncesiyle bağlantılı şahıslar ve hadiseler üzerine, hiçbir eski malzemeye dayanmaksızın ve sırf ideolojik kaygılarla, oldukça uzun ve ayrıntılı bir tarih yazmış olmasını makbul bulmamaktadır (Gürkan, 2018, s. 20). Dahası bu temel tezin Krallık dönemi öncesi meydana gelen hadiselerle ilişkili olarak Eski Ahit'te geçen bazı olay ve anlatıların yapılan arkeolojik kazılardan elde edilen verilerle olan bazı örtüşmeleri ve uygunlukları göz ardı ettiğini ileri sürmektedir. Ayrıca Finkelstein "muhafazakâr"/conservative olarak isimlendirdiği maksimalist ekole mensup akademisyenleri Julius Wellhausen (ö. 1918) gibi önde gelen Kutsal Kitap eleştirmenlerinin iddia ettikleri teorileri (Belge Tezi/Dört Kaynak

Tezi)¹² eleştirmek için arkeolojiyi kullandıklarını ancak bunu da sadece önyargılı teorilerini desteklemek için kullandıklarını ileri sürmüştür. Ona göre William F. Albright ve onu takip eden öğrencileri, arkeolojinin Kutsal kitabın doğruluğunu ve eleştirel bilim adamlarının yanlışlığını kanıtlayabileceğini iddia etmişlerdir ancak arkeolojik tartışmanın merkezinde yer vermediklerini ileri sürmüştür (Finkelstein ve Mazar, 2007, s. 10-11). Arkeoloji, Kutsal Kitaptaki anlatının kelimesi kelimesine yeniden yazıldığı modern bir tarih için destekleyici kanıt sağlama rolünü oynamış bulunmaktadır. Muhafazakâr ya da başka bir ifadeyle maksimalist ekol bunu yaparak arkeolojik kazılarda ortaya çıkarılan bulguların gerçek bir destek noktası olmayan ya da döngüsel argümanlara hapsolmuş tarihsel ve arkeolojik yeniden kurguları teşvik etmişlerdir.

Sonuç olarak Kutsal Kitap arkeolojisine yönelik ortaya çıkan minimalist, maksimalist ve orta yol ekollerinin ileri sürdükleri temel argümanlar bu bölümün temel odağını oluşturmuştur. Kutsal Kitap anlatısının arkeolojik verilerle desteklenmesinin mümkün olup olmayacağı, Kutsal Kitap anlatısının doğruluğu ve güvenilirliğine yönelik bu ekollere mensup Kutsal Kitap arkeologları ve Eski Ahit tarihçilerinin temel tezleri ortaya konulmuştur. Bu yaklaşımların ortaya koyduğu iddialar, Eski İsrail ile ilgili olarak Kutsal Kitap anlatısının tarihselliği ve arkeolojinin metnin daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunma yeteneği sorunu özelinde kümelenerek uzun yıllar sürecek tartışmaların temel odağı haline gelecektir. Bu tartışmalar, bir Kutsal Kitap anlatısının gerçek olduğunu ve bunu Kutsal Kitabın ve tarihsel gerçekliği dışında arkeolojik kazılarda ortaya çıkarılan verilerle desteklenmesinin mümkün olduğunu savunan *maksimalist ekol*, diğer taraftan bunun aksini iddia eden *minimalist ekol* ve bu iki uç ekolün ortasını bularak arkeoloji ağırlıklı bir eğilimi benimseyen *merkezi/orta yol ekolüne* mensup araştırmacılar etrafında şekillenmiştir.

¹² Son halini Julius Wellhausen ile tamamlanan Dört Kaynak/Dokümanlar /Belge Tezi ya da Graf-Wellhausen, günümüze ulaşan Tevrat metninin farklı dönemlerde dört farklı metinden hareketle yazıldığını ifade etmektedir. Dolayısıyla Tevrat metnin farklı dönüşümlerden geçerek günümüze ulaştığını ifade etmektedir. Dolayısıyla bu metin Hz. Musa tarafından yazılmadığı anlamına da gelmektedir. Bu dört kaynak tez, Tevrat'ta Yahvist (J), Elohist (E), Tesniyeci (D) ve Kohenler (P) olmak üzere her birinin kendine ait edebî yapısı bulunan dört farklı ana metin grubunun yer aldığını ve bu metinlerin çeşitli redaktörlerce düzenlenip bir araya getirildiği anlamına gelmektedir. Daha fazla ayrıntı için bakınız: Muhammed Ali Bağır, "Dört Kaynak Hipotezi Karşıtı Olarak John Van Seters ve Tevrat Eleştirisi", *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 2/56, (Aralık 2021), s. 233-258., Ömer Faruk Yıkar, Kutsal Kitap Araştırmalarında Kaynaklar Teorisi ve Tesniye (D) Kaynağı (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017), s. 21-28., Merve Yetim, Kutsal Kitap Eleştirisi -Julius Wellhausen Örneğinde- (Ankara: Eskiye Yayınları, 2019), s. 76- 95.

2.3. İsimlendirme Sorunu

Kutsal Kitap arkeolojisinin isimlendirilme meselesine geçmeden önce öncelikle bu kavramı meydana getiren iki kavramın -Kutsal Kitap ve Arkeoloji- açıklanması gerekmektedir. Nitekim bu iki kavramın iyi bir şekilde anlaşılması dolaylı olarak Kutsal Kitap arkeolojisi teriminin de daha iyi anlaşılmasına imkân sağlayacaktır.

Kutsal Kitap/The Bible terimi, Yahudi ve Hristiyanların kutsal saydıkları kitaptır. Bu kitap Eski Ahit ve Yeni Ahit olmak üzere iki kısımdan meydana gelmektedir. Eski Ahit'i sadece Yahudiler kutsal sayarken Hristiyanlar hem kendi kitaplarını yani Yeni Ahit'i hem de Yahudilerin Kutsal Kitabı Eski Ahit'i kutsal saymaktadırlar (Bağır, 2014, s. 280). Her ne kadar Kutsal Kitapları oluşturan bölümler arasında her iki din mensupları için farklılıklar olsa da en genel anlamıyla Kutsal Kitap/The Bible denildiğinde Yahudilerin Eski Ahit'i ve Hristiyanların Yeni Ahit'i kastedilmektedir. Bu isimlendirmenin yanı sıra Kutsal Kitap için İslamî literatürde daha çok “Kitab-ı Mukaddes” terimi kullanılmış; Eski Ahit'in yerine ise Ahd-i Atik, Yeni Ahit'in yerine ise Ahd-i Cedid ifadeleri tercih edilmiştir. Ahd-i Atik, Yahudi ve Hristiyanlarca müştereken kabul edilen otuz dokuz kitaptan meydana gelmektedir. Ancak Yahudiler bu sayıyı yirmi dört, hatta İbrani alfabesindeki harf sayısınca yirmi iki olarak da göstermektedirler. Bu farklılık, Hristiyanlarca her biri müstakil kabul edilen birkaç kitabın Yahudilerce bir tek kitap sayılmasından ileri gelmektedir (Harman, 10 Şubat 2023).¹³

Arkeoloji terimi, etimolojik anlamda Antik Yunanca'da eski anlamına gelen *arkeo* ve bilim anlamlarına gelen *logos* kelimelerinden meydana gelmektedir. Bu anlamıyla “geçmişin bilimini” ifade etmektedir. Terim olarak arkeoloji esasen insanlık tarihinin kültürel geçişini, kültürel değişimi ve onların birbirleriyle olan ilişkilerini konu alması bakımından “Kazı ve yüzey araştırması gibi teknikler ve analizler kullanarak, yazılı kaynaklar ve her türlü somut kalıntılar üzerinden insanlığın geçmişini araştıran bilim dalı” olarak tanımlanabilir (Özbilen, 2020, s. 42). Geçmişe ait maddi

¹³ Konu hakkında daha fazla bilgi için bkz.: Baki Adam'ın *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*; “Yahudi kaynaklarına Göre Tevrat (mahiyeti, tahrifi ve Yahudi hayatındaki yeri).”

kalıntılarında hareketle geçmiş dönemlerde yaşayan medeniyetler ve toplumlar hakkında birtakım yargılarda bulunmayı ifade etmektedir.¹⁴

Kutsal Kitap ve arkeoloji biliminin birleşiminden meydana gelen Kutsal Kitap arkeolojisi terimi ise adından da anlaşılacağı üzere Eski ve Yeni Ahit metinlerinde geçen anlatıların tarihsel, coğrafi ve daha pek çok açıdan arkeoloji bilimi ile olan ilişkisini ifade etmektedir. Diğer bir ifadeyle Kitab-ı Mukaddes arkeolojisi, insan topluluklarının kültürel ve toplumsal düzenlerini, günümüze kadar gelebilen maddi kalıntılara dayanarak araştıran, belgeleyen ve gelişim sürecini inceleyerek yorumlamaya çalışan bir bilim dalı olan arkeolojinin, Kitab-ı Mukaddes tarihi ile ilgili olan kısmını konu edinmektedir (Temiztürk, 2019, s. 399). Bu tanıma göre Kutsal Kitap arkeolojisi her ne kadar Kutsal Kitap anlatısının tarihsel kısmı ile alakalı olduğu düşünülse bile bunun çok daha ötesindedir. Nitekim bu genel yargının kaynağı daha önce bahsedilen Kutsal Kitap arkeolojisinin tarihsel gelişimi kısmında değinildiği gibi bu alanda araştırma yapan çoğu bilim insanının aynı zamanda ve özellikle de birer Eski İsrail tarihçileri olmalarından kaynaklanmaktadır. Dahası Kutsal Kitap eleştirisinin de ağırlık kazanması sonucu böyle bir genel tavır ortaya çıkmıştır. Ancak bu durum alanda uzman Kutsal Kitap arkeologlarının yetişmesi sonucu daha sistematik ve sadece tarihsel değil pek çok açıdan arkeolojinin sunmuş olduğu tüm yetkinlikler çerçevesinde Kutsal Kitap anlatısı ele alınmaya çalışılmıştır. Bu çalışmalar zamanla daha ileriye giderek nasıl ki arkeolojinin alt dalları- sualtı arkeolojisi, çevresel arkeoloji vb.- zamanla ortaya çıkmış ise aynı durum Kutsal Kitap arkeolojisi için de geçerlidir. Örneğin Kutsal Kitap anlatısında ismi zikredilen deniz, göl veya nehirlerden hareketle zamanla sualtı arkeolojisi alt bilim dalı ortaya çıkmıştır.

Kutsal Kitap arkeolojisi terimi denilince ilk bakışta her ne kadar gerek Eski Ahit gerekse de Yeni Ahit anlatısını esas alan bir disiplin olduğu anlaşılrsa da aslında ilk dönemlerden itibaren daha sonraki dönemler de dâhil daha çok Eski Ahit anlatısı üzerine olduğu görülecektir. Ancak bu durum zannedildiği gibi Yeni Ahit anlatısına dair arkeolojik çalışmaların yapılmadığı anlamı taşımamalıdır. Aksine Yeni Ahit anlatısına dair arkeolojik çalışmalar sanki Yeni Ahit ve Eski İsrail tarihine yönelik arkeolojik çalışmaların bir meydan okuması olarak ortaya çıkmıştır. Nitekim bu durum

¹⁴ Daha fazla bilgi için Ayhan Ersoy'un "Arkeoloji ve Antropoloji", Mehmet Özdoğan'ın *50 Soruda Arkeoloji*, Oğuz Erdur- Güneş Duru'nun *Arkeoloji: Niye? Nasıl? Ne İçin?*

belki İsrailoğullarının tarihine yönelik bilgi karmaşası ve bilinmezlikle dolu olması ile yakından ilişkili olabilir. Bu durumu tek bir sebebe bağlamak doğru olmayabilir; o yüzden bunun arkasından siyasi, dini, ekonomik birçok sebep bulunmaktadır. Dini olarak kilisenin çok baskın olması ve bu konudaki katı kuralları, siyasi olarak modern dönemde bir devlet olarak kendi varlığını ispatlamaya çalışan İsrail devletine meşruiyet kazandırılması gibi sebepler zikredilebilir. Ancak bunlar araştırmamızın dışında olduğu ve detaylı araştırmalar gerektiren bir konu olduğu için çalışmamızda bu hususlara yer verilmeyecektir. Ancak aşağıda Kutsal Kitap terimine yönelik yapılan tanımlamalar ve verilen isimlendirmeler bu konunun arka planını anlamaya yardımcı olacağı gibi Kutsal Kitap arkeolojisi terimi yerine kullanılan başka tanımlamalar ve bu tanımlamaların hangisinin doğru olup-olmadığı da ortaya konulmuş olacaktır.

Yirminci yüzyılın en önemli İngiliz arkeologları arasında yer alan Sir Robert Eric Mortimer Wheeler'in Filistin hakkında ifade ettiği şu cümle neden bu bölgede çokça arkeolojik kazı yapıldığına yönelik fikir sunması açısından son derece önemlidir: *"Filistin: Arkeoloji adına muhtemelen dünya yüzeyinin herhangi bir bölümünde işlenenden daha fazla günahın işlendiği yer."* Bu sebeple Kutsal Kitap arkeologları çok sayıda arkeolojik keşfe çıkmaya başlamışlar ve bunun sonucunda farklı isim önerilerinde bulunmuşlardır. Yirminci yüzyılın ortalarından 1960'lara kadar birçok arkeolog, arkeolojik keşiflerin Kutsal Kitap yazarları tarafından bu tarihe verilen teolojik yorumları olmasa da Kutsal Kitabın tarihsel iddialarının çoğunu doğruladığı konusunda iyimser bir yaklaşım sergiliyorlardı. Örneğin, Albright 1930'ların ortalarında büyük bir zaferle keşif üstüne keşif, sayısız detayın doğruluğunu ortaya koymuş ve Kutsal Kitabın bir tarih kaynağı olarak daha fazla tanınmasını sağlamıştır. Albright'ın en ünlü öğrencisi George Ernest Wright da arkeoloji ve Kutsal Kitabın birbirine çok yakın olduğuna inanmış ve Kutsal Kitap arkeolojisinin temel kaygısının tabakalar, çömler ya da metodoloji olmadığı, aksine kutsal metinlerin anlaşılması ve açıklanması olduğunu ileri sürmüştür. Bu açık ve net ifadelerin arka planı, aslında arkeologların yapmış oldukları arkeolojik keşiflere nasıl bir isim verdikleri ile de yakından alakalıdır.

Kutsal Kitap arkeolojisi terimi farklı zamanlarda farklı insanlar için farklı anlamlar ifade etmiştir. Tarihinin büyük bölümünde bu terim geniş anlamda kullanılmış ve başta Yakın Doğu olmak üzere Kutsal Kitap topraklarındaki arkeolojik (ve arkeolojiyle

ilgili) faaliyetleri, hatta tarih öncesinden orta çağ dönemine kadar bunun ötesini de kapsamıştır. Daha sonraları bu terim kullanımı daralarak dini içerikli olarak görülmüş ve birçok kişi bu terimi kullanmaktan rahatsızlık duymuş, bazen “seküler arkeoloji” çağrısında bulunmuş (örneğin William Dever) ve bunun yerine “Suriye-Filistin arkeolojisi”, “Yakın Doğu arkeolojisi” veya “Levant arkeolojisi” gibi terimleri tercih etmiştir. Bu değişim aynı zamanda Kutsal Kitap anlatılarına atfedilen tarihsel değer azalması ve politik söylemle de ilişkilendirilmiştir. Yine de bu terim hala yaygın olarak kullanılmakta ve birçok akademisyen bugün “Yeni Kutsal Kitap” arkeolojisinden bahsetmektedir.

Coğrafi olarak bu modern terim daha dar kapsamlı olup, esas olarak günümüzde İsrail’in işgal ettiği toprakları (Güney Levant, Filistin ya da Kutsal Topraklar olarak da bilinir; kabaca modern İsrail, Ürdün ve Filistin’i) kapsamaktadır. Kronolojik olarak ele alındığında ise uzun bir dönemi kapsamaktadır ancak İsraili arkeologların kullanımı ile Amerikalı/Avrupalı arkeologların kullanımı arasında bir fark vardır. Her iki grup da dönemi Bronz Çağı’nın başlangıcıyla başlatmaktadır (her ne kadar hepsi o dönemlerde Kutsal Kitaba ait hiçbir şey olmadığı konusunda hemfikir olsa da). Ancak İsraili akademisyenler için Kutsal Kitap dönemi, Eski Ahit’te yer alan zamanı ifade etmekte ve Geç Demir Çağı ya da Pers dönemiyle sona ermektedir. Çoğu Amerikalı ve Avrupalı akademisyen için ise özellikle modern dönem öncesinde bu terim Helenistik dönemi, Roma dönemini ve hatta belki de Bizans dönemini kapsıyordu. Ancak günümüzdeki akademisyenler ya erken dönemler (Tunç ve Demir Çağları) ya da geç dönemler (Helenistik-Bizans) üzerinde çalışmakta ve Kutsal Kitap arkeolojisi terimini Tunç ve Demir Çağları (Pers dönemi dâhil) ile eş anlamlı hale getirmektedirler. Kutsal Kitap arkeolojisinin geniş tanımları ve onunla ilişkilendirilen anlamlardaki farklılıklar nedeniyle, Kutsal Kitap arkeolojisi terimi için farklı zamanlarda farklı isimlendirmeler kullanılmıştır. Bu nedenle, bu farklı kullanımlara açıklık getirilmesi adına aşağıda yaygın olarak kullanılan bazı isimlendirmelere yer verilecektir.

2.3.1. Kutsal Kitap Arkeolojisi/Kitap-ı Mukaddes Arkeolojisi (Biblical Archaeology)

Kutsal Kitap arkeolojisi terimi isimlendirme konusunda en çok kullanılan terimlerden birisi sayılmaktadır. Nitekim bu kavram bir yer ya da coğrafi bir bölge olmaksızın direkt olarak Kutsal Kitap ve arkeoloji terimlerinin birleşiminden ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla da Kutsal Kitapta geçen anlatıyı esas almak kaydıyla ve ondan hareketle arkeoloji biliminin de verilerinden faydalanarak bu isimlendirme yapılmıştır. Bu isimlendirmeyi daha çok Kutsal Kitap anlatısının doğruluğunu kabul eden ve daha çok muhafazakâr kesimde yer alan araştırmacılar -maksimalist ekole mensup araştırmacılar gibi- tercih etmektedir. Ancak Kutsal Kitap anlatısını olduğu gibi kabul eden her kişi bu kavramı tercih edecek, diye genel bir kuraldan da söz edilemez. Bunun yanında bu terimi ilk dönemde muhtemeldir ki William Foxwell Albright'ın -kendisi de bu terimi kullanmaktadır- çalışmalarından dolayı Amerikalı Kutsal Kitap arkeologları ve bilginleri tarafından kullanılmış; sonrasında ise İsraili arkeologların sayısının artmasıyla beraber bu terimi kullanan arkeologlar da bulunmaktadır. Bunlar da Albright'tan bağımsız olarak Kutsal Kitap anlatısını olduğu gibi kabul edenler ya da Albright'ın öncülük ettiği kazı araştırmaları sonucu kendi yolunu, metodunu ve yöntemini takip edenlerden oluşmaktadır. Nitekim Kutsal Kitap arkeolojisi onun yaşadığı dönemde altın çağını yaşamıştı. Bu kavramın tercih edilmesi araştırmacılara hem Eski Ahit hem de Yeni Ahit anlatılarını arkeoloji bilimi ile destekleme ya da reddetme imkânı da sunmaktadır. Dolaylı olarak bu terim Kutsal Kitap arkeologlarının yapmış ya da yapacağı arkeolojik kazı çalışma alanlarının da genişletilmesine olanak sağlamaktadır. Yıllarca Filistin'deki ve komşu ülkelerdeki arkeolojik araştırmalar "Kutsal Kitap Arkeolojisi" olarak adlandırılmıştır (Laughlin, 2002, s. 10). Ancak bu isimlendirilmeye birçok kişi tarafından çok sayıda eleştiriler gelmiştir. Bu eleştirilerden belki de ilki ve en önemlilerinden birisi Arizona Üniversitesinden William Gwinn Dever tarafından yapılmıştır. Dever bu terimin terk edilmesi gerektiğini ısrarla vurgulamış ve yerine "Yakın Doğu" (Near Eastern Archaeology) ya da daha sıklıkla "Suriye-Filistin Arkeolojisi" (Syro-Palestinian Archaeology) gibi terimler önermiştir (Laughlin, 2002, s. 10).

2.3.2. Suriye-Filistin/Yakın Doğu Arkeolojisi (Syro-Palestinian/Near Eastern Archaeology)

Kutsal Kitap arkeolojisi yerine Suriye-Filistin Arkeolojisi/Yakın Doğu isminin tercih edilmesi yukarıda da belirtildiği üzere ilk defa Arizona Üniversitesinden Amerikalı arkeolog, semitik diller uzmanı, Kutsal Kitap uzmanı ve teolog William G. Dever tarafından ileri sürülmüştür. Nitekim onun, bu ismi öneri olarak sunmasının sebebi olarak bazı araştırmacılar Kutsal Kitap arkeolojisi isminin arkasında Protestan bir bakış açısının olduğu ve bundan dolayı da özgür ve kapsayıcı olmadığını ileri sürmüşlerdir (Temiztürk, 2019, s. 399). Ancak bu durum sanıldığı gibi sadece Protestan bir bakış açısı ile sınırlı değildir. Dever, “Kutsal Kitap Arkeolojisi” teriminin öncelikle Protestan din bilginleri ile bağlantılı bir Amerikan fenomeni olduğunu iddia etme konusunda haklı olabileceklerini ancak isim değişikliğini savunmasının nedeni, Levant bölgesinde yapılan değerli kazılardan dolayı arkeolojiyi bağımsız, seküler ve profesyonel bir disiplin olarak kurma çabasıdır. Dahası Dever, hiçbir zaman Kutsal Kitabın İsrail’de devam eden arkeolojiden çıkarılması gerektiğini öne sürmemiş, bir yandan arkeoloji yapanlar, diğer yandan da Kutsal Kitap çalışmaları yapanlar arasında dürüst bir diyalog çağrısında bulunmuştur (Laughlin, 2002, s. 11). Ona göre Kutsal Kitap arkeolojisi için en önemli mesele, doğru bir şekilde bir diyalog olarak düşünüldüğünde, bir yandan arkeolojiyi anlamak ve kullanmak, diğer yandan Kutsal Kitap çalışmalarında arkeolojik aydınlatma için uygun konular olan meseleleri anlamak ve bu ikisi arasındaki doğru ilişki olmuştur. İlk bakışta sanki Kutsal Kitap arkeolojisi terimini tercih ediyor gibi görünse de aslında her iki bilimin değerli ancak farklı ve bağımsız alanlar olmasından dolayı bu iki bilim dalının -Arkeoloji ve Kutsal Kitap- birleşiminden doğan Kutsal Kitap arkeolojisi terimini kullanmamayı tercih etmektedir. Dever’in endişesi ne arkeolojik verilerin ne de Kutsal Kitap metinlerinin anlamının apaçık olmadığını hatırlatmaktadır. Her iki disiplinde de yetkin olmak son derece uzmanlaşmış bir eğitim gerektirdiği ve her iki alanın da artan karmaşıklığı sebebiyle tek bir kişi tarafından bunun başarılmasının neredeyse imkânsız olduğunu ileri sürmüştür (Laughlin, 2002, s. 12). Dolayısıyla Dever, Kutsal Kitap arkeolojisi isminin Kutsal Kitap tarafından yönlendirildiğini ya da kazıların yalnızca Kutsal Kitaba ışık tutmak için yapıldığını varsayıyormuş gibi görüldüğünden dolayı bunun doğrultusunda “Suriye-Filistin Arkeolojisi” gibi coğrafi bir isim kullanmayı teklif etmiştir (Richelle, 2022, s. 93).

Nitekim Altı Gün Savaşı'nın ardından Kutsal Kitap arkeolojisinin elde ettiği tüm başarılarla rağmen söz konusu bu tanımlama Dever'in eleştirilerinden nasibini almıştır. Çünkü ona göre arkeologların artık öncelikli olarak Kutsal Kitabı kanıtlamak ya da çürütmekle ilgilenmediklerini, ancak yöntemlerini eski Yakın Doğu'nun çeşitli halklarına ve kültürlerine ışık tutmak için kullandıklarını savunmuştur. Dever, Kutsal Kitap arkeolojisi terimini sözlükten silmek için tabiri caizse farklı arkeolojik kazılar yapmak üzere onlarca yıl sürecek bir hacli seferine çıktı. Dever'in, kısmen bu çabası nedeniyle Amerika Birleşik Devleti'ndeki Yakın Doğu arkeologlarının önde gelen mesleki kuruluşu olan Amerikan Doğu Araştırmaları Okulları tarafından yayınlanan yarı popüler derginin adı 1997 yılında *Biblical Archaeologist*'ten *Near Eastern Archaeology* olarak değiştirilmiştir. Çünkü 1980'den itibaren Kutsal Kitap arkeolojisi alanında faaliyet gösteren meşhur yayınlar arasındaki Near Eastern Archaeology isimli dergi Dever'in görüşü çerçevesinde akademik çalışmalar yürütürken, 1975'ten itibaren yayımlanan Biblical Archaeology Review adlı dergi ise Kutsal Kitap arkeolojisi terimi çizgisinde yer alan (Amnon Ben-Tor gibi) araştırmacıların çalışmalarını yapmaya devam etmektedir (Temiztürk, 2019, s. 399). Görüldüğü üzere araştırmacılar arasındaki farklı görüş ve metotlardan dolayı tartışmalar günümüzde de devam etmek üzere farklı akademik mecralara da yansımıştır. Yapılan tüm bu çalışmaların çeşitliliği ve farklılığı, sadece arkeolojik kazılarla sınırlı kalmayıp aksine farklı eğilimlere mensup araştırmacılar tarafından farklı akademik çalışmalarda da kendini göstermiştir. Böylece William G. Dever, yıllar süren uyarılarının ardından on yıldan biraz daha uzun bir süre önce Kuzey Amerika'da Kutsal Kitap arkeolojisinin ölümünü ilan ederek bu krizin nedenlerini artan araştırma masrafları, fon sağlayan kuruluşların ödülleriindeki kesintiler, beşeri bilimlere verilen desteğin azalması, kiliseye bağlı fonların kesilmesi, ulusal arkeoloji okullarının ortaya çıkışı ve Orta Doğu politikaları olarak ileri sürmüştür (Levy ve Burke, 2016, s. 81).

Nitekim herkes Dever ile aynı görüşte değildi ve kendisinin yapmış olduğu eleştirilere karşı çok sayıda yeni eleştiriler getirilmiştir. Bu eleştirilerin en önde geleni Kudüs İbrani Üniversitesi'nden Amnon Ben-Tor tarafından yapılmıştır. İbrani Üniversitesi'nden ve İsrail arkeolojisi üzerine sadece İsraili akademisyenler tarafından yazılmış bir kitabın editörü olan Amnon Ben-Tor da Kutsal Kitap arkeolojisi teriminin terk edilmesi önerisine karşı çıkarak "Bu iki alan doğal olarak birbiriyle ilişkili ve birbirini zenginleştiren alanlardır. Klasik arkeolojinin Homeros ve

diğer antik dönem eserlerinden ayrılmasını talep etmek kadar mantıksız bir şey olamaz. Kutsal Kitabı M.Ö. ikinci ve birinci binyıllarda İsrail topraklarının arkeolojisinden çıkarırsanız, onu ruhundan yoksun bırakmış olursunuz” (Laughlin, 2002, s. 10) demiştir. Bu eleştiriler sadece Ammon Ben-Tor’un eleştirileri ile sınırlı kalmamıştır. Bunları Amerikalı Kutsal Kitap uzmanı ve arkeolog H. Darrell Lance’ın eleştirileri takip etmiştir. Lance, Kutsal Kitap arkeolojisinin Kutsal Kitap çalışmalarına yararlı olacağını savunmuştur. Dahası insanlar Kutsal Kitabı okudukları ve onu üreten antik dünyanın tarihi ve kültürü hakkında sorular sordukları sürece, bu soruların yanıtlanması gerektiğini ve bu yanıtların toplamının Kutsal Kitap arkeolojisini oluşturacağını ileri sürerek bu terimin ortadan kaldırılmasını uygun bulmamıştır.

Bir başka eleştiri de Johannes Gutenberg Üniversitesinden ve aynı zamanda Kudüs’teki Kutsal Topraklar Alman Arkeoloji Enstitüsü Müdürü Alman arkeolog Volkmar Fritz (ö. 2007) tarafından isim değişikliği hakkında olmuş ve isim değişikliğine karşı direnmiştir. Fritz, *An Introduction to Biblical Archaeology* (Kutsal Kitap Arkeolojisine Giriş) başlıklı kitabında şu çıkarımlarda bulunmuştur: “Bilimsel açıdan bakıldığında, iki disiplin arasındaki ilişki haklı olduğu için Kutsal Kitap arkeolojisi terimini terk etmek için bir neden yoktur. Her halükârda bu terim kullanıldığında, yalnızca Kutsal Kitap metinleriyle ilgili bir eski eser çalışmasına değil, tüm dönemler boyunca tüm bölgenin arkeolojisine atıfta bulunabilir” şeklinde geniş ve birleştirilebilir bir isimlendirme önerisi teklif etmiştir.

2.3.3. Levant Arkeolojisi/Levanten Arkeolojisi (The Archaeology of the Levant/Levantine Archaeology)

Levant kelimesi etimolojik olarak Latince’de “kalkmak, kaldırmak” anlamlarına gelen *levare* fiilinden türemiştir. Nitekim *levare* kelimesi aynı zamanda bazen Güneş için kullanılmaktadır. Kavram esasında Batılılar tarafından doğu veya güneşin doğduğu yer anlamında İtalya’nın doğusunda kalan Akdeniz topraklarını ifade etmek üzere kullanılmıştır. Bu yönüyle bakıldığında Latince’de *yükselmek* anlamına gelen Orient kavramı ve bundan türeyen Oryantalizm terimi ile de etimolojik bir ilişki kurulabilmektedir. Ancak Levant kavramı Türkçe’ye, Latince’den değil, Fransızca’dan geçmiştir. Arapça’da ise Levant kavramı el-Maşrık /المشرق ile ifade edilmektedir. Bu kavram geniş anlamda Akdeniz bölgesinin doğusunda bulunan

toprakları ifade etmek üzere kullanılmıştır. Bu anlamda sınırları tam ve kesin olmamakla birlikte coğrafi, siyasi, tarihi ve kültürel bir bölgeyi tanımlamak üzere geniş anlamda batısında Akdeniz, güneyinde Arabistan Çölü ve doğusunda ise Mezopotamya ile sınırlandırılan yer olarak tanımlanmaktadır. Dar anlamda ise Filistin ve Lübnan ile sınırlandırılan bu bölge Osmanlı hâkimiyetinde iken “Bilâdü’ş-Şâm” olarak isimlendirilmiştir. Günümüzde ise arkeologlar tarafından İsrail, Lübnan, Suriye ve Filistin devletlerinin sınırlarını içine alan yerleri tanımlamak için kullanılmaktadır. Türkiye’nin güneyinde bulunan Hatay’ı ve iç kesimleri içine alacak şekilde kuzey Levant bölgesi dışarıda kalmaktadır. Bundan dolayı daha geniş bir tanımlama yapacak olursak Türkiye’den Hatay’ı içine alacak şekilde Suriye’yi, Lübnan’ı, İsrail’i, Filistin’i, Ürdün’ü ve Kıbrıs’ı kapsayan bölge olarak tanımlamamız mümkün görünmektedir.

Her ne kadar Levant terimi son yirmi yılda bu bölgeyi tanımlamak için giderek daha fazla kullanılıyor olsa da bunun nedenini ifade etmekte fayda vardır. Bunda iki temel dayanağın ön planda olduğu görülmektedir. Bu iki temel dayanak coğrafya ve maddi kültürdür (Levy ve Burke, 2016, s. 83). Bu terim İngilizce’de on altıncı yüzyılda, Türkiye’den Mısır’a kadar tüm Doğu Akdeniz ülkelerini kapsayan Doğu Akdeniz’i ifade etmek için yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır (Braudel, 1972). Ancak Yakın Doğu arkeolojisinde bu terimin kullanımı, esasen kuzeyde Türkiye’nin güneyindeki dağlar, doğuda Fırat ve Arap Çölü, güneyde Kızıldeniz ve batıda Akdeniz ve Nil’in Pelusiak kolu ile sınırlanan bölgeyle sınırlandırılmıştır.

Levant arkeolojisi terimi, Osmanlı yönetimi ve İngiliz yönetiminde iken Filistin bölgesinde yapılan arkeolojik kazılar Filistin arkeolojisi veya Kutsal Kitap arkeolojisi olarak biliniyor ve tanımlanıyordu. Böyle bir durumun ortaya çıkmasındaki önemli isimlerin başında William F. Albright gelmektedir. Çünkü onun eğilimi ve çabalarıyla birlikte Kutsal Kitap arkeoloji araştırmaları ve anlatıları giderek artmaya başlamıştır. Bir bakıma Albright, Levanten arkeolojisini veya Filistin arkeolojisini Kutsal Kitap arkeolojisinin bir alt dalı olarak görmektedir. Çünkü ona göre Kutsal Kitap arkeolojisi terimi ve bu terimin kapsama alanı Levanten ve Filistin arkeolojisi tanımlamalarından daha geniş ve kapsamlıdır. Bundan dolayıdır ki o Kutsal Kitap arkeolojisini “*Hindistan’dan İspanya’ya, Güney Rusya’dan Güney Arabistan’a kadar tüm İncil toprakları ve bu toprakların yaklaşık M.Ö. 10.000’den ya da daha öncesinden*

günümüze kadar olan tüm tarihi” şeklinde tanımlamaktadır (Cross, 1973, s. 2). Kutsal Kitap arkeolojisine yönelik yapılan bu tanımlama aslında kavram ve içeriğine yönelik bilinçli bir şekilde yapılmıştır. Çünkü böyle geniş bir tanımlamanın iyi tarafları olduğu gibi eleştiriye açık çok tarafı da bulunmaktadır. Örneğin tanımın diğer tanımlamalara göre daha geniş bir coğrafyayı içine alacak şekilde yapıldığı ve durumun arkeolojik kazı yapılacak alanların sahasının da geniş olacağı anlamına gelmektedir. Diğer yandan ise kesin bir tarihlendirme vermesi ise daha sonra yapılacak arkeolojik kazıların bu tarihlendirme yerine ve arkeolojik kazıların sunacağı bilgilere göre tarihlendirmenin daha geri veya daha ileri bir tarihe de götürülebilmesi mümkün gözükmektedir.

Levanten arkeolojisi olarak tanımlanan yaklaşımın Kuzey Amerika’da kademeli olarak ortaya çıkmasında bir dizi faktör etkili olmuştur. Bu yaklaşım, bizatihi kendiliğinden değil bilakis daha önceki yaklaşımlardan Suriye-Filistin arkeolojisindeki gelişmelerden ve ondan önce de Kutsal Kitap arkeolojisindeki gelişmelerden doğmuştur. Bu yaklaşımın ortaya çıkışı, yalnızca bu bölgede arkeolojinin karşılaştığı ve bir kısmını, yukarıda belirtildiği üzere Dever’in de dile getirdiği engellerin değil, aynı zamanda bölge ve kültür envanteri için uygun terminoloji konusunda giderek artan bir fikir birliğinin de sonucudur. Bu faktörlere, Levant’ta arkeolojik saha araştırması yürüten bireylerin öncelikleri ve stratejileri arasında meydana gelen değişiklikler de eklenmelidir. Dever’in Kitab-ı Mukaddes arkeolojisinin çöküşüne dair endişelerinin çoğu 1990’ların ortalarında şok edici ifadeler gibi gözükse de (örneğin 1995, 1997, 1998, 2001) bugün onun endişeleri yalnızca Levanten arkeolojisiyle değil, daha genel olarak beşerî bilimlerdeki finansman kriziyle de ilgili olduğu açıktır (Levy ve Burke, 2016, s. 82).

Levant arkeolojisi terimi bazı akademisyenler tarafından benimsenmesine rağmen, birçoğunun bu bölgeyi Avrupalı akademisyenler tarafından daha sık kullanılan bir terim olan Levant olarak tanımlama tercihi gösterdikleri iddia edilebilir. Nitekim bu terimin kullanılmasındaki avantaj onu benimseyen akademisyenler tarafından tanımlandığı şekliyle, kapsamının örneğin Dever tarafından tanımlanan alanlarla (Suriye-Filistin arkeolojisinin kapsamına güney-orta Suriye ve Filistin ya da daha doğru bir ifadeyle Büyük Kenan’ın girdiğini öne sürmüştür) sınırlı olmamasıdır. Yaygın kullanımda Levant, Batı Suriye’nin yanı sıra Amik Vadisi’ni ve Türkiye’nin

güneyindeki kollarını (örneğin Hatay) da içermektedir. Bu bölgelerde pek çok çalışma yapılmaya devam etmektedir ve bu çalışmalar artık güney Levant'ı (yani eskiden Suriye-Filistin olarak tanımlanan ve Kenan'ı da içeren bölge) inceleyenlerin büyük ilgisini çekmektedir. Bununla birlikte, son dönemlerde Kuzey Levant'ın büyük bölümü Kuzey Amerika kurumlarında Suriye-Filistin arkeolojisi üzerine çalışma yapan araştırmacıların temel odaklarının bir parçası olmamıştır. Bu gerçek, bir dönem boyunca Kuzey Amerikalı akademisyenler tarafından tamamlanan çalışmaların incelenmesiyle de açıkça ortaya konulmuştur. Bu çalışmaların ağırlıklı vurgusu ve kapsamı Güney Levant ya da bu çalışmaların çoğunda benimsenen terimlerden de anlaşılacağı üzere İsrail ve Kenan olmuştur. Bununla birlikte kuzey Levant'ı güney ile ele alarak daha geniş tarihsel ve arkeolojik soruları ele almak mümkündür (Levy ve Burke, 2016, s. 83). Bu sorular arasında örneğin Amoritlerin kökenleri, Deniz Halklarının Levant kıyıları üzerindeki etkisi, Aramilerin kökenleri ve Levant'taki Demir Çağı imparatorluk politikaları yer almaktadır. Dolayısıyla bu soruları ele almak için sadece güney Levant'ın arkeolojik kayıtlarının sunduğundan daha geniş bir veri birikimine ihtiyaç vardır.

Sonuç olarak Levant'ın arkeolojisinin tanımlanması için bu terimin birçok akademisyen tarafından benimsenmesi, çoğunlukla, Kenan, İsrail ve hatta Suriye-Filistin gibi terimlerin kullanımıyla önerilenden daha geniş, ancak ilgili kültürel külliyatı dikkate almaya yönelik bireysel girişimlerin sonucu olduğu ortaya çıkmaktadır. Terimin yaygın kullanıma girme şekli ne olursa olsun Levant'ın tercih edilen terim olarak kullanılmasının bazı nedenleri bulunmaktadır. Bunlardan ilki, Suriye-Filistin arkeolojisi teriminin 1970'lerin sonlarından bu yana savunulmasına rağmen akademisyenler, Levant terimine bir eğilim göstermemişlerdir. Bu durumun, son dönemlerde hiçbir dergi, film veya dizinin Suriye-Filistin içeren bir başlık benimsememiş olmasından da anlaşılması mümkün gözükmektedir (Levy ve Burke, 2016, s. 84). Bununla birlikte, Levant dergisi 1969'dan beri yayınlanmakta ve bu bölgenin arkeolojisiyle ilgili çok sayıda makaleyi kendi bünyesinde paylaşmaktadır. Dahası Suriye-Filistin terimi aynı zamanda istemeden de olsa tam teşekküllü bir Filistin devleti kurmaya yönelik mevcut çabaları çağrıştıran siyasi imalar taşıdığından dolayı bu terimin kullanılması araştırmacılar tarafından pek tercih edilmemektedir. Bu nedenle araştırmacılar en azından şimdilik bu bölgeyi tanımlamak için Levant terimini benimseyerek bu tarz siyasi ve politik gerilimlerden de kurtulabileceklerini düşünmektedirler.

BÖLÜM III

WILLIAM FOXWELL ALBRIGHT

3.1. Kutsal Kitap Arkeolojisine Yeni Bir Yaklaşım: Metodist Yaklaşım

Metodist Kilisesi, İngiltere Kilisesini (Anglikanizm) yeniden canlandırmak amacıyla 18. yüzyılda John Wesley (1703-1791) öncülüğünde başlatılan hareket sonucu kurulmuş bir Protestan kilisesidir (Gündüz, 2016, s. 188). Bu kilise, bağımsız bir kilise haline gelmeden önce bağlı olduğu İngiliz Anglikan Kilisesine mensup kişilerin dini ibadetlerinde iç kutsallığa fazla önem vermemelerinden yakınmaktadır. Bu yüzden Metodist Kilisesi iç maneviyatı güçlendirmek ve arttırmak amacıyla yeni bir yöntem benimsemiştir. Söz konusu bu yöntem dindarlığı artırmak amacıyla dinin iç maneviyatını besleyen dini tecrübe metodudur. Bunu gerçekleştirmek amacıyla Metodist örgütlenmeler bu çerçevede düzenli olarak bir araya gelinen haftalık dua, ilahiler ve Kutsal Kitap okuma çalışmalarına önem vermiştir (Aydın, 2021, s. 227). Metodist tabiri diğer kilise mensupları tarafından Metodistlerin takınmış oldukları bu farklı metodu eleştirmek ve dalga geçmek amacıyla kullanılmıştır. Metodizm özünde, kurucu figür Wesley'in de ifade ettiği "Bütün dünyayı rahiplik bölgem olarak görüyorum" söylemiyle Wesleyci öğretilerin tüm dünyaya yayılmasını ifade etmektedir (Gündüz, 2016, s. 193). Bu öğretilerin misyonerlik vurgusu ve kişisel kurtuluşu ön plana çıkarması sebebiyle gerek Avrupa'da gerekse de Amerika Birleşik Devletleri'nde çok sayıda misyoneri bünyesinde barındırmıştır.

Metodist Kilisesi başlangıçta Hristiyanlığın Protestanlık mezhebi içerisinde dini bir grup olarak ortaya çıkmış, daha sonraki süreçte çok sayıda müntesip kazanmasıyla da bağımsız bir kilise haline gelmiştir. İlk olarak İngiltere'de ortaya çıkmasına karşın kilise ABD'de daha çok gelişme imkânı bulmuştur (2016, s. 9-20). John Wesley'in teolojik görüşleri ile şekillenen Metodizm, Kutsal Kitabın literal olarak okunması, Kutsal Kitabı tek otorite kabul etmesi, onun yorumlanmasında aklın kullanılması, akıl kullanılırken geleneğin göz ardı edilmemesi ve bütün bunların birikimi olarak da

kişisel tecrübenin ön plana çıkarılması gibi önemli doktrinlerden oluşmaktadır (Polat, 2007, s. 417). Nitekim bu temel öğretilerin arkasındaki ana düşüncenin Protestan merkezli bir oluşum olduğu apaçıktır. Çünkü kutsal metni okuma, anlama ve yorumlama hakkını tekelinde bulundurarak bireyin sürece müdahil olmasına müsaade etmeyen Katolik Kilisesine karşı Luther'in görüşleri etrafında şekillenen Protestan Kilisesi, bireyi de sürece dâhil ederek kutsal metni literal anlamda okuma ve anlama gayretinde bulunmuştur. Çünkü otoriter ve asıl olan, kutsal metnin bu literal anlamı ve içerdiği iman esasları konusundaki doğruluğudur (Olgun, 2019, s.141).

Albright 2 Mayıs 1891 yılında Şili'nin Coquimbo kentinde dünyaya geldiğinde Metodist Kilisesi, Amerika kıtasında belli bir oranda destekçi bulmuş ve bölgenin önde gelen kiliselerinden biri haline gelmiştir. Öyle ki babası Wilbur ve annesi Zephine Albright, çocuk sahibi olmadan önce kilise adına misyoner olarak çalışmak üzere Metodist piskoposluk misyon kuruluna başvurmuş samimi Hristiyanlar ve sıkı Metodistlerdi. Çekirdek aile, misyonerlik görevini gerçekleştirmek üzere kurul tarafından Şili'de görevlendirilmişti. Ancak görev aldıkları bu bölge o dönem için Katolik Kilisesinin nüfuz ettiği önemli bölgeler arasında yer almaktadır. Albright'ın babası Wilbur, 1870 yılında Şili'ye gelen İspanya doğumlu ve "Şili'nin Martin Luther'i" olarak isimlendirilen vaiz Juan Bautista Canut ile birlikte Katolik Kilisesine karşı misyonerlik faaliyetlerinde bulunmuşlardır (Feinman, 2012, s. 150). Söz konusu misyonerlik faaliyetlerini yürütürken Katolik Kilisesinin organize ettiği halk tarafından birtakım ithamlara, tehdit ve fiziksel baskıya da maruz kalmışlardır. Böyle bir ortamda büyüyen Albright, gerek yaşayan halk gerekse kendi yaşlıları tarafından hem bir "gringo" (Amerikalı) hem de bir "canuto" (Protestan) ithamlarına maruz kalmıştır (Running ve Freedman, 1975, s. 1). Çünkü bu tarz tanımlamalar bölge halkı tarafından, dışarıdan buraya gelmiş ve yerel kitlenin genel dini düşünce dünyasından farklı olan "yabancı insanlar" için kullanılmaya başlanmıştır. Çocukluğunun ilk yıllarından beri anne ve babasının dini arka planının, Albright'ın dini yaşantısı ve dünya görüşü üzerinde ciddi etkileri olduğu apaçıktır. Örneğin daha küçük yaşlarda annesiyle birlikte avluda annesinin deyimiyle "Davut ve Golyat" oyunu oynamışlar (Running ve Freedman, 1975, s. 6). Annesi bu oyunu Kutsal Kitaptaki anlatıdan hareketle avludan toplamış oldukları taşlarla dramatize etmeye çalışmıştır. Bunun yanında babasının kütüphanesindeki tarih ve teoloji kitaplarından okuduğu olayları avludan topladığı taşlarla oyun halinde canlandırmaya çalışmıştır. Çünkü ailesi yerel halkın baskısı

altında bir yaşam sürdüğü için Albright, daha çok kendi başına ve hayal ufkunu geliştiren oyunlarla meşgul olmuştur. Tüm bunlar, annesinin ve babasının dini hassasiyetlerinin ve dini yaşam tarzlarının Albright üzerindeki sonuçlarının göstergesidir.

Albright'ın Metodist Kilisesi'ne mensubiyeti aslında bir gelenek olarak çok daha eskiye dayanmaktadır. Bu gelenek iki kuşak daha geriye giderek babası ve dedesinin Metodist Episkopal Kilisesi'ne olan mensubiyetine dayanmaktadır (Feinman, 2012, s. 153). Bu mensubiyet o kadar sıkı bir bağlılığı içeriyordu ki Albright'ın babası Wilbur Finley Albright, bunu o dönem için çok ünlü bir Metodist olan James Bradley Finley'den almıştır (Wise, 1882). Albright ve ailesinin bu sıkı Metodistik aile yapısı William Foxwell Albright'ın genel yaşamı, eğitimi, akademik hayatı ve çalışmaları üzerinde etkili olmuştur. Bu etki özellikle onun Kutsal Kitap ve anlatısına olan bağlılığı ve doğruluğu üzerinde meydana gelmiştir. Temel odak noktasını Kutsal Kitap olarak belirleyen Albright, arkeolojik kazılarını bu doğrultuda belirlemiştir. Nitekim ona göre arkeolojinin temel görevi Kutsal Kitap anlatısını eleştirmek veya sorgulamak değil, var olan anlatıyı olduğu gibi kabul etmektir. Bu minvalde Albright'ın kazı yaparken sorduğu sorular ve atıflar arkeolojik kazılardan elde edilen kanıtlardan değil, direkt olarak Kutsal Kitap metninden alınarak ortaya çıkarılan objeye yöneltilmektedir (Toprak, 2023, s. 170).

Kutsal Kitap arkeolojisine yönelik Albright'ın temel çıkış noktası Protestan fundamentalizm/köktencililiği argümanına dayanmaktadır. Bu argümanın temel özelliği Kutsal Kitabın şaşmaz otoritesidir. Bu doğrultuda Albright'ın temel amacı, 1920'lerden başlayarak eleştirel Alman düşüncesinin -Yüksek Eleştiri/Tarihsel Eleştiri olarak bilinen- Eski Ahit'e ilişkin görüşlerinin yanlış olduğunu kanıtlamak ve Eski Ahit'in ana anlatısının tartışılmaz doğruluğunu ispatlamaya çalışmaktır. Başka bir ifadeyle o, Yahudi-Hıristiyan tektanrıcılığının İsraililerin Mısır'daki ikameti, özgürlüğe çıkışı, vaat edilmiş toprakların fethi ve yerleşimi yoluyla nasıl ortaya çıktığına ilişkin tarihsel doğruluğunu yeniden tesis etmek amacıyla çok sayıda arkeolojik kazı yürütmüştür (Piterberg, 2020, s. 261-62). Albright, bu arkeolojik kazılarda ortaya çıkarılan maddi kalıntılara, özellikle de çanak çömleklere etno-kültürel kimlik atfederek onları "İsraili/Erken Demir Çağı" veya "Kenanlı/Genç Tunç Çağı" olarak tanımlayarak, bizzat nesnenin kendisinden değil bilakis Kutsal Kitap

anlatısından kaynaklandığını ileri sürmüştür. Dolayısıyla Albright, gerçekleştirmiş olduğu arkeolojik kazıların Kutsal Kitap metninin anlattığı olay ve figürleri doğru bir şekilde temsil ettiğini, bu olay ve figürlerin gerçekten meydana geldiğini ve var olduğunu savunmuştur. Çünkü Arkeoloji bunların doğru temsilini, meydana gelişini ve varlığını sorgulamak için değil, doğrulamak için var olduğunu iddia etmiştir.

3.2. Kutsal Kitap Anlatısında Gibeah

Kutsal Kitap anlatısında Gibeah, çok farklı varyantlara konu olmuştur. Benyamin kabilesinin bu küçük kenti anlatılarda Benyamin'in Geba'sı¹⁵, Benjaminli Gibeah¹⁶ ve Saul'un Gibeah'ı şeklinde kullanılmıştır (Demsky, 1973, s. 26). Bu anlatılar, Gibeah'ın farklı zaman dilimlerinde farklı olaylara tanıklık ettiğini ortaya koymaktadır. Aslında Yahudilerin tarihi arka planı ve Kutsal Kitap metnindeki olaylar esas alındığında Gibeah'ın çok fazla yer işgal etmediği görülecektir. Ancak Gibeah'ın tarihi her ne kadar metin bazlı olarak Kutsal Kitapta az yer işgal etse de İsrail'in yaşamına dair önemli olay ve anlatılarda kilit bir rol oynamıştır. Gibeah'ın İsrail toplumu ile olan etkileşiminden doğan olay ve anlatıları üç ana kategoride toplamak mümkündür.

Bu anlatılardan ilki, Hakimler 19, 20 ve 21 pasajlarında anlatıldığı üzere İbrani kabiller arasında ortaya çıkan savaş ve sonrasında meydana gelen katliamdır. Bu anlatı, Kutsal Kitabın da söz konusu bölümde sık sık tekrarladığı, o dönemde henüz bir kralın olmadığı ve herkesin dilediğini yapabildiği kaotik bir ortamı ifade etmektedir. Kutsal Kitap uzmanları tarafından "Gibeah'ın öfkesi" olarak adlandırılan Hakimler kitabının son kısımları, Levilili bir adamın kaçak cariyesini uzak Beytlehem'deki baba evinden almak için Efrayim'den nasıl yola çıktığını anlatır (Arnold, 1990, s. 25). Daha sonra anlatıya göre, beş gün boyunca kayınpederinin abartılı konukseverliğiyle ağırlanan Levili, nihayet günün geç saatlerinde karısı ve hizmetçisiyle birlikte Beytlehem'den ayrıldılar ancak zor bir kararla karşı karşıya kaldılar. Yabancı bir memlekette geceyi nerede geçirecekleri hissi ve korkusu daha sonra ortaya çıkacak hadiselerin

¹⁵ Kutsal Kitapta bu isimlendirme toplamda 3 kez geçmektedir. Bunlar Hakimler 20:10, I.Samuel 13:16 ve I.Krallar 15:22'de geçmektedir.

¹⁶ Kutsal Kitapta toplamda 7 yerde geçmektedir. Bunlar 1.Samuel: 2, 1.Samuel:15, 1.Samuel:16, II Samuel 23:20, I. Kronikler 11:31, Hakimler 19:14 ve Hakimler 20:4' te geçmektedir.

habercisidir. Çünkü adam İsraililere ait olmayan bir yerde kalmak istememekte ve bundan dolayı da geceyi Benyaminlilerin kenti olan Gibeah'ta geçirmeye karar verdiler. Ancak kentten hiç kimse onları evine davet etmeyince kent meydanında bir başlarına kaldılar. Akşam saatlerinde işten evine dönen Efrayimli yaşlı bir adamın nazik davetiyle kendisine misafir oldular. Ancak geceleyin Gibeh'in serseri erkekleri evin etrafını sardı ve ziyarete gelen Levili'yi cinsel olarak tehdit ettiler. Misafirine yönelik bu tehlike karşısında dehşete düşen ev sahibi, onun yerine kendi kızını ve Levili'nin cariyesini teklif etti. Levili aniden ve açıklanamaz bir şekilde değerli cariyesini kaptı ve onu bütün gece tecavüz eden ve ertesi sabah kapıda ölüme terk eden topluluğun önüne attı. Levili Efrayim'e döndüğünde kadının cesedini on iki parçaya böldü ve bunları İsrail kabilelerine göndererek Gibeah'tan intikam alınmasını istedi. Öfkeye kapılan tüm İsrail kabilleri, Gibeah'ı ve onu savunmaya çalışan Benyamin kabilesini cezalandırmak için RAB'den savaş izni alarak Gibeah üzerine yürüdüler. Gibeah'a yapılan iki korkunç başarısız saldırıdan sonra İsraililer ilahi yardım aldılar ve kentin yakınlarında zekice bir pusu kurdular. Birliklerden biri Benyaminli savaşçıları kentten uzaklaştırıp Gibeah'ı savunmasız bırakırken, bir diğeri saklandığı yerden çıktı ve kentin sivil sakinlerini, hayvanlarını ve dahi bitkileri bile katlettiler. Benyaminli askerler kentten dumanlar yükseldiğini görünce paniğe kapıldılar ve peşlerindeki İsraili birliklerle birlikte çöle kaçtılar. Bütün bir İsrail kabilesinin yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu düşünen ve Benyamin'le barışmak isteyen İsrail kabileleri, hayatta kalan diğer erkeklere eş aradılar. Bu doğrultuda Yaveş-Gilat halkını katlettiler, Benyaminli savaşçılara barış hediyesi olarak 400 bakire bağışladılar. Dahası Benyaminliler tüm İsrail kabileleri tarafından cesaretlendirilerek Şilo'daki bir ziyafeti bastılar ve kabilelerini yeniden doldurmaya başladıkları daha fazla kızı kaçırdılar.

Bir İsrail kabilesinin yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmasını ifade eden Kutsal Kitabın bu son kısmı, İsrail'de bir kralın olmadığı ve herkesin istediğini yapabildiği kaotik bir dönemi tanımlamaktadır. Gibeah anlatısının Hakimler 19, 20 ve 21 pasajlarındaki anlatının "öfke" olarak nitelendirilmesinin sebebi yine Kutsal Kitabın Yarutılış 19'da Sodom ve Gomora'nın yıkılışı kısmına gerek dil gerekse de anlatı olarak çok benzediğinden dolayı bu tanımlamayı almıştır (Arnold, 1990, s. 72-73). Hakimler kitabının söz konusu bu pasajlarının Kutsal Kitap arkeolojisi açısından önemi Gibeah kentinin böyle büyük bir olaya tanıklık etmesi ve anlatıda

“Benyamınlilerin Gibeah’ı” olarak tanımlanmasıdır. Nitekim Albright’ın yapmış olduğu kazıda Gibeah antik kentinin aslında burası değil aşağıda anlatılacağı üzere Saul’un kenti olan Gibeah olduğu konusundaki kesin inancıdır.

İkinci ve Albright için de son derece önemli olan, Kral Saul’un Filistinlilere karşı ayaklanması ve İsrail’in tüm kabilelerini bir araya getiren krallığını kurma anlatısıdır. Anlatı genel olarak I. Samuel kitabında geçmektedir. Anlatılarda Gibeah, Saul’un evi, kenti olarak geçmekte ve kentin Filistinliler tarafından işgal edildiği şeklinde tanımlanmaktadır. Dahası bu hâkimiyete karşı olarak Saul’un önderliğinde bir ayaklanmaya da tanıklık etmiştir. Ayaklanma başarılı olduktan sonra Gibeah, Saul tarafından başkent ilan edilmiş ve sonrasında da önemli başka olaylara da ev sahipliği yapmıştır. Bunun yanından Gibeah antik kenti Saul tarafından askeri üs olarak da kullanılmıştır. Dolayısıyla Gibeah antik kentinin başkent olarak kullanılması siyasi bir misyona; askeri üs olarak kullanılması ise askeri bir misyona sahip olmasına olanak tanımıştır. Bu anlatılardan hareketle mekân olarak tüm bu önemli olaylara tanıklık etmesi açısından Gibeah, son derece önemli bir konumda yer almaktadır. Devamındaki anlatı genel itibariyle İsrail’in iki kabilesine -Bünyamin ve Yehuda- mensup Saul ve Davut arasındaki krallık mücadelesi olarak anlatılmaktadır. Bu anlatıda Saul taraftarı literatüre göre İbranilerin Filistinlere karşı ayaklanmasını tetikleyen önemli olayın Gibeah’ta meydana geldiğini ve bu isyanın kahramanının şehri İbranilerin kurtuluş savaşlarında üs-kamp olarak güvence altına aldığı ve sonunda orada yeni doğan krallığın “ilk başkentini” kurduğu şeklinde ifade edilmektedir (Arnold, 1990, s. 87). Ancak diğer taraftan Davut yanlısı literatüre göre ise Saul’un kenti olan Gibeah, Saul’un Yehudalı rakibi ve halefi Davut’un acımasızca iktidara gelip İsrail’in başkentini kendi şehri Kudüs’e taşımadan önce üstesinden gelmesi gereken bir tehdit olarak sembolize edilmiştir. Bu iki farklı anlatıya göre sonuç ne olursa olsun Gibeah’ın İsrail’in ilk başkenti olarak nitelendirilmesi Kutsal Kitap arkeolojisi açısından son derece önemlidir. Çünkü bu antik kent Monarşik döneme ilişkin olaylara, kişilere ve mekânlara tanıklık etmesi açısından arkeolojik kazılara konu olmuştur. Albright için de önemli olan kısım burada antik kentin Kutsal Kitap anlatısında Saul’un kenti olarak tanımlanmasıdır. Bu durum Albright’ı, Kutsal Kitap arkeolojisi açısından son derece önemli veriler sunacak olan Gibeah antik kentinde bir dizi arkeolojik kazılar yapmaya itmiştir. Nitekim Albright’ın kazılarında Gibeah’ı askeri bir üs olarak tanımlaması Kutsal Kitap anlatısının doğruluğunu ortaya koymasından dolayı son derece önem arz

etmektedir. Bunun yanında arkeolojik kalıntıları da Kutsal Kitap anlatısına uygun bir biçimde yorumlaması, Kutsal Kitap arkeolojisine olan metodist yaklaşımının bir sonucudur.

Gibeah antik kentinin Kutsal Kitap anlatısına konu olan üçüncü ve son olay ise İsrail Krallığının ölümcül bir hata ile Kudüs ve Yehuda'ya saldırmasıdır. Süleyman'ın vefatından sonra krallığın kuzey ve güney olarak ikiye ayrılması sonucunda Gibeah, kurulan bu iki krallık arasında tam bir sınır kenti olarak önemli konumunu sürdürmüştür. Asa ve Baaşa'nın krallıklarındaki bu gerilimi sahne eden I. Krallar 15-16'daki pasajlarda olası bir savaşa karşı kral Asa, Benyamin'deki Gibeah antik kentini onarmıştır. Gibeah kentinin Asa tarafından güçlendirilmesinden sonra (yani M.Ö. 890-750) uzun bir süre Kutsal Kitapta Gibeah'tan bahseden pasajlara pek rastlanılmamaktadır. Çünkü bu bölünmüş krallıklar dönemi, krallıklarındaki tüm iç çekişmelere rağmen, Yehuda kuzeydeki zengin ve güçlü komşusunun bir vasalı olarak hizmet ettiği için İsrail ve Yehuda arasındaki barışçıl ilişkilerle karakterize edilmiştir (Arnold, 1990, s. 110). Ancak bu barış ortamı sessizliğini bozarak sekizinci yüzyılın son yarısından sonra Gibeah kenti Hoşea ve Yeşaya'nın kehanetlerinde istila ve savaş ile anılır olmuştur. Hoşea 5:8-15, 9:9 ve 10:9-15 pasajlarında Gibeah "savaşın çağrısı için boru çalınan bir kent", "yozlaşan ve Tanrı tarafından suçlarının karşılığı olarak cezalandırılacak bir kent" ve "Tanrıya karşı koyan ve onunla savaşarak günah işleyen bir kent" olarak tanımlanmıştır. Yeşaya 10:27-32 pasajlarında ise Gibeah, Kuzeyden Asurluların Yeruşalim'e doğru ilerlerken "Saul'un Gibeah'ının kaçmasına" neden olan düşmandan kaçan bir kent olarak tasvir edilmiştir. Tüm bu anlatılar Yehuda ve İsrail krallıklarının sınırları boyunca çatışmaların bir kez daha ortaya çıktığı yeni bir tarihsel duruma işaret etmektedir. Bu yeni gerginliklere neden olan olayların başında "Suriye-Efrayim Savaşı" olarak adlandırılan hadise gösterilmektedir (Arnold, 1990, s. 111). Bu savaş ile ilgili farklı anlatılar olsa da Kutsal Kitabın I. Krallar 15 ve 16 pasajlarında anlatıldığı üzere Asurlardan gerekli desteği alan İsrail Krallığının Yehuda'ya ve Yeruşalim'e saldırmasını konu edinmektedir. İsrail Krallığının asıl amacı bir Asur vilayeti olarak bölgede herhangi bir karışıklık veya isyan çıkarabilecek güçleri ortadan kaldırmaktır (Sevilla-Sharon, 1981, s. 23-29). Gibeah antik kentinin bu savaştaki konumu, savaşın meydana geldiği üç önemli antik kentten biri olmasının yanında Yehuda bölgesindeki bir sınır karakolu olarak varlığını göstermesidir. Nitekim Yeşaya kitabının 10:27-32 pasajlarındaki "Saul'un Gibeah'ının kaçması"

ifadesi de söz konusu düşman ordusunu durduramayıp Yehuda ve Yerusâlim'e saldırmasını doğrulamaktadır.

Sonuç olarak Gibeah antik kenti Kutsal Kitap anlatısında farklı olay ve anlatılara konu olsa da gerek krallık öncesi dönemde gerekse krallık dönemi ve sonrasında meydana gelen üç önemli olayın başkarakteri olabilmeyi başarmıştır. Bu başarı onun tarih, arkeoloji, literatür ve daha pek çok ilmi araştırmalara da konu olmasını zorunlu kılmıştır. Dolayısıyla Kutsal Kitap anlatısındaki olay, mekân ve şahısların daha iyi anlaşılması ve doğrulanması için Gibeah antik kenti Kutsal Kitap arkeolojisi sahasına büyük ölçüde malzeme sunma olanağı tanımaktadır. Nitekim Albright'ın Gibeah antik kenti üzerine arkeolojik kazı yapmasındaki ısrar ve kararlılığı da bu durumu desteklemektedir.

3.3. William Foxwell Albright'ın Arkeolojik Kazıları

Albright'ı kendinden önceki Kutsal Kitap arkeologlarından farklı kılan özelliği, kendisini Kutsal Kitap arkeolojisi alanında çok iyi bir şekilde geliştirmiş olmasıdır. Nitekim bu yetkinlik, onun arkeolog olmasının yanı sıra Kutsal Kitap uzmanı olmasından da kaynaklanmaktadır. Dahası arkeoloji disiplininin bir alt dalı olan seramikte uzman olması, bu alanda ne derece uzmanlaştığının göstergesidir. Aynı şekilde Kutsal Kitap üzerine yapmış olduğu doğrudan (Kutsal Kitap çevirileri gibi) ve dolaylı çalışmalar (arkeolojik kazılar, filolojik çalışmalar) sayesinde dinler tarihi alanında kendine özgü çalışmalarının da bulunması Kutsal Kitap arkeolojisi alanındaki rüştünü ispatlamış bulunmaktadır. Bunların dışında esas olarak onu farklı kılan en temel özellik, Kutsal Kitap anlatısının sarsılmaz otoritesine dayanan metodist yaklaşımı benimsemiş olmasıdır. Nitekim Albright, Kutsal Kitap arkeolojisine metodist bir yaklaşımla yaklaşarak Kutsal Kitap anlatısını arkeolojinin sunmuş olduğu nesnel verilerle doğrulama yoluna gitmiştir. Tüm bu birikiminin neticesinde Albright, kendisinin bizzat başkanlık ettiği çok sayıda arkeolojik kazı yürütmüştür. Bu arkeolojik kazıların başında 1922-23 ve 1933 yıllarında belli periyotlarla yapmış olduğu Tell el-Ful/Tell el-Fûl/Gibeah of Soul Kazıları gelmektedir.

3.3.1. Tell el-Ful/Tell el-Fûl/Gibeah of Soul Kazıları (1922-23,1933)

Albright'ın bizzat başkanlık ettiği Tell el-Fûl kazıları belli periyotlarla 1922-23 ve 1933 yıllarında gerçekleştirilmiştir. Söz konusu bu kazılar, Amerikan Doğu Araştırmaları Okulu/The American School of Oriental Research (ASOR) tarafından finanse edilmiş; antik bir kalenin bulunduğu zirvedeki höyük ve bir zamanlar başkaları tarafından işgal edilen höyüğün doğu yamacında yürütülmüştür (Sinclair, 1954, s. 5). Nitekim Albright'ın Tell el-Fûl'da gerçekleştirdiği arkeolojik kazılardan önce burada arkeolojik kazı yapan başka Kutsal Kitap arkeologları da olmuştur. Hatta Albright'ın bu yerleşim yerini "Saul'un Gibeah'i" ile özdeşleştirmesi de daha önce söz konusu bu Kutsal Kitap arkeologları¹⁷ tarafından ileri sürülmüştür. Öyle ki Gibeah antik kentinin artık Saul'un Gibeah'i ile anılır olmasını zorunlu kılan bir Kutsal Kitap arkeoloğu otoritesi oluşmuştur. Tüm bunların yanı sıra Albright'ın Tell el-Fûl'da belli aralıklarla gerçekleştirdiği arkeolojik kazı çalışmalarında yaptığı şey, bu otorite ağırlığının ardındaki tüm argümanları özetlemek ve ardından alandaki arkeolojik kalıntıların bu tanımlamanın tamamen haklı olduğunu ortaya koymaktır (Harris, 2014, s. 19). Dolayısıyla Albright'ın Tell el-Fûl'da yapmış olduğu arkeolojik kazılarda Tell el-Fûl'u Kutsal Kitaptaki Saul'un Gibeah antik kenti ile özdeşleştirmesi, kendinden önceki Kutsal Kitap arkeologlarından etkilenmiş olduğunu göstermektedir. Çünkü Albright'ın böyle bir özdeşleştirme, etkilenme ya da mukayese edebilme imkânına sahip olmasının arkasındaki temel sebep, kendinden önceki önemli Kutsal Kitap arkeologları tarafından oluşturulmuş yetkidir. Albright, bu güçlü otoritenin ötesinde Tell el-Fûl'u Gibeah'ın yeri olarak arkeolojik kazılarının bir sonucu değil, Kutsal topraklardaki arkeoloji camiası tarafından zaten kabul edilmiş olan tarihsel ve topografik argümanlar nedeniyle kabul etmiş, bu argümanları bizzat kendisi yeniden incelemiş ve kendisini tatmin edecek şekilde doğruluğunu kanıtlamıştır (Harris, 2014, s. 20).

Tell el-Fûl kazıları, Filistin arkeolojisine ilişkin gerçekleştirilen en eski ve en önemli kazılardan biri sayılmaktadır. Dolayısıyla bu bölgede arkeolojik kazı girişimlerinde

¹⁷ 1915 yılına gelindiğinde önde gelen Kutsal Kitap arkeoloji otoritelerinin çoğu -Almanya'dan Gustav Dalman, Albrecht Alt ve Erwin Nestle, Fransa'dan Père Vincent, İngiltere'den W. F. Birch, J. F. Stenning, D. McKenzie ve E. G. Masterman, Danimarka'dan Frants Buhl- Tel el-Ful'un Saul'un Gibeah'ı ile özdeşleştirilmesini kabul etmiştir.

bulunmak, beraberinde önemli bilgi birikimini ve gayretini gerektirmektedir. Bu bilgi birikimi ve gayreti sayesinde Albright, ilk sezon kazısına 1100 dolarlık bir bütçeyle 1922 yılının Mart ayında höyüğün tepesinde başlamış ve Ağustos 1923'e kadar 17 ay boyunca devam etmiştir (Lapp, 1978, s. 6). İkinci sezon kazısını gerçekleştirmek üzere 1933 yılında Tell el-Fûl'a geri dönmüştür. Döndükten sonra burada yapmış olduğu arkeolojik kazı çalışmalarını tamamlamış ve varmış olduğu sonuçları 1960 yılında "Excavations and Results at Tell el-Fûl (Gibeah of Saul)" isimli çalışmasında yayımlamıştır.

Albright, Tell el-Fûl kenti kazıları sonucu ortaya çıkan bulguları yayımlayan çalışmasında aslında tam anlamıyla Gibeah'ın bir nevi tarihsel arkeolojisini de yapmaktadır. Bunu yaparken öncelikli olarak kazı yapacağı alanı ve çevresini en ince ayrıntısıyla tanımlamaktadır. Daha sonra kendinden önce burada başka Kutsal Kitap arkeologları tarafından yapılmış kazıları ele almakta ve bu kazıların eksik yönlerini belirterek aynı zamanda bir çeşit eleştiri de yapmaktadır. Devamında ise Albright'ı özgün kılan kısma, başka bir ifadeyle Tell el-Fûl kentinde gerçekleştirdiği kazılar sonucunda arkeolojik kalıntıları dönemselsel olarak dört farklı periyoda ayırmaktadır. Bu arkeolojik kalıntıların neticesinde Albright, Tell el-Fûl kentini Kutsal Kitap anlatısında geçtiği üzere söz konusu bu yerleşim yerini "Saul'un Gibeah'ı" olarak tanımlamaktadır. Dolayısıyla Albright'ın böyle bir tanımlama tercihinde bulunması başka Kutsal Kitap arkeologları tarafından Gibeah antik kentinin "Benyamin'in Gibeah'ı", "Tanrının Gibeah'ı" ya da "Geba" olarak yapılan özdeşleştirmelerini de saf dışı bırakmıştır. Son olarak Albright, Gibeah antik kentinin tarihsel olarak farklı kaynaklardaki -dini, tarihi ve felsefi- yeri ve konumunu ilk kurulduğu andan itibaren Roma ve Bizans Hristiyanlığı dönemlerini detaylı bir şekilde konu edinmektedir. Albright, tüm bu anlatımları ele alırken Kutsal Kitaptaki her bir pasajı takip ederek tarihsel bağlamına oturtmakta ve filolojik açıdan farklı ve sorunlu gördüğü yerleri de geniş dilbilimsel bilgisiyle açıklamaktadır. Bunun yanında tarihlendirme konusunda bir diğer önemli temel çıkış noktası ise arkeolojik kazıda ortaya çıkan çanak çömlek tipolojilerine göre bir dönemlendirme yapabilmesidir. Çünkü Albright'ın arkeoloji biliminde uzmanlık alanı seramik alanıdır. Sonuç olarak Albright, bu arkeolojik sit alanında keşfetmiş olduğu kalıntıları gözler önüne sermek için bir dizi sonuç listelemiştir. Bu sonuçlardan hareketle kalıntıları dört farklı tabakalamaya veya bu

verilerin ait olabileceğini düşündüğü dört farklı tarihsel döneme ait kalelere göre ayırmaktadır.

Bu dönemlendirmelerden ilkini ve en eskisini M.Ö. 13. ve 12. yüzyıllarına tarihlendirmektedir. Albright, bu tarihlendirmeyi birinci tabakada ortaya çıkan arkeolojik kalıntılardan hareketle yanmış tabakanın altında kalan duvarlar ve başka arkeolojik kalıntılardan hareketle yapmaktadır. Yanma etkilerini ise kalenin yapımında kullanılan ahşap malzemelerden hareketle duvarlarda meydana gelen izlerine binaen ortaya koymaktadır. Nitekim bu kalıntılar, Gibeah'tan Kutsal Kitapta ilk kez bahsedilen Hakimler 19-20 anlatısına dayanmaktadır.

Levili cariyesini alır ve Beytlehem'den ayrılır. Yebus'un (daha sonra Yeruslaim) karşısına gelir ve geceyi orada geçirmek istemez, hizmetkârına ya Giva'ya ya da Rama'ya gideceklerini söyler. Rama'nın çok uzak olduğu ortaya çıkınca, sonunda Benyamin oymağı ile ulusun geri kalanı arasında savaşa yol açan öfkenin yaşandığı Giva'da dururlar.

Kutsal Kitaptaki Levilili ve cariyesi anlatısının coğrafi bilgileri Gibeah'ın Rama ile Yeruslaim arasında olduğunu göstermekte ve Albright'a göre bu bilgi Gibeah'ın Tell el-Fûl'da olması gerektiğini göstermektedir (Harris, 2014, s. 21). Yukarıda da bahsedildiği üzere bir Levili'nin cariyesine kötü davranılması nedeniyle Benyamin ve İsrail'in diğer kabileleri arasında çıkan iç savaşla ilgilidir. Albright tarafından bulunan yoğun kül tabakaları ve yanma izleri, Gibeah'ın yakıldığına dair bu arkeolojik Hakimler 20/29-48 anlatısını da desteklemektedir (Sinclair, 1964, s. 54).

Bunun yanında bu dönemdeki kaleye ait çanak çömlek tipolojisine ilişkin olarak da birince kale ile ikinci kale arasında net bir ayırmadan söz edilemeyeceğini ileri sürmekte bilakis aynı çanak çömlek tipolojisinde olduğunu söylemektedir. Birinci kalenin kazılarında ortaya çıkan çanak çömlek tipolojisinin genel itibariyle sanatsal ve estetik açıdan düşük kalitede ve daha kaba görünümlü olduğu sonucuna varmıştır. Tarihlendirme açısından esas önemli vurgu ise birinci kale kazılarında ortaya çıkarılan neredeyse tüm çanak çömleklerinde Tunç Çağı tipolojisine rastlanılmamıştır. Bu nedenle Albright, Gibeah I kalesini İsrail öncesi bir kültür aşaması olarak görmemekte ve Hakimler dönemine atfedilmesini kesin olarak görmektedir (Albright, 1922, s. 8).

Tüm bu arkeolojik kalıntılardan hareketle Albright, birinci kalenin yaklaşık olarak M.Ö. on üçüncü yüzyılın sonlarına doğru inşa edildiği ve M.Ö. on ikinci yüzyılın sonlarına doğru ise yanmış olduğu sonucunu çıkarmaktadır. Aslında Albright birinci kaleye ilişkin tanımlamayı ilk sezon kazısında yapmış ve kaleyi Demir Çağı'na tanımlamıştır.

Gibeah antik kentinin ikinci kalesini Albright yaklaşık olarak M.Ö. 11. yüzyıla tarihlendirerek Kral Saul'e atfetmiştir (Lapp, 1978, s. 7). Albright kazılardan çıkan kalıntılardan hareketle ikinci kalenin yapımındaki mimari detaylar, çanak çömlek tipolojisindeki ilerlemelerden hareketle kalenin önemli bir konumda olduğunu göstermektedir. Başka bir ifadeyle kalenin önemli bir klana ya da kişiye ait olması gerektiğini düşünmektedir (Albright, 1922, s. 8). Çünkü bu nitelikte bir yapının ancak önemli bir kişiye ait olabileceği ihtimali yüksek gözükmektedir. Bu yüzden Albright, kalenin İsrail'in kralı olan Saul'a ait olacağı kanısına varmıştır. Çünkü ikinci kale, birinci kalenin yıkılması, İsrail'in tepeler ülkesindeki gücünü artıran Saul'un eliyle gerçekleşmiş ve Filistinliler'in planını izleyerek birinci kalenin üzerine ikinci kaleyi yeniden inşa etmesiyle gerçekleştirmiştir (Sinclair, 1964, s. 56). Tüm bu hazırlıklar Saul'un bir savaş hazırlığında olduğunu göstermektedir. M.Ö. 1010 yılında İsrail'de bulunan Gilboa dağında meydana gelen bu savaş, İsrail Krallığı ile Filistinliler arasında meydana gelmiştir. İsrail Krallığı bu savaşta büyük bir yenilgi alırken ilk İsrail Kralı olan Saul'un oğulları bu savaşta hayatlarını kaybetmiştir (Çobanoğlu, 2020, s. 16). I. Samuel 13-14'te kaydedilen İsraililer ve Filistinliler arasındaki savaş, Gibeah'ın konumuna dair önemli bir kanıt sunmaktadır. Albright bu anlatı boyunca sistematik bir şekilde ilerleyip filolojik düşünceleri inceledikten sonra Hakimler Kitabı'nda sözü edilen Gibeah'ın Geba'dan farklı olduğu sonucuna varır (Harris, 2014, s. 21). Dolayısıyla Gibeah'ın Geba yakınlarında, geniş bir manzaraya hâkim bir konumda ve güçlü bir gözetleme kulesinin bulunduğu bir yerde olması gerektiği anlaşılmaktadır. Albright'a göre bu koşullar Tell el-Fûl'u tanımlamaktan daha iyi bir yer olamaz.

İkinci kale, birinci kalenin aksine herhangi bir yangın ile tahrip edilmemiştir. Çünkü yapının duvarlarında yangına dair herhangi bir işarete rastlanılmamıştır. Dahası duvarların daha sağlam ve ayakta durması da buna ek olarak söylenebilir. Dolayısıyla kazıda elde edilen bu tespitlerden hareketle kalenin bir düşman tahribatından çok,

ileride kaderine bırakılarak terk edilmiş olabileceğini ortaya koymaktadır. Bunun dışında Albright'a göre ikinci kalenin en önemli özelliği, büyük ölçekteki kiler odalarına sahip olmasıdır. Bu özellik, kalenin önemli bir konumda ve uzun süre kullanıma uygun olacak şekilde tasarlandığını doğrulamaktadır. Bunun yanında ikinci dönemin çanak çömleği hakkında Albright, zengin ve çok ilginç bir dönem olduğunu ifade etmektedir. Çünkü Gibeah II dönemine ait çanak çömlek tipolojileri, Kutsal Kitap arkeolojisi açısından son derece önemli olan başka antik kentlerde ortaya çıkarılan çanak çömleklerle mukayese edildiğinde bu tipteki çanak çömleklerin Filistin bölgesinin diğer yerleşimlerinde ortaya çıkarılanlara çok az benzerliğinin olmasıdır. Diğer bölgelerde Gibeah II dönemine ait çanak çömlek tipolojilerine çok ender rastlanılmaktadır. İkinci dönem ile alakalı belki de en çarpıcı bulgu, -tarihlendirme açısından daha net bilgi vermesi sebebiyle- kemikten yapılmış kazıyıcıların -iki bronz ok ucu, çok sayıda sapan ve demir bir saban- varlığıdır (Albright, 1922, s. 17). Bu kalıntılar, kalede yaşayan topluluğun tarımda kullanmak üzere çoktan Demir Çağı'na geçtiğini göstermektedir. Bu kalıntılardan hareketle Albright, I. Samuel 19-22 pasajlarında geçen aşağıdaki ifadeler ile teyit etmektedir:

Bütün İsrail ülkesinde bir tek demirci yoktu. Filistliler, “İbraniler kılıç, mızrak yapmasın” demişlerdi. Bu nedenle bütün İsraililer saban demirlerini, kazma, balta ve oraklarını biletmek için Filistliler'e gitmek zorundaydılar. Saban demiriyle kazmanın bileme fiyatı, şeklinin üçte ikisi kadardı. Beller, baltalar, üvendireler için istenilen fiyat ise şeklinin üçte biriydi. İşte bu yüzden, savaş sırasında Saul ile Yonatan dışında, yanlarındaki hiç kimsenin elinde kılıç, mızrak yoktu (*Kitabı Mukaddes*, 2016, 1Sa. 13/19-22).

Albright, Kutsal Kitaptaki bu ifadelerden hareketle demirin, alet ve edevat malzemelerin Saul'un kentine, demirin tedarikini tekellerinde tutan ve tüm demirci ustalarına sahip olan Filistliler'le girmiş olduğunu ileri sürmektedir (Albright, 1922, s. 17). Görüleceği üzere Albright, Kutsal Kitap anlatısının sarsılmaz doğruluğuna sahip olan metodist bakış açısı sayesinde arkeolojik kazılarda ortaya çıkan bu kalıntılar ile teyit etmektedir. Başka bir ifadeyle Albright arkeolojik kazılardan ortaya çıkan bulguları, Kutsal Kitap anlatısına uygun olacak şekilde konuşturarak onları bu anlatı bağlamına oturtmuştur. Dolayısıyla arkeolojik kanıtlar Saul zamanında etkileyici bir

işgale işaret etmekte ve Albright'ın bu kaleyi Saul dönemine atfetmesi tam anlamıyla yerinde gözükmemektedir (Lapp, 1978, s. 14).

Üçüncü kaleyi Albright, M.Ö. 9. ve 7. yüzyıllara tarihlendirmektedir. Bu kale, Gibeah antik kentinin askeri karakol ve gözetleme kulesi olarak hizmet verdiği için plan yapısı açısından oldukça farklıdır. Bu kale sahip olduğu dörtgen formu sayesinde Erken Demir Çağı'nın tipik bir Filistin gözetleme kulesi olarak kabul edilse de Negev'deki kaleler hariç kutsal topraklarda ortaya çıkarılan başka kalelere benzememektedir (Albright, 1922, s. 18). Yapım ve kullanım amacı bir askeri üssün kalesi olarak görev yaptığı için sadece bu konumdaki kalelere benzemektedir. Negeb'deki bu kaleler, Yahudi yerleşim yerlerini dış saldırılara karşı korumak amacıyla inşa edilmiştir. Ayrıca arkeolojik veriler özellikle de çanak çömlekler, bu kalelerin hemen hemen Gibeah antik kentinin III. kalesi ile aynı dönemde (Erken Demir Çağı'nın evresi) inşa edilmiş gözükmemektedir. Bu iki kalenin plan yapısı ve çanak çömleklerinin de benzerlik arz etmesi, inşa ve kullanım amaçlarının da aynı olduğunu doğrulamaktadır. Albright, bu benzerliği, Üzziya'nın Filistinlilere karşı hayvanlarını korumak amacıyla Kutsal Kitabın II. Tarihler 26/10 "Şefela'da ve ovada çok sayıda hayvanı olduğundan, kırdaki gözetleme kuleleri yaptırarak birçok sarnıç açtırdı. Dağlık bölgelerde, verimli topraklarda da ırgatları, bağcıları vardı; çünkü toprağı severdi." pasajını delil göstererek arkeolojik verileri bu anlatıya uygun bir şekilde yorumlamıştır (Albright, 1922, s. 18). Dolayısıyla Negeb'deki bu kalelerle aynı dönemde inşa edilen Gibeah antik kentinin üçüncü kalesi, Yeruslaim'i sürpriz saldırılara karşı korumaktı. Bundan dolayı kale diğer kalelere nazaran daha önemli bir işlevi barındırdığı için olası sürpriz saldırılara karşı daha dayanıklı bir şekilde inşa edilmiştir.

Kalenin yapımında Albright'a göre dikkat çeken iki husus vardır. Bunlar yapıda kullanılan iyi yontulmuş meleki taş bloklar ve çok sayıdaki kirişlerdir. Esas itibarıyla üçüncü kale inşa edilirken kullanılan taş blokların işlenmemiş olması olası bir acelecilik ile yapıldığını göstermektedir. Ancak bu aceleciliğin dışında bazı yerlerde de çok iyi işlenmiş meleki¹⁸ taş bloklar mevcuttur. Bu iyi işlenmiş taş bloklar sadece

¹⁸ Angelite taşı olarak da bilinen Meleki taşı, yarı değerli taşlar arasında yer almaktadır. İsmi Yunanca "susuz" kelimesinden almaktadır. Bu taş sulu ortamlarda suyun buharlaşma ile tepkimeye girmesiyle beraber meydana gelmektedir. Doğal çıkarım alanları arasında Mısır, Peru, İngiltere ve Meksika gibi ülkeler bulunmaktadır.

üçüncü ve dördüncü kalede kullanılmıştır. Bu meleki taş bloklar, kalenin esas mimari taş yapısından olmayıp Gibeah antik kentin kalesinde kullanılmak üzere başka yerden getirilmiştir. Bir diğer ilginç husus ise yapıda kullanılan çok sayıda kirişin varlığıdır. Albright, yapıda kullanılan bu iki önemli hususu yine Kutsal Kitaptan referanslar vererek varmış olduğu sonuçları doğrulamaktadır. Kutsal Kitap I. Krallar 15/22 anlatısında bu durum şöyle anlatılmaktadır:

Kral Asa istisnasız bütün Yehudalıları kapsayan bir çağrı yaptı. Baaşa'nın Ramah'ın/Rama'nın yapımında kullanılan taşlarla keresteleri alıp götürdüler. Kral Asa bunlarla Benyamin bölgesindeki Geva ve Mispa kentlerini onardı (1.Ta.15/22).

Albright, bu pasajı delil göstererek Kral Asa'nın burada kısmen de Baaşa'nın Rama'daki kalesinden taşınan taş ve kirişlerle bir kale inşa ettiğine ilişkin Kutsal Kitap anlatısıyla bulmuş olduğu arkeolojik verilerle de kanıtlamış olmaktadır (Albright, 1922, s. 27). İsrail kralı Baaşa'nın amacı Yeruşalim'e giden yolu kontrol etmek ve Yeruşalim'i tehdit ederek Kral Asa'nın konumunu ortadan kaldırmaktır. Bu doğrultuda Kral Baaşa, Ramah kentinde bir kale inşa etmiştir. Buna karşın Kral Asa da Kutsal Kitapta geçtiği üzere "Yehuda askerlerini toplayıp Rama'daki kaleyi yıktı, taşları ve odunları Benyamin'in Gibeah kentine ve Mizpah'a taşıdı" şeklinde bir savunma taktiği izlemiştir (Sinclair, 1954, s. 8). Bu anlatılardan hareketle Albright, üçüncü kalenin arkeolojik sonuçları, Kutsal Kitap anlatısını teyit ve doğrulayacak şekilde kalenin Bölünmüş Krallığın başlangıcına tarihlendirilmiştir. Bunun yanında kale, inşa edilmek üzere başka bir kaleden yapı taşı, kereste getiren ve büyük bir aceleyle inşa edilen bir Yehuda kralı tarafından inşa edilmiştir (Albright, 1922, s. 39).

Üçüncü kalenin çanak çömlek tipolojisi diğer ilk iki kaleninkine göre çok fazla çeşitlilik barındırmadığı kazılar sonucunda ortaya çıkmıştır. Aksine bu çanak çömleklerin tekdüzeliğe sahip oldukları tespit edilmiştir. Albright bu tekdüzeliği bu gözetleme kulesinde görev yapan askerlerin sürdürmüş oldukları bir garnizon yaşamına bağlamaktadır. Çünkü bu tarz bir yaşantı, daha çok tekdüze, pratik, işlevsel ve sade olmayı dolayısıyla sanatsal açıdan da sade ve daha az estetik olmayı gerektirmektedir.

Dördüncü ve son kale ise belli bir süre harabe kaldıktan sonra tekrardan bir gözetleme kulesi olarak kullanılmak amacıyla restore edilmiştir. Bu restorasyon işlemi üçüncü kaleden kalma kalıntılar da kullanılmak kaydıyla ufak çaplı değişikliklerle tekrardan kullanılmaya devam etmiştir. Kule daha önce olduğu gibi şimdi de Yeruslaim'i kuzeyden gelebilecek herhangi bir saldırıya karşı koruma görevini üstlenmektedir. Ancak Albright bu gözetleme kulesinin Yahudi devletinin gücünün artmasıyla beraber bu önemli görevini zamanla yitirdiğini ifade etmektedir (Albright, 1922, s. 26). Bu son kalenin kazılarında ortaya çıkarılan çanak çömleklerin çoğunluğu ise Judaeo-Hellenistik (Seleukos) dönemine ait tipolojiye sahiptirler. M.Ö. 1. yüzyıldan M.S. 1. yüzyıla tarihlenen çanak çömleklerinden anlaşılacağı üzere höyüğün erken Roma döneminde yeniden iskân edildiği ve höyüğün doğu yamacındaki en son taban seviyelerinden ve yıkık kalenin eteklerinde inşa edilen evlerden anlaşılmaktadır (Sinclair, 1964, s. 64). Bu son kalenin arkeolojik kazılarında çok ilginç bir kalıntı elde edilmiştir. Bu önemli kalıntı İsa döneminde yaygın olarak kullanılan kenarları birbirine paralel ve köşeye eğik olarak yerleştirilmiş iki büyük levhadan oluşan bir hayvan yemliğidir (Sinclair, 1964, s. 64).

Tüm veriler ışığında Albright Kutsal Kitap anlatımlarındaki¹⁹ ve tarihsel olaylardaki²⁰ Gibeah antik kentini, kazı yapılan Tell el-Fül ile özdeşleştirmiştir. Arkeolojik kazılarında Gibeah antik kentinin Saul'un Gibeah'ı olarak okunması gerektiğini, tarihi açıdan çok önemli bir yer olduğunu, İsrailoğullarının topraklardaki Yahudi işgalinin neredeyse tamamı boyunca zirvede güçlü bir kale ya da gözetleme kulesi olarak var olduğunu ve Kral Asa zamanında kalenin aceleyle yeniden inşa edildiğini ve bir süre sonra da yakıldığını kanıtlamış olmaktadır. Albright bu çıkarımları yaparken sahip olduğu metodist bakış açısıyla Kutsal Kitap anlatısını arkeolojik bulgularla kanıtlamış olmaktadır.

3.4. Albright'a Yöneltilen Eleştiriler

Albright'ın Gibeah üzerine derin araştırmaları hem kendi döneminde hem de ondan sonraki dönemde Kutsal Kitap arkeologları tarafından ciddi bir şekilde eleştirilmiştir.

¹⁹ Levili ve cariyesi olayı, Saul ile Filistinler arasındaki savaşın anlatımı, Asa ile Baaşa arasındaki mücadele, Yeşaya'nın Asurluların Yeruslaim üzerine yürüyüşünü canlı bir şekilde anlatması

²⁰ Josephus'un Titus'un yürüyüşüyle ilgili anlatısı, Jerome'un Pavlus'un hac yolculuğuyla ilgili anlatımı

Örneğin Patrick M. Arnold tarafından kaleme alınan *Gibeah: The Search for a Biblical City* isimli eser, İsrail'in ilk başkenti üzerine topografik, arkeolojik, tarihi ve yazınsal perspektiflerden disiplinler arası bir çalışmadır. Bu çalışmada William Foxwell Albright'ın antik kentin Tell el-Fûl ile özdeşleştirilmesi gerektiği iddiasına karşı çıkan Arnold, bunun yerine Kudüs'ün 9 km kuzeydoğusunda günümüzdeki Jeba'da bir yer olduğu savını geliştirmektedir (Arnold, 1990). Bir başka eleştiri de Tel Aviv Üniversitesi Arkeoloji ve Eski Yakın Doğu Kültürleri bölümünde Profesör Israel Finkelstein tarafından geldi. Finkelstein, Tell el-Fûl'un Demir Çağı'ndan Helenistik döneme kadar olan yerleşim tarihini ele aldığı yazısında, Demir I döneminde bölgede büyük bir kale inşa edildiği ve Demir IIC'de yerleşimin bir kale duvarı ile korunduğu yönündeki geçmiş teorileri reddetmektedir. Ayrıca Tell el-Fûl'un Kutsal Kitaptaki Gibeah/Saul'un Gibeah'ı olarak tanımlanmasını da reddetmektedir. Bununla birlikte yazar, daha önce Albright tarafından kazılan kulenin ilk olarak Demir IIC'de Kudüs'ün kuzey yaklaşımını kontrol eden bir Asur gözetleme kulesi olarak inşa edildiğini ve Yahuda'nın başkenti etrafındaki bu tür kaleler sisteminin bir halkası olduğunu öne sürmektedir. Nitekim Asurlular, yönetimi kendi elinden olan merkezleri değil, aynı zamanda vasal krallıklarında da kurdukları bilinmektedir. Dahası Finkelstein, yapının daha sonraki bir aşamada Helenistik bir kale olarak hizmet verdiğini savunmakta ve spekülatif de olsa Tell el-Fûl'un M.Ö. 2. yüzyılın başlarında Bacchides/Bakhides²¹ tarafından Yehuda bölgesinde inşa edilen kalelerden biri olarak bahsedilen ve geç monarşi dönemindeki Perath/Parah²² ile özdeşleştirilmesi olasılığını öne sürmektedir. Dolayısıyla Finkelstein Tell el-Fûl'un tarihinin yeniden yeni bir inşasını sunmak, Albright ve kazı ekibinin yaygın olarak kabul gören Kutsal Kitaptaki Gibeah/Saul'un Gibeah'ı tanımlamasını yeni bir tanımlamayla değiştirmek istemektedir (Finkelstein, 2011).

²¹ Yaklaşık olarak M.Ö. 2. yüzyılda Selevkos İmparatorluğu döneminde kral Antiokhos Epifanes'in Suriye valisi/strategosu olarak görev yapıyordu. Daha sonra kral I. Demetrius Soter'in de generali olarak Yehuda ve Yonatan Maccabee'ye/Makkabi'ye karşı bir dizi sefer düzenlemesi ile ün kazanmıştır.

²² Parah veya Perath, Avvim ve Ophrah'la Bünyamin kentleri arasında sayılan kenttir (Yeşu 18:23). Yeremya'ya Rab tarafından kuşağını Perath/Fırat kıyısında saklaması söylenmişti; kuşak daha sonra çıkarıldığında peygamberlik işareti olarak bozulmuş halde bulunmuştu (Yeremya 13:4, 7). Şimdi genel olarak bu referansların Tell Fara'daki eski yerleşime ve Yeremya'nın doğum yeri Anathoth yakınlarındaki derin bir geçit olan Wadi Fara'ya olduğu varsayılmaktadır. Haşmoniler döneminde Bacchides burayı tahkim etmiştir (I Makabeler/Makkabiler 9:50'da Pharathon olarak geçmektedir.).

BÖLÜM IV

SONUÇ

Dinler tarihi biliminin yakın ilişki içerisinde olduğu disiplinlerin başında arkeoloji gelmektedir. Bu iki disiplinin ortak paydada buluştuğu alanlardan birisi Kutsal Kitap arkeolojisidir. Arkeoloji, geçmiş toplumların toplumsal ve kültürel faaliyetlerini, günümüze kadar nasıl bir evreden geçtiklerini somut deliller sunarak ortaya koyan bir bilimdir. Arkeoloji ve Kutsal Kitap kavramlarının birleşiminden oluşan Kutsal Kitap arkeolojisi ise arkeoloji biliminin sunmuş olduğu bilimsel yöntem ve veriler ışığında Kutsal Kitap anlatısının doğrulanabilirliği veya yanlışlanabilirliğini ifade etmektedir. Söz konusu bu alanın ortaya çıkması diğer sosyal bilimler gibi 19. yüzyılın başlarına tekabül etmektedir.

Kutsal Kitap arkeolojisi, ortaya çıktığı anda dönemsel değişimler geçirmiştir. Bu değişimleri tetikleyen en önemli etkenler arasında siyasi erkle olan maddi-manevi ilişki gelmektedir. Söz konusu ilişkiyi müspet anlamda Kutsal Kitap arkeolojisinin gelişmesi için kullanan araştırmacıların başında William Foxwell Albright gelmektedir. Bu bakımdan gerek siyasi angajman problemleri gerekse yeteri kadar maddi kaynak temin edilememesi sebebiyle Albright öncesi Kutsal Kitap arkeolojisi, emekleme dönemini yaşamıştır denilebilir. Nitekim çalışmamızın ilgili yerinde temellendirildiği üzere Albright öncesi dönemin en belirgin karakteristiği, Kutsal Kitap anlatısının geçtiği düşünülen coğrafyaların tespiti ve buralarda ilk arkeolojik kazıların yapılması şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla bu dönemde temel amaç, olabildiğince çok sayıda yeni keşifler yapmak olmuştur. Başka bir ifadeyle bu dönemde temel metodolojik yaklaşım, kalitatif bir yöntem takip ederek Kutsal Kitap arkeolojisi adına nitelikten çok niceliği önceleyen çalışmalar yapmak olmuştur. Söz konusu bu arkeolojik çalışmalar siyasi yetkelerin güdümünde ve özel kuruluşların fon desteğiyle nispeten acemi arkeologlar tarafından yürütülmüştür. Bu dönemde yapılan çalışmaların aksine Albright döneminde pek çok arkeolojik keşif yapılması ve bu keşiflerin profesyonel araştırmacılar tarafından üniversiteler bünyesinde

gerçekleştirilmesi, Kutsal Kitap arkeolojisinin “altın çağını” yaşamasını mümkün kılmıştır. Albright dönemindeki kazıların çoğunun çoğunlukla batılı devletlerin tekelinde yürütüldüğü tespit edilmiştir.

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Kutsal Kitap arkeolojisi bambaşka bir yöne doğru evrilmeye başlamıştır. Örneğin, İsrail devleti, Kutsal Kitap anlatısını arkeolojik kazılarda ortaya çıkan veriler ışığında kanıtlama girişiminde bulunarak antik İsrail ile modern İsrail devleti arasında sıkı bir ilişki kurmaya çalışmış ve böylelikle milli bir kimlik inşa etme yoluna gitmiştir. Bu amacına ulaşmak için arkeoloji disiplini bir araç olarak kullanmış ve bu disiplin aracılığıyla elde ettiği verilere dayanarak işgal ettiği topraklarda hak sahipliği iddia etmiştir. Bu durum, kutsal topraklar olarak kabul gören muhtelif bölgelerde, oldukça geniş bir alanda sayısız yeni arkeolojik kazıların başlamasına zemin hazırlamıştır. Bu arkeolojik kazılar, Avrupalı arkeologların yanında ilk nesil İsrail asıllı arkeologlarla birlikte gerçekleştirilmiştir.

Modern dönem olarak isimlendirilen Albright sonrası dönem, Kutsal Kitap arkeolojisinin klasik ya da geleneksel dönemin aksine yeni arayış ve yaklaşımlara gebe olduğu dönemdir. Bu dönem sosyal bilimlerin çoğunda olduğu gibi Kutsal Kitap arkeolojisi alanında yeni yaklaşımların yanı sıra interdisipliner çalışmaların zorunlu olarak yapılması gerektiğine dair temel kanıların ortaya çıktığı dönemdir. Son olarak bu dönemin bir diğer önemli hususu, Kutsal Kitap arkeolojisi alanında İsrail asıllı arkeologların daha baskın hale gelmesidir. Bu durum Kutsal Kitap anlatısının anlatıldığı kutsal topraklarda arkeoloji disiplini de daha etkin bir biçimde kullanarak, işgal edilen topraklar yayılcı politika ile daha geniş alanlara yayılmıştır.

Sonuç olarak, zamanla gelişim gösteren Kutsal Kitap arkeolojisi artık kendine özgü literatürü meydana getirmiştir. Bu birikim sonucunda Kutsal Kitap arkeolojisine yönelik farklı yaklaşım tarzları ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşımların arka planındaki temel vurgu, daha çok Kutsal Kitap anlatısının arkeolojik verilerle ele alınmasının imkânı üzerinedir. Bu doğrultuda arkeolojik verilerin Kutsal Kitap anlatısına ve bu anlatının doğruluğuna minimal bir şekilde itibar edilmesini savunan minimalist ekol, Kutsal Kitap anlatısının arkeolojik verilerle büyük ölçüde desteklendiğini ileri süren maksimalist ekol ve son olarak bu iki ekolün ortasını bulmaya çalışan orta yol ekolü ortaya çıkmıştır. Nitekim özellikle minimalist ekole mensup arkeologlar tarafından

gerek Kutsal Kitap anlatısının arkeolojik verilerle uyuşmadığı ve her iki bilimin birbirinden farklı olduğu gerekse de Kutsal Kitap arkeolojisi isimlendirmesine karşı ciddi eleştiriler yapılmıştır. Bu doğrultuda Kutsal Kitap arkeolojisi terimi, isimlendirme konusunda en çok kullanılan terimlerden birisi sayılmaktadır. Nitekim bu kavram bir yer ya da coğrafi bir bölge olmaksızın direkt olarak Kutsal Kitap ve arkeoloji terimlerinin birleşiminden ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla Kutsal Kitapta geçen anlatıyı esas almak kaydıyla ve ondan hareketle arkeoloji biliminin de verilerinden faydalanarak bu isimlendirme yapılmıştır. Bu tanımlamayı daha çok maksimalist ekole sahip arkeologlar kullanmıştır. Willlliam G. Dever tarafından teklif edilen “Suriye-Filistin Arkeolojisi/ Yakın Doğu Arkeolojisi” isimlendirmesi ise ilk olarak kendisi tarafından ileri sürülmüştür. Nitekim onun bu ismi önermesinin sebebi, Kutsal Kitap arkeolojisi isminin arkasında Protestan bir bakış açısının olduğu ve bundan dolayı da özgür ve kapsayıcı olmadığını ileri sürmesidir. Son isimlendirme ise daha çok coğrafi bölge tanımlamasından kaynaklı olarak isimlendirilen Levanten arkeolojisi, bizatihi kendiliğinden değil bilakis daha önceki yaklaşımlardan Suriye-Filistin arkeolojisindeki ve ondan önce de Kutsal Kitap arkeolojisindeki gelişmelerden doğmuştur. Bu yaklaşımın ortaya çıkışı, yalnızca bu bölgede arkeolojinin karşılaştığı engeller değil, aynı zamanda bölge ve kültür envanteri için uygun terminoloji konusunda giderek artan bir fikir birliğinin de sonucudur. Şüphesiz çalışmada Albright’ın da kullandığı Kutsal Kitap arkeolojisi tanımlaması direkt olarak Kutsal Kitaba yönelik olduğu için bu isimlendirme kullanılmıştır.

Başlangıçta Protestan mezhebine bağlı olarak ortaya çıkan Metodizm grubu, zamanla bünyesinde çok sayıda taraftar bulmasıyla gelişim alanını genişletmiş ve müstakil bir mezhep olarak devam etmiştir. Söz konusu bu kilise Protestanlığın köktencilğine dayanarak kutsal metni literal anlamda okumakta ve Kutsal Kitabın tartışmasız doğruluğunu kabul etmektedir. Kutsal Kitap arkeolojisinin babası sayılan Albright, uzun bir kuşak boyunca koyu bir metodist gelenekten gelmektedir. Yaşamı boyunca ailesinin sıkı metodist misyonerler olarak yaşamlarını sürdürmeleri Albright’ın da koyu bir metodist olarak yetişmesine olanak sağlamıştır. Bu durum Albright’ın yaşamı boyunca yapmış olduğu akademik çalışmaların temel odak noktasını belirlemiştir. Dolayısıyla Kutsal Kitap arkeolojisi açısından yapmış olduğu arkeolojik kazıların arka planında sahip olduğu metodist bakış açısı belirleyici bir rol oynamıştır. Albright bu arkeolojik kazılarda Kutsal metnin sarsılmaz otoritesini dini referanslar dışından daha

somut olarak arkeolojik kalıntılarla desteklemiş; kazı yaparken sorduğu soruları ve atıfları arkeolojik kazılardan elde edilen kanıtlardan ziyade direkt olarak Kutsal Kitap metninden alınarak ortaya çıkarılan objeye yöneltmektedir.

Albright'ın 1922-23 ve 1933'te Tell el-Fûl'da belli aralıklar gerçekleştirmiş olduğu arkeolojik kazılarda sahip olduğu metodist bakış açısı net bir şekilde gözlenebilmektedir. Albright, kazı yaptığı Tell el-Fûl'u Kutsal Kitap anlatısında geçen Gibeah antik kenti ile özdeşleştirmiştir. Gibeah antik kenti Kutsal Kitap anlatısında farklı pasajlarda önemli tarihi anlara, olaylara ve kişilere şahitlik etmesi bakımından kilit bir rol oynamaktadır. Gibeah'ın bu kilit rolünün farkında olan Albright, benimsemiş olduğu metodist bakış açısının da yardımıyla Gibeah'ın Kutsal Kitap anlatısının doğruluğunu tespit etmek amacıyla Tell el-Fûl'da yapmış olduğu kazı alanını bu antik kent ile özdeşleştirmiştir. Albright bu arkeolojik kazılar neticesinde Kutsal Kitabın farklı yerlerinde ve farklı dönemlerinde meydana gelen anlatılara uygun olacak şekilde Gibeah antik kentini, Saul'un Gibeah'ı olarak okunması gerektiğini, tarihi açıdan çok önemli olaylara şahitlik ettiğini, İsrailoğullarının topraklardaki Yahudi işgalinin neredeyse tamamı boyunca zirvede güçlü bir kale ya da gözetleme kulesi olarak var olduğunu ve Kral Asa zamanında kalenin aceleyle yeniden inşa edildikten bir süre sonra da yakıldığını kanıtlamış olmaktadır. Nitekim bu sonuçlar Kutsal Kitap anlatısındaki Gibeah antik kentinin dini metinlerin dışında başka somut verilerle de desteklenmesi ve kanıtlanması arkeoloji ve dinler tarihini ortak bir paydada buluşturması açısından son derece önemlidir.

Albright'ın başka diğer arkeolojik kazılarında olduğu gibi Gibeah antik kentinde yapmış olduğu arkeolojik kazıların sonuçlarını destekleyen arkeologlar olduğu gibi söz konusu sonuçları eleştiren Kutsal Kitap arkeologları da bulunmaktadır. Bu eleştirilerin odak noktası Albright'ın Kutsal Kitap anlatısını kanıtlamak amacıyla arkeolojik kalıntıları esas almaktan ziyade arkeolojik kalıntıları kutsal metne göre uyarlamasına yöneliktir. Albright'ın Saul'un karargâhı olarak tanımladığı Gibeah antik kentinin aslında Asurlulara bağlı vasıllara ait bir gözetleme kulesi/midgal olarak görev yaptığı tespit edilmiştir.

REFERANSLAR

- Albright, W. F. (1922). Excavations and Results at Tell el-Fûl (Gibeah of Saul). The Annual of the American Schools of Oriental Research, 4, iii-160. doi:10.2307/3768487
- Arnold, P. M. (1990). *Gibeah: The Search for a Biblical City*. Sheffield Academic Press.
- Aydın, M. (2021). *Hristiyanlık: Tarih, İnanç ve Uygulama* (1. Baskı.). İstanbul: Ketebe.
- Bağır, M. A. (2014). Kutsal Kitap Eleştirisi: Eski Ahit Örneği ve Modern Dönem Öncüleri. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 31(31), 279-310. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/harranilahiyatdergisi/issue/26256/276569> adresinden erişildi.
- Braudel, F. (1972). *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*. Collins.
- Brettler, M. (2003). The Copenhagen School: The Historiographical Issues. *AJS Review*, 27(1), 1-21. <https://www.jstor.org/stable/4131767> adresinden erişildi.
- Cline, E. H. (2009). *Biblical Archaeology: A Very Short Introduction*. Very Short Introductions. Oxford, New York: Oxford University Press.
- Cross, F. M. (1973). W. F. Albright's View of Biblical Archaeology and Its Methodology. *The Biblical Archaeologist*, 36(1), 2-5. doi:10.2307/3210977
- Çobanoğlu, C. (2020). *Rönesans Dönemindeki Savaş Temalı Resimlerin Biçim ve İçerik Yönünden Çözümlemesi*. <https://avesis.deu.edu.tr/yonetilen-tez/a17a123e-c577-4c84-93b8-f9538bd80952/ronesans-donemindeki-savas-temali-resimlerin-bicim-ve-icerik-yonunden-cozumlenmesi> adresinden erişildi.
- Davies, P. R. (2015). *The History of Ancient Israel: Guides For The Perplexed Series*. https://koorong.com/product/the-history-of-ancient-israel-guides-for-the_9780567655851?gclid=Cj0KCQjwsp6pBhCfARIsAD3GZubIMmxu4JeDNtyM2WEaCAjocQPgSUEVBTZNwDMoozkONhtoqXrVukaAvzAEALw_wcB adresinden erişildi.
- Demsky, A. (1973). Geba, Gibeah, and Gibeon: An Historico-Geographic Riddle. *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, (212), 26-31. doi:10.2307/1356308

- Dever, W. G. (2001). *What Did the Biblical Writers Know, and when Did They Know It?: What Archaeology Can Tell Us about the Reality of Ancient Israel*. Eerdmans Publishing Company.
- Feinman, P. (2012). Canaanites, Catholics, and Chosen Peoples: William Foxwell Albright's Biblical Archaeology. *The American Schools of Oriental Research*, 75(3), 148-160. <https://www.jstor.org/stable/10.5615/neareastarch.75.3.0148> adresinden erişildi.
- Finkelstein, I. (2011). Tell el-Fûl Revisited: The Assyrian and Hellenistic Periods (With a New Identification). *Palestine Exploration Quarterly*, 143(2), 106-118. doi:10.1179/003103211X12971861556918
- Finkelstein, I. ve Mazar, A. (2007). *The Quest for the Historical Israel: Debating Archaeology and the History of Early Israel*. Society of Biblical Lit.
- Gündüz, Ş. (Ed.). (2016). *Yaşayan dünya dinleri*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları (4. bsk.). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Gürkan, S. L. (2018). *İbrahim'den Ezra'ya İsrailoğulları tarihi*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) (Birinci Basım: Eylül 2018.). Üsküdar, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM)
- Harman, Ö. F. (t.y.). AHD-i ATİK. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 31 Ekim 2023 tarihinde <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahd-i-atik> adresinden erişildi.
- Harris, H. (2014). Albright's Identification of Gibeah with ^{TEL} El-Ful. *Palestine Exploration Quarterly*, 146(1), 17-30. doi:10.1179/0031032813Z.00000000061
- Kitabı *Mukaddes*. (2016). Korea: Yeni Yaşam Yayınları. <https://www.yyyayinlari.com/> adresinden erişildi.
- Lapp, N. L. (1978). The Third Campaign at Tell el-Fûl: The Excavations of 1964. *The Annual of the American Schools of Oriental Research*, 45, iii-313. doi:10.2307/3768564
- Laughlin, J. (2002). *Archaeology and the Bible*. Routledge.
- Levy, T. E. (2016). *Historical Biblical Archaeology and the Future: The New Pragmatism*. Routledge.
- Mazar, A. (1993). *Archaeology of the Land of the Bible: 10,000-586 B.C.E*. Lutterworth.
- Olgun, H. (2014). Modern İsrail'in Milli Kimlik Kaynağı Olarak Josephus'un 'Masada' Anlatısı. *Milel ve Nihal*, 10(1), 7-39. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/milel/issue/10469/128150> adresinden erişildi.

- Olgun, H. (2019). *Sekülerliğin Teolojik Kurgusu Protestanlık* (1. Baskı.). İstanbul: Milet Nihal.
- Özbilen, S. (2020). Arkeoloji; Geçmiş, Zaman ve Kuram. *OANNES - Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 41-65. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/oannes/issue/53360/680737> adresinden erişildi.
- Özdoğan, M. (2011). *50 soruda arkeoloji*. Bilim ve gelecek kitaplığı (1. bsk.). İstanbul: 7 Renk Yayınları.
- Piterberg, G. (2020). *The Returns of Zionism: Myths, Politics and Scholarship in Israel*. Verso Books.
- Polat, B. (2007). Metodist Kilisesi'nin Kuruluşu, Ayrışması ve Bütünleşmesi. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11(2), 405-418. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/cuifd/issue/4295/255255> adresinden erişildi.
- Richelle, M. (2022). *The Bible and Archaeology*. Hendrickson Publishers.
- Running, L. G. ve Freedman, D. N. (1975). *William Foxwell Albright: A 20th Century Genius*. New York: Morgan Press.
- Sevilla-Sharon, M. (1981). *İsrail Ulusu'nun tarihi* (1. bs.). Yahudi Cemaatleri Dairesi: Tel-Aviv: Yahudi Cemaatleri Dairesi.
- Sherrard, B. (2011). American Biblical Archaeologists and Zionism: The Politics of Historical Ethnography. <https://diginole.lib.fsu.edu/islandora/object/fsu%3A183526/> adresinden erişildi.
- Sinclair, L. A. (1954). An Archaeological Study of Gibeah (Tell el-Fûl). *The Annual of the American Schools of Oriental Research*, 34/35, 1-52. doi:10.2307/3768547
- Sinclair, L. A. (1964). An Archaeological Study of Gibeah (Tell el-Fûl). *The Biblical Archaeologist*, 27(2), 52-64. doi:10.2307/3210972
- Temiztürk, H. (2019). Kitab-ı Mukaddes Arkeolojisinin Ortaya Çıkışı ve Metodolojik Tartışmalar. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 19(2), 395-423. doi:10.33415/daad.559227
- The United Methodist Publishing House. (2016). *The Book of Discipline of The United Methodist Church*. Nashville, Tennessee: The United Methodist Publishing House.
- Thompson, J. T. (2003). *Biblical Archaeology: Past, Present, and Future*.
- Thompson, T. L. (2000). *The Mythic Past: Biblical Archaeology And The Myth Of Israel*.

<http://archive.org/details/TheMythicPastBiblicalArchaeologyAndTheMythOfIsrael> adresinden erişildi.

Thompson, T. L. (2016). The Historicity of the Patriarchal Narratives: The Quest for the Historical Abraham. *The Historicity of the Patriarchal Narratives içinde* . De Gruyter. doi:10.1515/9783110841442

Toprak, B. (2020). *Din arkeolojisi ve Göbekli Tepe (Birinci.)*. Fatih, İstanbul: MilelNihal Yayınları.

Toprak, B. (2023). İsrail'e Dönüş Miti Bağlamında Kutsal Metnin Araçsallaştırılması. *Artuklu Akademi*, 10(2), 159-181. doi:10.34247/artukluakademi.1343869

Trigger, B. G. (2014). *Arkeolojik düşünce tarihi*. Eskiyei Yayınları (1. bsk.). Ankara: Eskiyei Yayınları.

Weizman, E. (2012). *Hollow Land: Israel's Architecture of Occupation*. Verso Books.

Wise, D. (1882). *Heroic Methodists of the Olden Time; Or, Anecdotal Sketches of Some of the Noble Men and Women Whose Beautiful Lives Adorned, and Whose Faithful Labors Built the Walls of Early Methodism*. New York : Phillips & Hunt. <http://archive.org/details/heroicmethodists00wise> adresinden erişildi.

ÖZGEÇMİŞ

Ad ve Soyad:

Aslan Bilkay

İletişim Bilgileri:

E-posta (1):

E-posta (2):

Eğitim:

2014 – 2019	İlahiyat Lisans, Marmara Üniversitesi, Türkiye
2015 – 2016	Katar Üniversitesi (Hazırlık Eğitimi Sonrası)
2016 – 2017	Ürdün Üniversitesi (Mevlâna Değişim Programı)
2019 – 2024	İlahiyat Yüksek Lisans, İbn Haldun Üniversitesi, Türkiye

İş Deneyimi:

2023 –	Siirt Üniversitesi Araştırma Görevlisi
2023 –	Marifetname Dergisi (Siirt Üni. İlahiyat) Yazım Editörü

Yayınlar:

1. Din ve Mitoloji Bağlamında İnsanın Yaratılışı (Editör, 2023)